

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MODERN TARİHİN İLK SİVİL ESİR KAMPI

knockaloe ve meçhul türkler

Ali Özuyar

TÜRKİYE BANKASI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Kültür Yayınları

ALİ ÖZUYAR
MODERN TARİHİN İLK SİVİL ESİR KAMPI
KNOCKALOE VE MEÇHUL TÜRKLER

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2007

•
EDİTÖR
EMRE YALÇIN

DÜZELTMEN VE DİZİNİ HAZIRLAYAN
SEVGİ ÖZÇELİK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI, MART 2008

ISBN 978-9944-88-298-9

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
(0212) 612 58 60

LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 144/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

MODERN TARİHİN İLK SİVİL ESİR KAMPI

*knöckaloe ve
meçhul türkler*

Ali Özuyar

Tarih

İçindekiler

ÖNSÖZ	vii
-------------	-----

İNGİLTERE'DE CASUS EVHAMI

Düşman Kökenli Yabancılar	3
İngiltere'deki toplama kampları	8
Köken faktörü	13
Knockaloe'ya Doğru	16
Douglas Sivil Esir Kampı	17

KNOCKALOE SİVİL ESİR KAMPI

Bir Kamp Kuruluyor	23
Kamp yönetimi	30
Sansür	35
Yemek sorunu	37
Dini yaşam	41
Mezarlar	42

KNOCKALOE'DAKİLER

Kozmopolit Yapı	47
Sosyal dayanışma	49
Ziyaretçiler ve Raporlar	50

KNOCKALOE'DAKİ TÜRKLER

Meçhul Esirler	57
Reşit Sadi Bey'in Mektubu	58
İngiltere'nin Tepkisi	65
Knockaloe'daki Sivil Türk Esirleri	69

DİKENLİ TEL PSİKOZU ve ZAMAN

Dikenli Telin Ardında	75
Geride kalanlar	78

Firar Teşebbüsleri	81
Sonu olmayan bir uğraş: aylaklık	83
Knockaloe beyaz perdede	86
Futbol ve Boks.	88
Atölyeler	90

KNOCKALOE'DA KÜLTÜR-SANAT

Tiyatro	101
Sinema	106
Müzik	107
Bilgilendirme Toplantıları ve Kütüphaneler	109

KNOCKALOE'NUN SON GÜNLERİ

Barışla Gelen Son	115
Knockaloe'nun Tahliyesi	116
Türk Mezarları.. ..	122

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ DÜŞMAN ÜLKE VATANDAŞLARI

Casusluk Tehdidi.	129
Zorunlu Seyahat Varakası	132
Zorunlu ikamet	135
Osmanlılara yabancı bir kavram: sivil esir	139

SONUÇ	147
-------------	-----

EKLER

Knockaloe Kamp 1 Tiyatrosunda Sahnelenen Oyunlar	155
Osmanlıların Zorunlu İkamete Tabi Tuttuğu İngilizlerin Ayrıntılı Listesi	162

NOTLAR	165
KAYNAKÇA	177
DİZİN	179

I. Dünya Savaşı, yirminci yüzyılda yaşanan ilk büyük felâket, aynı zamanda birçok “ilk”in yaşandığı bir savaş idi. Başta kullanılan silâh türleri ve uygulanan savaş stratejileri olmak üzere, içerisinde insanlığı mutlu etmeyecek birçok yeniliği barındırıyordu. Bunlardan biri de savaş literatürüne eklenen “sivil esir” kavramıydı. Sivil esir kavramı ve bu esirler için yaptırılan sivil esir kamp-ları I. Dünya Savaşı’nın tam olarak aydınlatılamamış, karanlık bir safhasını oluşturur. Bu safhanın tam olarak aydınlatılması da mümkün değildir. Çünkü savaşta en büyük sivil esir kampını kuran İngiltere başta olmak üzere, savaşa taraf olan diğer ülkelerde de bu esirlerin tam bir kaydı tutulmamıştır.

“Sivil esir” uygulamasını başlatan blok İtilaf Devletleri idi. İngiltere’nin başlattığı bu uygulama aynı blokta yer alan devletler tarafından da hayata geçirildi. Bunun sonucunda İtilaf grubunda yer alan ülkelerde bulunan İttifak grubu vatandaşları tutuklanarak önce gözaltına alındı (ya da dönemin deyişiyle “enterne edildi”), ardından siviller için yaptırılan “esir kampları”na nakledildi ve barış antlaşmaları imzalanıncaya kadar bu kamplarda tutuldu. İtilaf Devletlerinin siviller ile ilgili bu uygulamasına İttifak Devletlerinden sadece Almanya tepki gösterdi. Almanya, ülkesinde yaşayan yaklaşık beş bin sivil İngiliz’i dikenli teller ardına hapsetti.

İngiltere, Fransa ve Rusya’da kurulan sivil esir kamplarında, sayıları diğer ülke vatandaşlarına nazaran az da olsa Türk ve Türk kökenli olmayan Osmanlı vatandaşları bulunuyordu. Bu kamplardaki Türklerin kimler olduğu ve akıbetlerinin ne olduğu ise hâlâ tam olarak aydınlatılabilmiş değildir.

Bu çalışma ile amaçlanan, I. Dünya Savaşı’nın bu safhasına dikkat çekerek elde ettiğimiz bilgilerle bu karanlık safhayı biraz olsun aydınlatmaktır. Bunun için İngiltere’nin İrlanda Denizi’ndeki Man Adası’nda (Isle of Man) kurduğu, dünyanın ilk ve en büyük sivil esir kampı olan “Knockaloe* Sivil Esir Kampı”nı ve bu kamptaki sivil Türk esirlerini ele aldık.

Araştırma sırasında beni en fazla zorlayan, bu konuda yeterli kaynağın olmayışydı. Ancak Goethe Enstitüsü’nün, ricamızı kırmayarak Almanya’daki kütüphanelerden getirttiği dört kaynak, bu sorunun aşılmasında ve elde etmiş olduğumuz bilgilerin mukayese edilmesinde oldukça faydalı oldu. Bu kitapların en önemli özelliği Knockaloe Sivil Esir Kampı’nda bulunmuş olan dört Alman esirin (Franz Bauer, R. Hartmann, Otto Schimming ve Adolf Vielhauer) tahliye edildikten sonra kaleme almış oldukları anı kitapları olmasıydı. Araştırmaya kaynaklık eden diğer önemli belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi’yle İngiliz Ulusal Arşivi’nde (The National Archives) yer alan belgelerdir. İngiliz Ulusal Arşivi’ndeki HO 45 ve HO 144 serilerinde, “Yabancılar”, “Milliyet” ve “Savaş” başlıkları altında, esirler ve esaretle ilgili raporlarla 1915’ten 1924’e kadar İngiltere’de yaşayan yabancıların sayısını içeren listeler yer almaktadır. Ancak esir kamplarından sağ olarak kurtulanların tam bir listesi

* Knockaloe, “Nok-ay-lo” olarak telaffuz edilir.

bulunmamaktadır. Binlerce esirin adının yer aldığı HO 45 ve HO 144 serilerinde yaptığımız taramalara rağmen, maalesef, İngiltere’deki sivil Türk esirlerinin tam bir listesine ulaşamadık. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde de İngiltere’deki sivil Türk esirlerinin tam bir listesi bulunmamaktadır. Ancak nezaretler arası yapılan yazışmalardan, İngiltere’deki sivil Türk esirlerinin tam listesinin 1917 yılında Amerikan Sefareti tarafından Babıâli’ye ulaştırıldığı anlaşıyor. Ne yazık ki bu liste, bugün Osmanlı Arşivi’nde yer almamaktadır.

I. Dünya Savaşı’nda savaşan devletler arasındaki yazışmalar, tarafsız devletlerin sefaretleri aracılığıyla yapılıyordu. İngiltere ile Osmanlı arasındaki yazışmalar İsveç Sefareti aracılığıyla yapıldı. Bu yazışmalar İngiltere’deki sivil Türk esirleri hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Kitabın “Knockaloe’daki Türkler” adlı bölümünde daha çok bu yazışmalarda yer alan bilgiler kullanılarak bu konudaki bilinmezler aydınlatılmaya çalışıldı.

Tarih kitaplarına dahi girmeyen sivil esirler ve sivil esir kampları konusunu Knockaloe ekseninde aydınlatmaya çalışan bu kitabın ortaya çıkmasında doğrudan ve dolaylı olarak birçok kişinin katkısı oldu. İngilizce, Almanca ve Osmanlıca belge ve kitapların Türkçeye çevrilmesindeki katkılarından dolayı İlknur Telli, Melih Gülgösteren ve Salih Yancı’ya; Almanca kaynaklara ulaşmamızı sağlayan Goethe Enstitüsü çalışanlarından Ülrike Güldalı’na; Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarından Ali Toköz’e; belge yönünden yaptıkları katkılardan dolayı Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran ile Dr. Orhan Koloğlu’na ve eşim Nursen’e çok teşekkür ederim.

ALİ ÖZUYAR
Haziran 2006 - Ankara

İngiltere’de Casus Evhamı

Düşman Kökenli Yabancılar

I. Dünya Savaşı'nda Fransa, İngiltere ve Rusya'da yaşayan İttifak ülkeleri vatandaşları büyük bir tehdit altındaydı. Aynı durum İttifak devletlerinin sınırları içinde yaşayan İtilaf grubu vatandaşları için de geçerliydi. Ancak uygulama devletten devlete değişiyordu.

Savaş başladığında önce İngiltere, ardından da Fransa ve Rusya, sınırları içinde yaşayan sivil Alman, Türk, Bulgar ve Avusturya-Macaristan uyruklu yabancıları casusluk evhamıyla dikenli tellerin ardına hapsetti. İlk sivil esir kampı İngilizler tarafından İrlanda Denizi'ndeki Man Adası'nda (Isle of Man) kuruldu. Ardından Fransa ve Rusya da ülkelerindeki "yabancı düşmanları" insan yaşamına elverişli olmayan esir kamplarına hapsettiler.¹ İtilaf Devletlerinin bu politikalarına ilk tepki Almanya'dan geldi. Almanya misilleme olarak ülkesinde yaşayan yaklaşık beş bin İngiliz'i tutukladı ve Berlin yakınlarındaki "Ruhleben Sivil Esir Kampı"na yerleştirdi.²

I. Dünya Savaşı başladığında İngiltere'de Otuz bine yakın İttifak grubu vatandaşı bulunuyordu. Bunların çoğunluğunu Almanya ile diğer İttifak devletleri olan Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgar Krallığı'nın vatandaşları oluşturunuyordu. İngiltere için bu sayı büyük bir tehditti ve casus evhamının da

başlangıcıydı. Özellikle de askeri bilgilerin karşı tarafa sızdırılma ihtimali bu evhamı daha da artırıyordu. Bunun engellenmesi öncelikle bu bilgilere sahip olan askeri ve sivil görevlilerin ağızlarını kapalı tutmasıyla mümkün olabilirdi. Bunun için de görevlilerin sosyal hayatlarında ve sosyal mekânlarda dikkatli olmaları gerekiyordu. Bundan dolayı savaşta yer alan devletler, duvar ilanları uygulamasına gitti. Şehirlerin cadde ve sokaklarına; ‘*Konuşmalarınız Arkadaşlarınızı Öldürebilir*’, ‘*Susun! Düşman Sözlerinizi Dinliyor*’, ‘*Bilgileri Şapkanın Altında Sakla! Dikkatsiz Konuşmalar Hayatlara Mal Olabilir!?*’ şeklinde uyarı ilanları asıldı.³ Böylece askerlere uyanık olmaları ve ağızlarını kapalı tutmaları gerektiği sürekli hatırlatıldı.

1909’da genç bir yüzbaşı olan Vernon Kell tarafından –adı daha sonraları MI5 olacak– Savaş Bakanlığına bağlı “Özel İstihbarat Bölümü” kurulmuştu.⁴ Bu bölümün amacı İngiltere’de yaşayan yabancıların –daha çok da Almanların– faaliyetlerini kontrol altında tutmak ve casus olabileceği tahmin edilen yabancıların tutuklanmasını sağlamaktı.

İngiltere savaşa girdiğinde ülkede yaşayan İttifak grubu ülke vatandaşlarını zor günler bekliyordu. İngiliz hükümetinin çıkardığı “Yabancılar Kayıt Kanunu” 5 Ağustos 1914’te yürürlüğe girdi. Bu yasa, askerlik çağındaki düşman yabancıların esir alınmasını ve diğerlerinin de sınır dışı edilmesini öngörüyordu. Bu yasayla, İngiltere’de oturan ve çalışan binlerce yabancı, bağlı oldukları polis karakollarınca kayıt altına alındı. Yabancılar kişisel ve mesleki ayrıntıları bildirmek zorundaydı. 28 Kasım’dan itibaren ise İçişleri Bakanlığı tarafından İngiliz ve yabancı olmak üzere herkesin otellere veya yurtlara yerleşirken polis tarafından kayda alınması is-

tendi. Belirlenen sürede kayıtlarını yaptırmayanlar doğrudan tutuklanıp hapsediliyordu. Ayrıca konuyla ilgili çıkarılan yeni kanunlar ve kanunlarda yapılan değişikliklerin yabancılar tarafından tam olarak bilinmiyor olması, onların ciddi sıkıntılar çekmelerine yol açıyordu. Yabancıların İngiliz eşleri, kendilerinin de kayıt yaptırmaları gerektiğini bilmiyordu; aslında başta bu istenmemiştir. Ancak erkekler yeni kanuna göre tutuklanınca eşleri de kayda geçti ve bazıları yabancılarla aynı sıkıntıları yaşamaya ve aynı yardıma ihtiyaç duymaya başladı.⁵ İngiltere doğumlu olsun olmasın, kanunun gereklerini yerine getirmeyi ihmal eden yabancılar hapis ve para cezalarına çarptırılıyordu. Kayıt işlemi, yabancılar olduğu kadar İngiliz polisine de zor ve anlaşılabilir geliyordu.

Kayıt altına alınan yabancıların sosyal yaşam alanları ve faaliyetleri kısıtlanıyordu. Osmanlı vatandaşları da dahil olmak üzere yabancıların, sahip oldukları otomobillerini ve fotoğraf makinelerini polise teslim etmeleri gerekiyordu. Ayrıca geceleri saat dokuzdan sonra evlerine dönmeleri, toplantı yapmaları, gece ya da gündüz evlerinden yedi kilometre uzağa gitmeleri, polisin izni olmadıkça kendi evlerinden başka yerlerde yatmaları, telefon kullanmaları ve düşman ülkelerden biri ile haberleşmeleri yasaktı.⁶

İngiltere'deki yabancılar tahammülü kolay olmayan zor ve sıkıntılı günler yaşıyordu. Bu durumun daha ne kadar süreceğini ise kimse bilmiyordu. İngiliz politikacılarıyla *The Daily Mail*, *The Evening News* ve *John Bull* gibi İngiliz gazetelerinin, yabancılar aleyhine sert söylemleri kamuoyunda yabancıları, özellikle de Almanları, bir numaralı düşman haline getirmişti.⁸ Kayıt altına alma işlemleri devam ederken Londra'nın saygın

otel ve restoranlarıyla diğ er özel mek nlerinde çalışan yabancı uyruklu kişiler –bunların İngiltere’de doğmaları ya da eşlerinin İngiliz olması fark etmiyordu – 1914’ n Ağustos ayında işten çıkarıldı.

Yabancılar, işten çıkarılmalarının ardından, eşlerinden ve çocuklarından koparılarak önce toplama kamplarına gönderildi, ardından da sivil esir kamplarına hapsedildi. Esir kamplarındaki erkeklerin geride bırakmaya mecbur edildiği ailelerinin durumlarıysa onlardan daha kötüydü.

4 Ağustos’ta İngiltere henüz resmi olarak savaşa girmemişken MI5’in casus olarak saptadığı 20 Alman, polis tarafından casus oldukları gerekçesiyle tutuklandı. İngiltere’nin 5 Ağustos’ta resmen savaşa girmesiyle de İngiltere’de yaşayan yaklaşık 20.000 Alman’a potansiyel casus gözüyle bakılmaya başlandı. Bu konuyu ele almak için 8 Ağustos 1914’te – İngiltere savaşa girdikten    gün sonra– Whitehall’daki Savaş Bakanlığında  st düzey danışmanların katıldığı bir konferans yapıldı.’

Konferansta İçişleri Bakanlığı Yardımcı Sekreteri Sir Edward Troup’un sözüyle: “Sadece polis tarafından tehlikeli olduğu veya olabileceği belirtilen yabancıların” tutuklanıp toplama kamplarına gönderilmesine karar verildi. Konferansın ardından da polis “şüpheli olduğu veya özel araştırma altında olduğu” belirtilen 200 yabancıyı içeriye aldı. 4 Eylül’de ise siyasi tutuklamalar politikasındaki pek çok değişikliğin ilki gerçekleşti. Her iki bakanlık da askerlik çağındaki 17 ile 55 yaş arası tüm Almanların tutuklanıp “toplama kamplarına” gönderilmesi kararında birleşti.¹⁰ Bu karara kısa bir süre sonra İngiltere’deki Türk, Bulgar ve Avusturya-Macaristan vatandaşlarının tutuklanması da dahil edilecekti.

7 Eylül 1914'te İçişleri Bakanlığı tüm polis şeflerine bu tanımlamaya uyan Almanların tutuklanmasını emreden bir genelge gönderdi. İçişleri Bakanlığı, İngiltere'de yaşayan askerlik çağındaki Almanların sayısını 20 ile 25 bin arasında olduğunu tahmin ediyordu. İçişleri Bakanlığı kimlerin tutuklanacağına karar veriyor; Savaş Bakanlığı da tutuklananları toplama kamplarına gönderiyordu. Sorun ise bunun neye mal olacağını kimse'nin bilmemesiydi. Kısa bir süre sonra Savaş Bakanlığı'nın yardım çılgınlıkları yükselmeye başladı. Savaş Bakanlığı 13 Eylül'de "yer yokluğu" nedeniyle İçişleri Bakanlığı'nı, Almanları tutuklamaya son vermeye zorladı.¹¹ İçişleri Bakanlığı istemeyerek de olsa geri adım attı ve tutuklama kararını geri aldı. Ancak çok geç kalınmıştı. Başta Llyod George olmak üzere diğer politikacılar ülkedeki Alman karşıtlığını histeriye dönüştürecek açıklamalar yapıyor ve basın da onları destekliyordu.

Lloyd George, katliamları, Belçika'yı yok eden barbarca akını anlatan konuşmalarıyla kürsülere çıktı. Hatta daha da ileri gidip propagandasını, topluca katledilen bebekleri, kaçırılıp tecavüz edilen rahibeleri, kendi kiliselerinin çanlarına çan kolu olarak asılan köy papazlarını anlatan inanılması imkânsız ve tüyler ürpertici hikâyelerle süsledi.¹²

Başta Llyod George olmak üzere diğerlerinin yapmış oldukları propagandalar İngiliz kamuoyunda Almanlara karşı olan nefreti daha da güçlendirdi. 22 Eylül'de çıkan bir olay, yabancıların toplama kamplarına gönderilmesi için hükümeti cesaretlendirdi. Bu tarihte Kuzey Denizi'ndeki *Aboukur*, *Houge* ve *Cressy* adlı üç İngiliz kruvazörü Alman denizaltıları tarafından batırıldı. Hükümet olayın müsebbibi olarak İngiltere'deki Alman muhbirlerini, daha doğrusu sivil Alman vatandaş-

larını gösterdi. Amiral Lord Charles Beresford, “Alman donanmasına sızdırılan bilgiler yüzünden üç geminin battığını” haykırarak Alman karşıtlığını güçlendirmeye çalıştı.¹³

İngiltere’deki toplama kampları

İçişleri Bakanlığı kamuoyunu, ordunun ve donanmanın casusların suikastlarından nasıl koruduğuna inandırma-lydı. Yaşanan bu son olay, İçişleri Bakanı Sir Edward Troup’a istediği politika değişikliğini yapma fırsatını verdi. Böylece İngiltere’deki Almanların, Avusturyalıların, Macarların, Bulgarların ve Türklerin toplama kamplarına alınmasına yeniden başlandı.

Öncelikle Londra’da yaşayan 17 ile 55 yaş arasındaki Almanlar, Avusturyalılar, Macarlar ve Türkler tutuklandı. Ardından da başta Olympia olmak üzere Lancaster, Newbury, Alexandra Sarayı, Islington, York ve Frimley’deki insan yaşamına uygun olmayan derme çatma toplama kamplarına gönderildiler.

Eşleri dikenli teller ardına konan kadınların ve henüz tutuklanmamış erkeklerin imdadına bir İngiliz dini yardım kuruluşu yetişti. “Toplum Dostları” adını taşıyan bu yardım kuruluşu, “Dostlar Acil Yardım Komitesi”¹⁴ adıyla İngiltere’deki masum “yabancı düşmanlara” karşılıksız yardım etmek amacıyla bu komiteyi kurdu.

Komite, Kasım 1914’te 2,800’den fazla vaka ile ilgilendi. Komiteye başvuranlar arasında etkisiz bir Alman baronundan tutun da müzikhol sahnelerinde gösteri yaparken Alman sınırına gönderilmiş ve evine geri dönebilmek için para kazanmak isteyen küçük bir cüceye kadar her türden ve statüden insan bulunuyordu.¹⁵

Komite savaş sona erinceye kadar çalışmalarına devam etti. Ancak yardım ettiği kitlenin “yabancı düşmanlar” olması birçok zorluğu da beraberinde getiriyordu. Özellikle politikacıların ve basının yabancı aleyhtarı tutumu kamuoyunun komite üzerindeki baskısını artırıyordu. Bunun temel nedeni de komitenin, “Kral’ın düşmanları”yla ilgileniyor olmasıydı. Halk arasında “Hainler Kanunu” olarak adlandırılan 1351 tarihli İhanet Kanunları, III. Edward’ın hükümlerinde döneminde çıkarılmıştı. Bu kanuna göre “hainler”, kralın topraklarındaki düşmanı destekleyen, onlara kralın topraklarında veya başka bir yerde yardım ve yataklık eden kişilerdi.¹⁶

Londra’nın batısında gezginci sirklerin kurulduğu, büyük ve karanlık bir sergi salonu olan Olympia’da şartlar oldukça ağırdı. Esirlere yeterli yiyecek verilmiyordu ve verilenler de sağlık ve temizlik açısından oldukça yetersizdi. Esirler, salonun sağına soluna dağılmış, rutubetten sararmış şiltelerin üzerinde uyuyor ve salonun genel tuvaletini kullanıyordu. Ancak bir kaçış girişiminden sonra tuvaletlerdeki dahil tüm kapılar söküldü. Bir gardiyan onları sıraya sokuyor ve her esire “İşeyecek misin?” diye bağılıyordu.¹⁷ 1914 Kasım’ında Olympia’daki sivil esir sayısı 1.500’e ülke genelinde ise 10.000’e ulaşmıştı.

Bir diğer toplama kampı Lancaster’daki eski bir vagon fabrikasıydı. Güya tahta döşemeli olan zemin, harap tahtalar dolayısıyla pislik içindeydi. Bu yerin büyük odalarından birinde, 1914–15 kışında her sınıftan 700 sivil, ısıtma, aydınlatma, yatak ve eşya olmaksızın aylarca bir arada tutuldu. Yemeklerini tabak, bıçak, çatal olmadığından yiyeceklerin pişirildiği varillerden yiyor-

lardı. Sağlık koşulları berbatı. Su bulmaksa neredeyse imkânsızdı.¹⁸

Olympia ve Lancaster'daki toplama kamplarında şartlar oldukça ağırdı. Ancak İngiltere'nin birçok yerinde bu şartları aratacak nitelikte başka toplama kampları da bulunuyordu. Bunlardan biri de at yarışı alanından bozma Newbury'deki toplama kampıydı. Esirler (Ruhleben'de olduğu gibi) at kulübelerinde tutuluyordu. Her birinde, altıyla sekiz arasında esir, yan yana samanlar üzerinde yatıyordu. Burada da ısıtma ve aydınlatma yoktu. Esirler günbatımından ertesi sabaha kadar kilitleniyordu. Ayrıca kamp alanının çamurla kaplı olması birçok hastalığa yol açıyordu. Newbury'deki bu olumsuz koşullar ve yaşanan sefaletten dolayı kamp birkaç ay sonra boşaltılıp kapatıldı.

İngiliz hükümetinin en başından beri bu konudaki aceleci tutumu, on binlerce yabancı'nın alelacele toplama kampına dönüştürülen bu yerlerde sefil olmasına yol açmıştı. Ancak hükümet tüm olumsuzluklara rağmen bu konudaki kararlı tavrını Man Adası'ndaki bü-

Berlin yakınlardaki Ruhleben Sivil Esir Kampı'ndan bir görünüm.

yük esir kampının (Knockaloe Sivil Esir Kampı) inşası tamamlanıncaya kadar sürdürdü. Kamp tamamlandıktan sonra da Newbury örneğinde olduğu gibi tüm toplama kampları kapatıldı. Bu kamplardaki tüm sivil esirler Man Adası'ndaki kampa nakledildi.

Toplama kamplarına gönderilenler sadece ülkedeki yabancılar değildi. İngiltere savaşa girdiğinde limanlardaki gemilerde bulunan İttifak ülkelerinin vatandaşları, ülkedeki yabancı öğrenciler ile savaş çıkmadan önce burada tesadüfen bulunanlar da toplama kamplarına gönderiliyordu. İşin ilginç tarafıysa bunlar arasında İngiliz asıllı olanların da bulunmasıydı.

Esir sayısının her geçen gün hızla artması ortaya barınak sorununu çıkardı. Hükümet, tutuklamalara onay vermiş ancak barınak için yeterli önlem almamıştı. Bundan dolayı oldukça zor bir duruma düşmüştü. Sorunun acilen çözülmesi gerekiyordu. Hükümet bu zor durum karşısında oldukça ilginç bir çözüm yolu buldu. Southend, Portsmouth, Thames Estuary ve diğer limanlardaki yolcu gemilerinin barınak olarak kullanmasına karar verdi. Bu gemilere yeni tutuklananlar ile kalabalık olan toplama kamplarından getirilen sivil esirler yerleştirildi. En kalabalık sivil esirin bulunduğu toplama kampı Olimpia idi. Burada bulunan birçok sivil esir, Southend yakınında Thames Estuary'de demirlemiş bulunan *Royal Edward* adındaki gemiye gönderildi. Aynı limanda bulunan *Saxonia*'ya siyasi tutuklular ve *Ivernian*'ya da Fransa'da esir alınmış Alman askerleri yerleştirildi.¹⁹

Royal Edward'daki en talihsiz grup ise Avustralya'daki tenis turnuvasından sonra bir İngiliz yolcu gemisiyle evlerine dönerlerken limanlardan birinde durdurulup memleketleri yerine İngiltere'ye getirilen Al-

man tenis takımıydı. Yüzen toplama kamplarındaki bu sivil esirlerin yaşam koşulları oldukça zordu. Zamanlarının çoğunu gemilerin ambarlarında kapalı ve İngiliz Boer Savaşı muhاریplerinin gardiyanlığında geçiriyorlardı. Ancak gemilerdeki aşırı kalabalık ve sağlıksız yaşam koşullarından dolayı bu uygulamaya birkaç ay sonra son verildi.²⁰

Şehirlerdeki toplama kamplarına her tipten ve sınıftan binlerce insan, sonu belli olmayan bir zamana kadar birlikte yaşamak üzere tıkıştırılıyordu. Esirleri en fazla zorlayan unsur ise özel yaşamın mahremiyetinin olmamasıydı. Daha varlıklı olanların Lofthouse Park yarış alanındaki özel bir kampta bir arada ve diğer kampların “ayrıcalıklı” bölümlerinde yaşamalarına izin veriliyordu. Esirler bunun için hükümete haftalık ücret ödüyor, ayrıca da istedikleri tüm olanakları kendilerine tahsis edilen bölümlere getirebiliyorlardı. Bunlardan yoksun olanlar kulübelerde, çadırlarda, Alexandra Sarayı’nın geniş salonlarında tıktık yaşıyordu.²¹ Yoğunluğu sivil Alman esirlerinin oluşturduğu bu kamplarda Almanlar da kendi içlerinde İngiliz hükümetinin uygulamasını doğru bulanlar ile bulmayanlar olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. Bu durum kamplarda gergin anların yaşanmasına yol açıyordu.

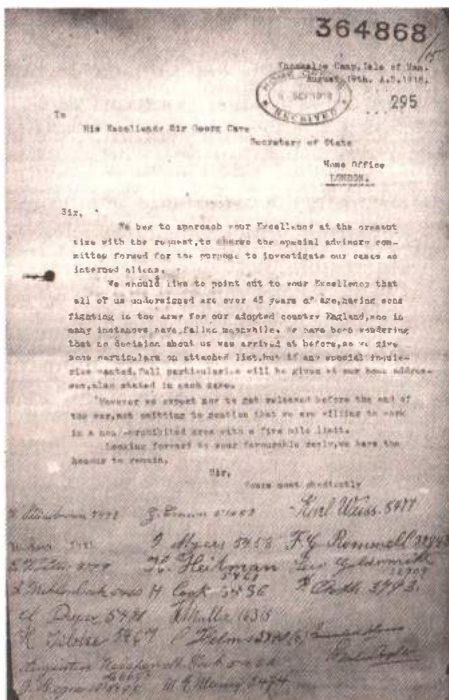
Toplama kamplarındaki birçok sivil Alman esir, askerlik hizmetinden veya Almanya’daki askeri ortamdan kaçmak için bu ülkeye gelmişlerdi. En başlarda İngiltere onlara adalet ve özgürlük ülkesi gibi görünmüştü. Şimdi kişisel adaletsizlikle karşılaşmak ve kendi insanlarının içinde olmak onları şaşkına çevirmişti. Bazıları bu durumun kişisel olmadığını görüyor ve yöneticileri suçlamıyordu ama bazıları acı içinde İngiliz karşıtı duygulara yöneliyordu.²²

Köken faktörü

İngiltere'deki casus evhamı had safhadaydı. Bundan dolayı da hükümetin yabancılar politikası sürekli değişikliğe uğruyor ve daha da sertleşiyordu. Kişilerin İngiltere'de doğmaları, İngiliz vatandaşlığına geçmiş olmaları ya da oğullarının İngiliz ordusunda bulunması, onların toplama kamplarına gönderilmelerini engelleyemiyordu. Bunlar İngiliz hükümeti için geçerli gerekçeler değildi. Hükümet için önemli olan “köken” ve bu kökeni çağrıştıracak her şeydi.²³ Bunun birçok örneğini İngiliz Ulusal Arşivi'ndeki belgelerde görmek mümkündür. Bu konudaki en çarpıcı örnek ise Man Adası'ndaki Knockaloe Sivil Esir Kampı'nda yaşanmıştı.

Man Adası'daki Knockaloe Sivil Esir Kampı'nda 20.000'i Alman olmak üzere toplam 30.000'e yakın esir kalıyordu. Kamp, kendi içinde dört kampa, her kamp da kendi içinde 1.000'er kişilik beş ila yedi kısma ayrılıyordu. Savaşın son aylarında 1. kampta bulunan 45 yaşın üzerindeki 20 Alman sivil esir, kamp komutanlarına toplu bir dilekçe verdi.²⁴ 19 Ağustos 1918 tarihli dilekçede “...Hepimizin de 45 yaşın üzerinde, yeni ülkemiz olan İngiltere için savaşan hatta bazıları ölmüş olan oğulları bulunan kişiler olduğunu ifade etmek isteriz... Savaşın sonuna kadar salıverilmeyi beklemiyorsak da yasak olmayan bir bölgede sekiz kilometrelik bir sınır içinde çalışabilmeyi ümit ediyoruz.” ifadesine yer veriliyordu.

Ayrıca dilekçeye ek olarak oğullarının İngiliz ordusunun hangi bölümlerinde görev aldıkları, yaşları ve ölü olup olmadıklarına dair bir liste de bulunuyordu.²⁵ 51 yaşındaki Wilhem Steinebronn dilekçede imzası bulunan esirlerden biriydi. Kendisi uzun yıllar önce İngiliz

Knockaloe'da 45 yaş üzerindeki Alman kökenli 20 sivil esirin "İngiliz vatandaşı olduklarını ve oğullarının İngiliz ordusunda Almanlara karşı savaştıkları" öne sürerek serbest bırakılmaları konusunda krala yazdıkları dilekçe (National Archives, Ref. Nr: HO 144/11720/364868, Doc. Nr: 295).

tere'ye yerleşmiş, İngiliz bir kadınla evlenerek bu ülkenin vatandaşlığına geçmiş bir Alman esirdi. İngiliz ordusunda dört oğlu bulunuyordu. Douglas, Middlesex Alayında; James, Avustralya Alayında görev yapıyordu. Kraliyet Piyade Alayı'ndaki Edgar ile Kraliyet Hava Birliği'ndeki üvey oğlu Peter ise savaşta yaşamlarını yi-

tirmişlerdi.²⁶ Diğer esirlerin durumları da Steinebronn'den farklı değildi.

Dilekçe, kamp komutanı tarafından Alman esirlerin ihtiyaçlarından sorumlu olan İsviçre Delegasyonu Alman Bölümü Başkanı Corragioni d'Orelli'ye gönderildi. d'Orelli, esirlerin bu isteğini İçişleri Bakanlığına ileterek kendisinin Kral ile görüştürülmesini talep etti. Ancak Bakanlık bu talebin yerine getirilmesinin mümkün olmayacağını kendisine bildirdi. d'Orelli'nin bu konuda ısrarcı olması da sonucu değiştirmede. Bakanlık iki hafta sonra esirlerin talepleriyle ilgili cevabını d'Orelli'ye bildirdi. 14 Eylül 1918 tarihli yazıda oğulları İngiliz ordusunda olan Alman asıllı sivil esirlerin salıverilmelerinin mümkün olmadığı belirtiliyordu.²⁷

Londra başta olmak üzere diğer şehirler, nedensiz yere tutuklanıp toplama kamplarına gönderilen sivil yabancılarla dolmaya başlamıştı. Çoğu kez metruk değirmenler ve spor salonlarından bozma bu iğreti kamplara hapsedilen yabancıların sayısı her geçen gün çığ gibi büyüyordu. Zor durumda kalan İçişleri ve Savaş Bakanlıkları, bu soruna çözüm aramak için işbirliği yaptılar. Gözlerini İrlanda Denizi'ndeki Man Adası'na çevirdiler.²⁸ Böylece tarihte eşi benzeri görülmemiş dramatik bir çözüm yolu ortaya çıktı. Ancak ortada aşılması gereken önemli bir sorun vardı. Pek çok adada olduğu gibi Man Adası da kendi bağımsızlığına düşkündü. Birleşik Krallık'a bağlı diğer adalar gibi kendi politikasına sahip, yarı otonom bir adaydı. Ancak bu hak savaş zamanında askıya alındı.

İngiltere savaşa girdiğinde hükümet, ülkedeki sivil esirlerin organizasyonunu sağlamak için bakanlık temsilcilerinden oluşan "Sivil Esir Kampları Komitesi" adında bir komite kurmuştu. Başkanlığını İçişleri Bakanlığı eski Müsteşar Yardımcısı Sir William Byrne'nın yaptığı komiteden bir grup temsilci, Man hükümetinin Londra'dan ve diğer şehirlerden apar topar tutuklanıp adaya getirilen ve ilk etapta geçici binalarda tutulan yabancı düşman esirlere sunduğu barınma ve beslenme

hizmetini denetlemek üzere, Eylül 1914'te Man Adası'na geldi.²⁹

Douglas Sivil Esir Kampı

Komite şehirlerde toplanan kalabalık esir nüfusu tek çatı altına toplamak için büyük bir kamp yeri arıyordu. Böyle bir yer için önce, adadaki Douglas Tatil Kampı düşünüldü. Burası yazları İngiltere'den gelen gençlerin tatillerini geçirdikleri bir kamptı. Komite kamp için bu yeri uygun buldu. Kampın etrafı dikenli tellerle çevrildi. Koşuşları aydınlatmak için gaz ve elektrik lambaları konuldu. Gardiyan odaları yapıldı ve böylece bir zamanların revaçtaki tatil kampı *Douglas Sivil Esir Kampı*'na dönüştürüldü. Kamp komutanı olarak da Man Adası Polis Teşkilatı'nın başındaki isim Yarbay H.W. Madoc görevlendirildi. Yüzbaşı F.C.C. Bland, komutan yardımcısı, Douglas'tan Dr. Robert Marshall kamp doktoru ve Albay C. Campbell da levazım sorumlusu görevlerine getirildiler. Kamp arazisinin sahibi ise Mr. Joseph Cunningham adlı girişimci bir çiftçiydi. Cunningham, esirlere evini açmak ve onları beslemek karşılığında hükümetten tutuklu başına haftada 10s (50 pens) kira alacaktı.³⁰

Esirler, çadırlarda ve büyük bir binada topluca kalıyordu. Daha sonra çadırlar kulübelere dönüştürüldü. Kamp, "Ayrıcalıklılar", "Yahudiler" ve "Sıradan" olmak üzere üç bölüme ayrıldı. Ayrıcalıklılar Kampı'nda kalanlar kendilerine daha iyi bir barınak, daha iyi yiyecekler ve bir esir hizmetçi sağlanabilmesi için haftalık aidat ödemek zorundaydı. Ülkede yiyecek sıkıntısı baş gösterdiğinde Ayrıcalıklılar Kampı'ndaki esirlere verilen yiyecek miktarı sıradan esirlere verilen ile aynı miktara

düşürüldü. Kasabada, yönetim birimleri aracılığıyla yapılan yiyecek satışı ertelendi.³¹

22 Eylül 1914'te 200 kişilik ilk esir kafilesi kampa ulaştı. Kampın sahibi Mr. Joseph Cunningham, gelirini daha da artırmak için tüm dükkânlarını hizmete sundu, daha sonra da yönetimin iznine bağlı olarak zaman zaman giyecek ve yiyecek ihtiyacını karşıladı. 24 Ekim 1914'te ise kamptaki esir sayısı 2.600'e ulaşmıştı. Kampın kapasitesi ise 2.400 kişiydi.³² Londra ve diğer şehirlerdeki geçici toplama kamplarındaki yoğunluğu azaltmak için kampa sürekli esir sevkıyatı yapılıyordu. Sayı-

UPHOLD PRISONGUARDS WHO SHOT RIOTERS

Jury Decides Such Action in Isle of Man Uprising Was Justified.

DOUGLAS, Isle of Man, via London, Nov. 27.—A coroner's jury today decided that the shooting of several prisoners of war during the riot in the Isle of Man detention camp last week was justified.

Col. Madoc, camp commandant, testified that he thought the riot was prearranged. The trouble occurred in the dining room and the commandant said that a red hand made of cardboard was placed on the dining room table during the dinner and that a chair was thrown through a window. The guards warned the prisoners who advanced on them, throwing missiles. The soldiers were unable to use their bayonets and in the opinion of Col. Madoc they were justified in firing.

A diary, said to have been kept by one of the prisoners, showed that a hunger strike had been talked of and that one of the prisoners now under arrest had been going about stirring up trouble.

Col. Madoc read an entry from his own diary which he said was made on Nov. 15, by Chardler Hale, who is attached to the American Legation in London as special secretary, as follows:

"I visited the Douglas aliens camp this day and found conditions very satisfactory."

After the riot the dining room was in an appalling state of chaos, continued the Colonel, the place being absolutely wrecked. The guards were attacked on all sides by the hostile aliens.

Douglas Blackburn, the guard, who fired the first shot during the riot, testified that he did so when he saw one of the aliens about to strike another guard on the head with a chair.

He said he feared that if the prisoners got possession of a rifle the situation should become more acute. Other guards testified that they withheld their fire until they had been cut about the face and hands.

Beş esirin vurulmasıyla ilgili mahkemenin sonucu hakkında New York Times'ta 28 Kasım 1914'te yayımlanan haber. Başlığı: İsyancıları vuran gardiyanlara destek – Jüri kararıyla Man Adası'ndaki olay meşru bulundu.

nın her geçen gün artıp 3.300'e ulaşması kampta istenmeyen olayların başlamasına yol açtı.

19 Kasım 1914'de Douglas Kampı'daki esirler, kalabalık yaşam şartlarını protesto eden bir gösteri düzenledi. Gösteriyi engelleyemeyen askeri gardiyanlar, silahsız ve sivil olan esirlerin üzerine ateş açtı. Beş sivil esir vurularak öldürüldü.³³

Bu olay üzerine İçişleri Bakanlığı adaya bir araştırma komisyonu gönderdi. Komisyon, bir hafta süren çalışmaları sonucunda, "Gardiyanların görev bilinciyle hareket ettiklerini ve ateş açmakta haklı oldukları" kararına vardı. Komisyon ayrıca ateş edilmesi için hiçbir emir gelmediğine, göstericilerin hiçbirinin kaçmaya teşebbüs etmediğine ve gardiyanlara saldırmadığına da dikkat çekti. Ayrıca esirler tarafından şikâyet konusu olan yiyeceklerin, "Uygun, yeterli ve yenebilir" olduğuna hükmetti. Komisyon en çok da kampta ortaya çıkan aşırı kalabalık üzerinde durdu ve aynı tehlikenin, kurulma aşamasında olan Knockaloe'da da olacağı yolunda uyarıda bulundu.³⁴

Knockaloe Sivil Esir Kampı

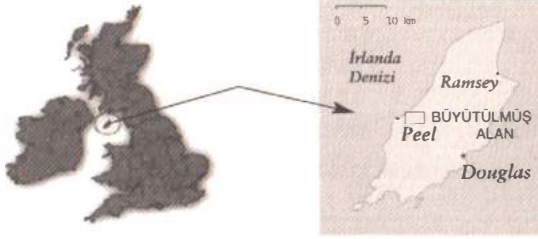
Bir Kamp Kuruluyor

İngiltere'deki tutuklu sayısının her geçen gün artması ve bu nüfusu barındıracak yeterli mekânın olmaması üzerine Sir William Byrne başkanlığındaki Sivil Esir Kamp-ları Komitesi temsilcileri, 24 Ekim 1914'te Man Ada-sı'nı ikinci defa ziyaret etti. Amaçları Douglas Sivil Esir Kampı'ndan daha büyük bir kampın yapımı için uygun bir yer olup olmadığı konusunda valilikten bilgi almak-tı. Adada yapılan bir keşif gezisinden sonra kamp için gerekli tüm özelliklere sahip olan tek yerin Peel'e bağlı, Knockaloe düzlüğü olarak bilinen çiftlik olduğuna kar-rar verildi. Bu yer daha önce de yerel askeri birlikler ta-rafından talimgâh olarak kullanılmıştı. Peel'e su sağla-yan ana borular buradan geçtiği için su sorunu da yok-tu. Toprak oldukça killi bulundu ama külle kullanıma uygun hale getirilebileceği düşünüldü. Bu şekilde pati-kalar yapılabilirdi. Ancak daha sonraki zamanlarda bu-nun imkânsız olduğu görülecekti.³⁵

Komitenin önerisi üzerine hükümet, valilikten Knoc-kaloe düzlüğünde 5.000 esiri barındıracak bir kamp ya-pılmasını istedi. Ardından da gerekli çalışmalar başlatıl-dı ve kampın planları hazırlandı. Model olarak Napol-yon Savaşları'nda yaptırılan Norman's Cross Esir Kam-pı örnek alındı. Bu modele göre kamp kendi içinde bi-ner kişilik koğuşlara ayrılıyor ve bu durum kampta di-siplin ve güvenliğin sağlanmasını kolaylaştırıyordu.³⁶

Man Adası hükümeti, kampın yapımını belirtilen zamanda bitiremedi. İçişleri Bakanlığı'ndan "Yabancıların buraya gönderilmesinin ikinci bir emre kadar durdurulmasını" talep etti. Ancak bu talep görmezden gelindi ve İçişleri Bakanı Reginald McKenna, Knockaloe'daki kamp inşasının sürmesini emretti. Fakat İçişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı'nın tepkisini tahmin edemedi. Genel Kurmay Sekreteri Lord Kitchener, İçişleri Bakanı Reginald McKenna'ya sert ve öfke dolu bir mektup yazdı: "Bu kampları itirazsız boşaltıp temizlemeniz gerektiğini düşünüyorum. Sizden gücünüzü kullanarak polisin zaman geçirmeden bu emri uygulamasını sağlamanızı istiyorum."³⁷ Kitchener'in bu mektubu McKenna üzerinde oldukça etkili olmuştu. Aralık ayında Londra'daki çeşitli toplama kamplarında tutulan 2.700 sivil esir, "Doğrudan ya da dolaylı olarak Britanya İmparatorluğu'nun veya bu savaştaki müttefiklerinin güvenliğini tehlikeye atacak hiçbir yasadışı olaya karışmayacağını taahhüt eder, söz veririm" şeklindeki bir belgeyi imzalamaları karşılığında salıverildi.³⁸ Bu taahhütnameyi hazırlayanların göz ardı ettikleri önemli bir unsur vardı. Taahhütnameyi imzalayanların neredeyse tamamı, zaten itham edildikleri bu suçları işlemeye niyetli bile değildi.

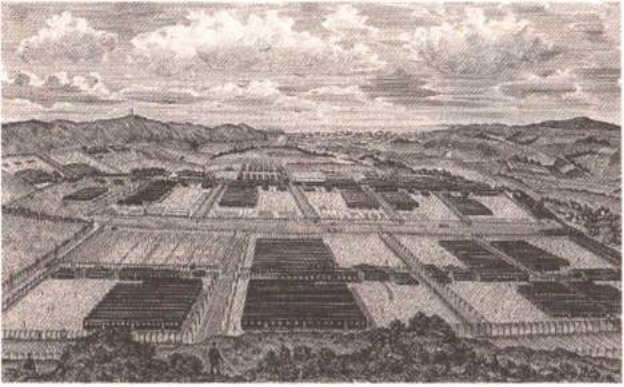
Savaş Bakanlığının sert çıkışıyla birlikte tutuklamalar kısa bir süreliğine askıya alındı ve siyasi mahkûm sayısı sabitlendi. Ancak İçişleri Bakanlığı yine de temkinliydi. Yeni sıkıntılar yaşamamak için Knockaloe'daki kamp inşasının hızla bir an önce tamamlanması kararını aldı. 1915 ilkbaharında yapılan ilavelerle kampın kapasitesi daha önceden belirlendiği 5.000 kişiye çıkarıldı.³⁹ Böylece dört kamptan oluşacak olan esir kampının ilk bölümü oluştu. Sonraları bu bölüm 1. Kamp adını alacaktı.

Man Adası (üstte). Knockaloe kampını ve yakın çevresini gösteren harita (altta).

Dört kamptan oluşan "Knockaloe Sivil Esir Kampı"nın yerleşim planı.

Knockaloe Sivil Esir Kampı'nın genel görünümü.

Kamptaki güvenlik Man Adası gönüllüleri tarafından sağlanıyordu. Ancak esir sayısının her geçen gün artması üzerine kampa daha sonra adı Kraliyet Savunma Birliği olacak olan Ulusal Birlik Muhafızları gönderildi. Bu birlik, şehrin yollarında yapılan talim yürüyüşlerinde de esirlere eşlik ediyordu. Bu yürüyüşlere 45 tonluk Amerikan yolcu gemisi *Lusitania*'nın 7 Mayıs 1915'te Alman denizaltıları tarafından İrlanda açıklarında batırılmasıyla son verildi. Çünkü esirler bu yürüyüşler sırasında *Lusitania*'nın, kadınlı çocuklu 1200 sivilin ölümüyle sonuçlanan batırılışını⁴⁰ hep bir ağızdan yüksek bir sesle kutlamıştı.

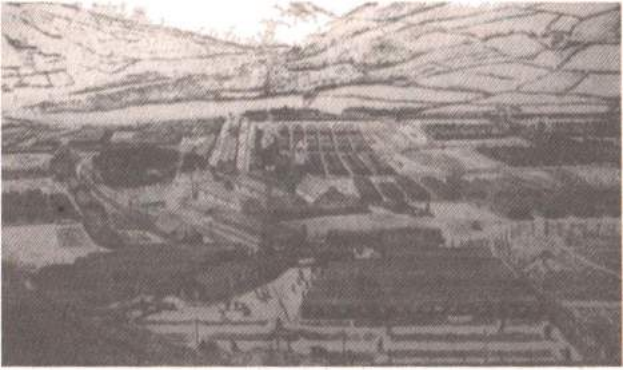
Lusitania'nın batırılması İngiltere'deki düşman ülke vatandaşı yabancıların durumunu daha da zora soktu. Savaş hukukunun ihlali olan bu olay üzerine, Almanya beklenen özrü dilemediği gibi *Lusitania*'yı batıran denizcileri madalyalarla ödüllendirdi. Halkın düşmanlara karşı olan öfkesi daha da bilendi. Başbakan Herbert Asquit, 13 Mayıs'ta askerlik yaşındaki tüm yabancı düşmanla-

rın tutuklanacağını ilan etti. Ardından da tutuklamalar yeniden başladı. Öncelikle de daha önce bir taahhütname imzalatılarak serbest bırakılan 2.700 sivil tutuklandı.⁴¹ İçişleri Bakanlığı, Knockaloe Sivil Esir Kampı'na 5.000 esirin daha alınmasına karar verdi. Bakanlığın aldığı bu karar bir ay gibi kısa bir sürede yerine getirildi.

Knockaloe Sivil Esir Kampı'nın kapasitesi 5.000 kişiydi. Yeni getirilenlerle birlikte bu sayı 10.000'e ulaştı. Kampın su boruları, aydınlatma ve drenaj sistemleri değiştirilerek kampın kapasitesi artırılmaya çalışıldı. Ancak yapılan değişiklikler ya da iyileştirmeler, nüfusu her geçen gün artan kampta sorunların daha da büyümesini engelleyemedi.

1. Kamp adıyla anılan yerde ilk 5.000 kişi toplandıktan sonra valilik, bina yapım işini kendisi üstlenmeye ve kamp personelini yeniden organize etmeye karar verdi. Daha sonra yüzbaşı rütbesini alacak olan Mr. J. H. Cubbon bütün barakaların eşyalarını, ekipmanlarını, giysilerini ve diğer gerekli malzemeleri sağlamak üzere kamp levazım sorumlusu olarak görevlendirildi. Man Adası gönüllülerinden yerel bir inşaatçı ve mimar olan Binbaşı J.H. Cowle, diğer üç kampın inşası ve donanımını yapmak üzere Çalışmalar Sorumlusu olarak görevlendirildi. Kendisine, Man'lı doğramacılar, hızarıcılar ve tesisatçılardan oluşan bir ekip verildi. Daha sonra esirler arasında bu mesleklere mensup olanlar, para karşılığı çalışmak üzere onların yerini aldı.⁴²

Tutuklamaların ardı arkası kesilmiyordu. Peel Limanı adeta uluslararası bir liman halini almıştı. Gemilerin biri yanaşıyor; biri uzaklaşıyordu. Binlerce sivil, eşlerinden ve çocuklarından koparılarak suçsuz yere bir paranoyanın esiri oluyordu.

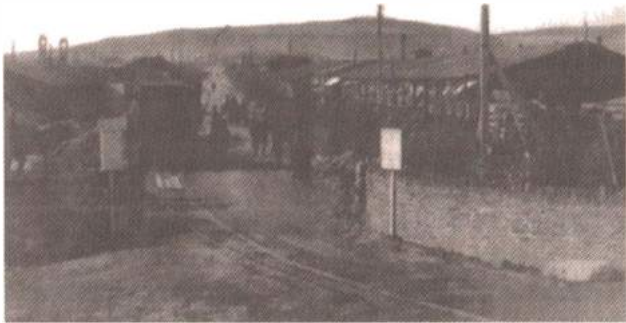
Knockaloe Sivil Esir Kampı'nın 1917 yılındaki genel görünümünü gösteren bir gravür.

Kısa bir süre sonra kamp alanı daha da genişledi. İkinci kampın ardından üçüncüsü ve dördüncüsü yapıldı. 1915'in sonlarında kamptaki esir sayısı 20.000'e ulaştı ve bu sayı savaş sonuna kadar daha da arttı.

Knockaloe Sivil Esir Kampı'ndaki kulübe ve diğer binaların yapımında her türden 4.572.000 metre kereste ve 1.000.000 tuğla kullanıldı. Çitlerin yapımında kullanılan dikenli telin uzunluğu 1.118 km, toplam ağırlığı 170 tondur. Elektrik tesisatında ise 7.156 lamba ve 115 km uzunluğunda tel kullanılmıştı. Böylece Knockaloe, her biri bin kişi kapasiteli 23 koğuştan oluşan, çevresi 6,5 kilometreyi bulan bir ahşap kulübeler kasabasına dönüştü. Böylece sadece İngiltere'nin değil dünyanın da en büyük esir kampı ortaya çıktı. 5 Haziran 1916'da kampı ziyaret eden İçişleri Bakanı Herbert Samuel, varlığını bildiği kampın büyüklüğü karşısında oldukça şaşırmış ve etkilenmişti.⁴³ Şaşıran sadece İçişleri Bakanı değildi. Başta esirler olmak üzere ada halkı ve

kamp personeli de kampın büyüklüğü karşısında şaşkıındı. Esirler arasında oldukça sevilen ve saygı duyulan Kamp Kumandanı Albay Panzera da 1916 Noel'inde yaptığı duygusal konuşmasında kampın bu özelliğine değinerek bu durumdan duyduğu üzüntüyü şöyle dile getiriyordu: “Kampın boyutlarının hepinizi görmeme engel olacak kadar büyük olmasından dolayı üzgünüm. Eğer mümkün olsaydı daha küçük olmasını isterdim. Size “Mutlu Noeller” dilemek dalga geçmek gibi olacak ama bu şartlar altında olabildiğince mutlu geçmesini diliyorum.”⁴⁴

Kampın kapladığı alan oldukça büyüktü, esir sayısı da neredeyse adanın toplam nüfusunun yarısına eşitti. Kamp doluyken 28.000 kişiyi barındırıyordu. Bu kadar kişinin ihtiyaçlarını karşılamak da oldukça zordu. Kamp yönetimi, İngiltere'den getirilen ihtiyaç malzemelerini kampa hızlı bir şekilde ulaştırmak için akılcı bir çözüm buldu. Kamp merkezinden Peel Limanı'na kadar yaklaşık 4,8 km uzunluğunda bir demiryolu inşasına

Kampa yapılacak olan nakliye işlerini kolaylaştırmak için özel olarak yaptırılan ve Peel Limanı'ndan başlayıp Knockaloe'da sona eren demiryolu.

başladı. Bu iş Çalışmalar Sorumlusu'nun kontrolü altında yapıldı. Yapılan demiryolu, başta kömür olmak üzere kampın temel ihtiyaç malzemelerinin getirilmesinde kullanıldı. Sevkiyat o kadar yoğunlu ki kampta sadece bu iş için bir de nakliye bürosu kuruldu.

Kamp yönetimi

Kampın yönetimi herhangi bir İngiliz kasabasının yönetiminden farklı değildi. Dört kamptan oluşan Knockaloe'da her kamp kendi içinde beş ile yedi kısma ayrılıyor ve her kısımda 1.000 ile 1.100 esir bulunuyordu.⁴⁵ Her kulübe kendi içinde 30'ar kişilik üç bölüme ayrılıyor ve her bölümde üçer masa ve otuzar sandalye bulunuyordu.⁴⁶

Her kısmın önünde çamurla kaplı birer küçük alan bulunuyordu. Kısımlar beş-altı metre yüksekliğindeki dikenli tellerle birbirlerinden ayrılıyor ve aralarında altı metre eninde boşluklar bulunuyordu. Ayrıca her kısımda silahsız bir asker nöbet tutuyordu.⁴⁷ Kısımlar arasında geçiş yasaktı; bir kısımdan diğerine geçmek ancak özel izinle mümkün olabiliyordu. Özel iznin verilmesinde sıkıntı yaşayan esirler ise yaratıcılıklarını kullanarak "hava postası" adını verdikleri özel bir iletişim hattı kurdu. Bu yöntemle göre mesaj ya da mektuplar bir taşla bağlanıp dikenli tellerin üzerinden diğer kısmın avlusuna fırlatılıyordu.⁴⁸

Knockaloe'daki kampların her birinde esirlerin kendi aralarından seçtikleri birer kaptan ile kısımlardan sorumlu olan şefler bulunuyordu. Şefler de kaptanlar gibi esirler arasından seçiliyordu. Kaptanlar esirlerin ihtiyaçlarıyla ilgileniyor ve kamp yönetimiyle esirler arasında iletişimi sağlıyordu.⁴⁹

Esirler birbirlerine paralel olarak inşa edilmiş kulübelerde yaşıyordu. Kulübelerde yemek servisi, masaların temizlenmesi ve kulübe ile ilgili diğer işler esirler tarafından sırayla yapılıyordu. Parası olanlar ücret karşılığında bu işleri fakir esirlere yaptırtabiliyordu. Herkes kendi yatağından ve çamaşırından sorumluydu. Esirlerin yatakları içleri saman doldurulmuş döşeklerden oluşuyor ve her esire üç battaniye düşüyordu.⁵⁰ Kamp kurulduğunda 1. Kamp hariç diğerlerinde ranza bulunmuyor ve esirler yere serdikleri döşeklerin üzerinde uyuyorlardı.

Genelde kendi içinde 30'ar kişilik üç bölüme ayrılan her kulübede her esirin üzerine zimmetli bir tabağı, bir fincanı ve bir kaşığı vardı. Kulübelerin ortalarında onar kişilik 10–11 adet masa, her esir için birer sandalye ve üçer adet küçük soba bulunuyordu. Ayrıca her kulübede küçük de olsa bir çamaşırlık bulunuyordu. Ancak genelde hava sürekli yağmurlu olduğundan çamaşırlar kulübe içindeki odacıkların arasına gerilen iplere asılarak kurutuluyordu.⁵¹

Kulübelerin tabanlarındaki yaygıları temizlemek esirler için hayati derecede önem taşıyordu. Aksi takdirde kulübelerde bit tehlikesi beliriyor ve bu durum tifüs salgınına yol açabiliyordu. Ayrıca zeminin temizlenmesi oldukça meşakkatli bir işti. Çünkü haftada bir yapılan bu temizlik sırasında kulübedeki tüm eşyaların dışarıya çıkartılması gerekiyordu. Dışarı, yaz mevsimi hariç, sürekli yağmurlu ve çamurlu olduğundan bu iş oldukça zordu.

Knockaloe'da saat 23'te tüm ışıklar söndürülüyordu. Kampta genel bir kalkış saati yoktu. Sabahları genellikle saat 9 ile 10 arası denetim yapılıyordu. Denetim yapılırken esirler avluya çıkartılıyor ve ikili sıra halinde

bekletiliyordu.⁵² Firar olaylarına karşı da her gün sayım yapıyordu.

Tepenin üst kısımlarında, zührevi hastalıklar, tüberküloz ve zihinsel rahatsızlıklar için odaları olan hastane kulübeleriyle 3. Kamp yer alıyordu. Kampın diğer tarafında, anayolun karşısında 5. Kamp adıyla bilinen küçük bir yer vardı. Burası, Knockaloe'daki küçük kilisenin (St. Patrick) defin alanıydı. Bu alan, kampta yaşamlarını yitiren esirlerin mezarlarıyla kısa sürede dolmuştu. Karşısındaki kardeş kamplar boşaltılıp dağıtıldığında bile tutuklularından ayrılmayarak, savaşın hiç de gurur vermeyen bir anıtı olarak kaldı.⁵³

Knockaloe'daki kamplar ve kampları oluşturan kısımlar birbirlerinden dikenli tellerle ayrıldığı için esirlere dolaşma alanı olarak sadece bulundukları kısımların önünde yer alan ve çoğunlukla da çamurla kaplı olan avlular kalıyordu. Kamp yönetimi esirlere geniş dolaşma alanı yaratmak için 1915 yazında yeni bir uygulama başlattı. Esirlere haftada iki kez, etrafı dikenli tellerle çevrili olan kampın kuzey ve güneyindeki boş arazilerde dolaşma izni verildi. Yine bu uygulamaya göre her esire bir buçuk saat volta izni verildi. 1. ve 3. Kampın dolaşma alanı Knockaloe'nun kuzeye bakan tarafıydı. Kampın güney tarafına bakan boş alanı ise 2. ve 4. kampın dolaşma alanıydı.⁵⁴ Bu uygulama kamp süresince devam etti, esirlerin stres atmalarında ve birbirlerini tanımalarında önemli bir rol oynadı.

Kampta bir komutan, bir komutan yardımcısı ve bir emir subayından oluşan bir karargâh personeli vardı.⁵⁵ Knockaloe'daki dört kampın her biri binbaşı rütbesindeki bir ast komutan ile yüzbaşı rütbesindeki bir yardımcı komutan tarafından yönetiliyordu. Yirmi üç koğuşun her birinde disiplininden sorumlu küçük rütbeli birer subay görev yapıyordu.

Kampın güvenliği esirlere gardiyanlık yapan Man Adası gönüllülerinden oluşan Kraliyet Savunma Birliği askerleri tarafından sağlanıyordu. Daha sonra, Knockaloe Kampı genişleyip esirlere gardiyanlık yapan askerlerin sayısı artınca Douglas'ta bir karargâh personeli istihdam edildi. Ayrıca kampta tamamı sivillerden oluşan alt birimler vardı: Levazım, çalışmalar, karavana, ulaşım ve muhasebe sorumlularıyla, kamp mühendisi gibi birimler doğrudan Man Adası Valiliği'nin kontrolü altındaydı.

Kamp Levazım Sorumlusu, tüm barakaların mobilyası ve malzemeleri ile askerler ve de esirler için gerekli olan ihtiyaç malzemelerini almak, saymak ve dağıtmaktan sorumluydu. Personel ve esirlerin giyim ihtiyaçları kamp levazım sorumlusunun alt birimi olarak kurulan terzilik bölümünde, esirlerin kendileri tarafından karşılanıyordu. Kamp süresince: 125.000 battaniye, 80.000 gömlek, 90.000 tahta terlik, 100.000 havlu, 145.000 çorap, 539 ton sabun, 328 km flanel (ince pamuklu kumaş) ve 182 km divitin (kalın pamuklu kumaş) kullanıldı.⁵⁶ Her esire iç çamaşırı ve kıyafet ile yaz için bez, kış için tahta tabanlı birer çift ayakkabı veriliyordu.⁵⁷

Kampta esirlere gönderilen paralarla ilgilenmek ve kanunlar çerçevesinde izin verilen işlemleri yapmak üzere bir kamp bankası da bulunuyordu. Ayrıca bir de kantin birimi vardı. Sistemde her koğuşun kendi kantini vardı ve esirler buraları kendileri yönetiyorlar, elde edilen kârı da istedikleri gibi dağıtıyordu. Esir komitelerine, hükümet tarafından atanmış olan kantin müdürünün yönettiği merkezi kamp deposundan sadece kantinlerinin ihtiyacı olan malzemeyi almalarına izin veriliyordu. Kantin için toptan mal siparişinde hükümet, alış ve satış fiyatları arasında, merkez mağazanın vergi gi-

derlerini karşılamaya yetecek oranda bir fark belirle-mişti. Bu sistemin avantajı, hükümetin esir kantinlerine gönderilen malları tam olarak kontrol edebilmesiydi ki bu, özellikle yiyecek kıtlığı büyüdüğünde yapılması gereken en önemli işti.

Adanın sivil yönetimi kamplardaki tıbbi düzenle-melerden de sorumluydu. Knockaloe'da beş, Douglas'ta ise bir hastane vardı. Dört kamptan oluşan Knockaloe'da her kampın bir hastanesi bulunuyordu. Ayrıca zührevi hastalıklar ve başlarda çok fazla görülen tüber-külozlu hastalar için birer tane karantina bölümü vardı. Knockaloe'da, önceleri, Man'lı dört doktor ile dokuz sağlık memuru görev yapıyordu.⁵⁸ Hastaların bakımı ve odalarla ilgilenme işi, esirler arasından seçilen "Heilge-hilfen" denilen berber-cerrahlara veya hastabakıcılık deneyimi olduğunu söyleyen kişiler tarafından yerine getiriliyordu. Doktorlar, yarı zamanlı olarak çalışıyor-du. Savaşın ilerleyen yıllarında sağlık personeli yeniden organize edildi ve sağlık görevlilerinin sayısı azaltıldı.⁵⁹ 28.000 esirin sağlığından dört doktorun sorumlu olma-sı, hastalanan esirlerin bu yerden çoğu zaman uzak dur-malarına sebep oluyordu.

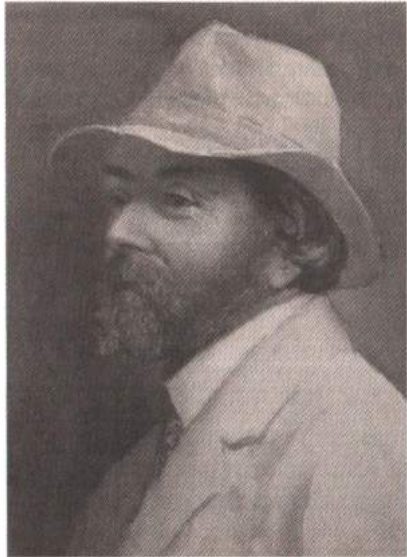
Knockaloe'daki sivil esirlerden biri olan Paul Cohn Portheim, bu kamptaki anı ve gözlemlerine dayanarak yazdığı *Time Stood Still (Zaman durmuştu)* adlı ki-tabında bu konuya ayrıntılı olarak yer verir. Özellikle de paralı olan hastaların iyileşmiş olmalarına rağmen ta-burcu edilmemeleri üzerinde durur. Hastanede her hiz-met ücrete tabiiydi ve hastalar arasında parası olanların sayısı azdı. Bundan dolayı da paralı hastalar, hemşireler için çok değerliydi. Burada ne kadar uzun kalırlarsa on-lar için o kadar kârlıydı.⁶⁰

Knockaloe'da giydikleri mavi üniformadan dolayı "Mavi Personel" olarak adlandırılan sivil görevliler bu-

lunuyordu. Başta sansürcüler olmak üzere, teşrifatçılar, kâtipler, tezgâhtarlar, eczacılar ve mühendisler gibi pek çok sınıftan görevli Mavi Personel'i oluşturuyordu. Sayıları 250'yi bulan Mavi Personel ile Kamp Muhafızları, kampın eteklerindeki kulübelerde kalıyordu.⁶¹

Sansür

Kampta sıkı ve abartılı bir sansür vardı. Bu görev, iki sivil görevli tarafından yerine getiriliyordu. Sansür görevlileri her mektup ve paketi ayrıntısıyla kadar incelemek zorundaydı. Görünmez mürekkep, sansürcülerin en çok karşılaştığı durumdu. Kek ve diğer yiyeceklerin içine mektup saklandığı için sansürcülerin, gelen her şeyi kesmesi gerekiyordu. Cevizlerin bile açılması gerekiyordu. Çünkü bazen içlerinde mesajlar bulunuyordu. Resimli

*Knockaloe'da
sansürcülük
yapanlardan biri de,
daha sonra Avrupa'nın
ünlü tasarımcılarından
biri olarak tanınan ve
adada yaşayan
Archibald Knox idi.*

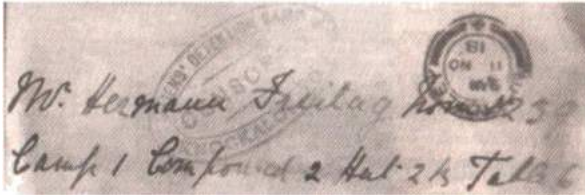

Kampın posta ofisinden bir görünüm (1916).

posta kartlarında resmin etrafını süslüyormuş gibi notlar yazmaya ise göz yumuluyordu.

Paketlerin çoğunluğu Almanya'dan geliyordu ve içleri Alman damak zevkine uygun, lüks yiyeceklerle doluydu. Bazı aylarda gelen paket adedi 11.000'i bulabiliyordu. Bazı paketlerin içindeyse kamp yönetimi tarafından yasaklanan yayınlar ile içki bulunuyordu. Ayrıca esir yakınları akıl almaz yöntemlere başvurarak bu yasakları delmeye çalışıyorlardı.

Gelen bir konserve kutusunun içinden Alman gazetesi çıkabiliyordu. Konservernin ağırlığı ise kutunun içine konan bir parça kurşun ile sağlanıyordu. Yasak bir

Knockaloe'ya yollanmış bir mektubun üzerinde yer alan sansür damgası

mektup, Alman sosisinin içine gizlenen bir doktor termometresinin içinden çıktığı gibi, domuz yağı ya da peynir kalıbının içinden bir şişe rom çıkabiliyordu.

Knockaloe'da din ve ibadet işleriyle bu işlerin gerçekleşmesine yardımcı olan din adamları da sıkı bir denetime ve sansüre tabi tutuluyordu.

Savaş Bakanlığı esirlerin dini gereksinimlerini karşılamak üzere –görev alanı tüm Orta Avrupa'yı kapsayan– Başrahip Bury'yi görevlendirmişti. Rahip Bury, idealist bir din adamıydı ve kısa bir sürede Knockaloe'dan hariç Man Adası'nda bir dini merkez kurarak birçok kampa dini hizmet götürmüştü. Bu hizmetleri götürmesinde Amerikan Genç Hristiyan Erkekler Derneği'nin (The Young Men's Christian Association, YMCA) ve esir edilmemiş olan üç Alman din adamının yardımları önemli bir rol oynamıştı. Ancak Alman din adamlarının vaazları sürekli denetim altındaydı. Vaiz, ayinde söyleyeceklerini bir kâğıda yazarak metni sansürcüye veriyordu. Sansürcü, vaizin konuşmasını vaaz sırasında bu metne bakarak kontrol ediyordu.⁶³

Yemek sorunu

Knockaloe'daki karavana, her bir esirin yiyeceğini verilen ölçülere göre sağlamak koşuluyla kontrat imzalamış olan Mr. A. B. Crookall'ın elindeydi. Mr. Crookall bu kontratı kamp tamamen ortadan kalkana kadar elinde tuttu.⁶⁴

Kampta, hem esirlerin hem de hükümetin sela-

Knockaloe kampının yemek işlerini üstlenen A.B. Crookall

meti için çıkarılan yemekler sıkı bir kontrol altındaydı. Bu iş Karavana Sorumlusu Joseph Garside tarafından yerine getiriliyordu. Mr. Garside, küçük ekibiyle birlikte esirlerin mutfağına giden tüm yemekleri kontrol ediyor ve çıkarılan yemeğin kalitesiyle ilgili olarak esirlerden gelen şikâyetleri dinliyordu.⁶⁵ Ancak kampta bulunan esirlerin günlüklerinden bu şikâyetlerin dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır.

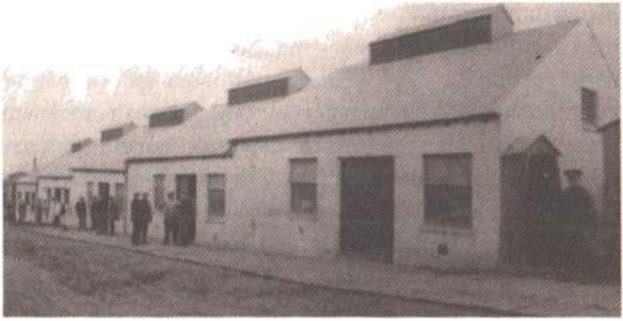
Savaş süresince kamptaki yemek koşulları düzeleceğine gün geçtikçe daha da kötüleşti. Yemekler kötüleşirken esir başına verilen erzakın gramajı da her geçen gün daha da düştü. Özellikle de Türkler, sayıları az olmasına rağmen bu olumsuz durumu dilekçelerle Avusturya-Macaristan ve Osmanlı esirlerinin ihtiyaçlarından sorumlu olan İsveç Konsolosluğu'na bildiriyorlardı. Konsolosluk temsilcisi olan Yarbay Mossberg bu olumsuz duruma raporlarında sıklıkla yer vererek söz konusu şikâyetleri ilgili makamlara bildirdi. Mossberg'in birkaç raporunda bu olumsuz durum şu sözlerle ifade ediliyordu: "Osmanlı esirlerinin genel olarak sağlıklarının bozuk olması İngilizler tarafından verilen gıdaların bozuk olması, ayrıca ihtiyaçlarına pek de uygun olmayan bu gıdalara ilaveten diğer bir gıda verilmesi imkânından mahrum bulunmalarından meydana gelmektedir."⁶⁶

Knockaloe'nun ilk günlerinde esirlerin yemek ihtiyacı kamp yönetimi tarafından karşılanıyordu. Ancak esir sayısının her geçen gün artarak 20.000'in üzerine çıkması kamp yönetimini yemek konusunda ciddi sıkıntılara soktu. Bu zor durum karşısında kamp yönetimi Knockaloe'daki dört kampın her kısmında esirlerden oluşan birer "Mutfak Komitesi"nin kurulması karar verdi. Buna göre, yönetim her kısmın yiyeceğini

toptan alıp mutfak komitelerine bırakacak ve her komite kendi kısımlarında bulunan 1.000 esir için yemek yapacaktı. Bu uygulama oldukça işe yaradı ve yönetim, mutfaklar için gerekli pişirme malzemelerini ve yiyeceği toptan sağlamak dışındaki sorumluluklardan böylece kurtulmuş oldu. Ayrıca bu uygulamayla birlikte esirlerin yemeklerle ilgili tüm şikâyetleri de kendileriyle komiteleri arasında kaldı. Komitedeki aşçıların neredeyse tamamına yakını Alman esirlerden oluşuyordu.

Knockaloe’da esirlere günde üç öğün yemek veriliyordu. Öğünlerde verilen yemekler esirlerin ancak ayakta durabilmelerini sağlayacak kadardı. 07.30’da başlayan kahvaltıda esirlere büyük bir fincan çay ile 450 gr ekmek veriliyordu. 12.30’da başlayan öğle yemeğinde ise çorba –bazen çorba yerine puding–, dondurulmuş et ve sebzeli patates veriliyordu. Akşam yemeğinde ise ilginç bir yöntem uygulanıyordu. İngilizlere özgü beş çayı sırasında verilen bir fincan çay ile bir dilim ekmek esirlerin akşam yemeğini oluşturuyor ve kahvaltıya kadar başka bir yiyecek verilmiyordu.⁶⁷ Bu nedenle de esirlerin çoğunluğu geç kalkıyor ve kahvaltıda verilen 450 gram ekmeğin bir kısmını gece için saklıyordu.⁶⁸ Mutfak sorumluları kek ve puding satarak daha fazla sebze ve yiyecek temin etmeye çalışıyordu. Kamp yönetimi daha sonraları yeni bir uygulama başlatarak mutfak komitelerine, bazı kısımların bahçelerinde sebze yetiştirmelerine izin verildi.

Personel ile esirlerin ekmek ihtiyacını karşılamak için kampta büyük bir merkez fırın bulunuyordu. Fırıncılar esirler arasından seçiliyor ve kamp doluyken günde, her biri yaklaşık 900 gr ağırlığında, 15.000 somun pişiriliyordu.

Kamp mezbahası

13 Nisan 1917'ye kadar esirlere günlük 8 ons (227 gr) ekmek, 5 ons (142 gr) salamura yılan balığı, 1 ons (28 gr) margarin, $\frac{3}{4}$ ons (21 gr) çay veya $\frac{3}{8}$ ons (10 gr) kahve, 1 ons (28 gr) şeker, $\frac{1}{20}$ libre süt (konsantre), 3 ons (85 gr) yulaf ezmesi, 1 ons şurup veya reçel, 2 ons (56 gr) kuru bezelye, kuru fasulye veya pirinç, 10 ons (283 gr) taze sebze; haftalık olarak da beş gün 6 ons (170 gr) taze veya donmuş et, 3 ons (85 gr) konserve et ile haftanın iki günü 12 ons (340 gr) salamura morina balığı veya yılan balığı veriliyordu.⁶⁹ Ayrıca kamp yönetiminin belirlediği işlerde çalışan esirlere ek olarak 2 ons (56 gr) ekmek, 3 ons (85 gr) bisküvi ile 1 ons (28 gr) peynir veriliyordu. Belirtilen tarihten sonra ise İngiltere'de başlayan yiyecek kıtlığı üzerine esirlere verilen yiyeceklerin gramajları düşürüldü.

Gramajlar ve yiyecek türleri yeterli gibi görünse de yapılan yemekler yenilemeyecek türdendi. Esirler her gün, üzerinde bir parça yağ yüzen sulu bir çorba ya da yılan balığı yemekten bıkmıştı. Bu durum en fazla kantinin işine yaradı. Ancak parası olmayanlar ne yapıp edip bu kötü yemekleri yemeye mecburdu.

Yemeklerin kötü olması kamptaki karaborsa olaylarına da hız kazandırdı. Bazı esirler getirttikleri jambonları ile domuz etlerini kampın banyo ya da çamaşır bölümüne saklayarak satmak için uygun zamanı kolluyordu. Ancak bu kâr etme amaçları çoğunlukla fareler ve onların yol gösterdiği diğer esirler tarafından sabote ediliyordu. Sözgelimi bir grup esir, nereden buldularsa, dana etiyle yaptıkları bir tencere yahniyi fahiş fiyata satmıştı. Ancak yahniyi alanları ertesi gün kötü bir sürpriz bekliyordu. Sabah içtimasında kamp komutanı, köpeğinin kaybolduğunu söylediğinde yahniyi yiyenlerin beti benzinin attığı görüldü.⁷⁰

Dini yaşam...

Knockaloe'da birçok milletten sivil esirin bulunması kampta birçok dinin temsil edilmesini sağlıyordu. Kampta Hristiyanlık dininin Katolik, Protestan, Evangelist ve Anglikan mezheplerine mensup esirler ile Müslüman ve Musevi esirler bulunuyordu. Yönetim farklı dinlerlerden meydana gelen Knockaloe'da esirlerin ibadetlerini yapmalarına pek müdahale etmese de, ibadetlerin yerine getirilmesi için uygun ortam da sağlamıyordu. Kamp yönetimi sadece İngiliz Kilisesi'nden bir din adamı ile adanın Roma Katolik kilisesinin papazının kampta çalışmasına izin veriyordu.⁷¹ Esirler daha çok kendi aralarından seçtikleri kişilerin öncülüğünde ibadetlerini yapıyordu. Kamptaki Hristiyan esirlerin ibadetlerini yapmaları diğer dinlere mensup olanlara göre daha kolaydı. Çünkü Knockaloe'deki esirler arasında çok sayıda rahip bulunuyordu.

Knockaloe'daki her kampta –kısımlar da dahil olmak üzere– ibadetler, bir kişinin öncülüğünde esirlere

çeşitli etkinlikler için tahsis edilmiş olan küçük ya da büyük odaların birinde sırayla yapıyordu.

Protestanlar her pazar öğleden önce saat 8’de 5. kısımda ve saat 11’de 4. kısımda ayinlerini yapıyordu. Ayine katılacak olanlar önce kısım kapısında toplanıyor, ardından bir subay, kısmın önünde, “Ayine katılacak var mı?” diye soruyordu. Daha sonra esirler sandalyeleriyle birlikte subayı takip ediyordu.⁷² Protestan Alman esirlerin ibadetlerini Papaz Hartmann⁷³ yönetiyordu. Papaz Hartmann, her pazar vaaz veriyor, ilahi kitapçıkları dağıtıyor ve çarşambaları saat 15’te İncil saatleri düzenliyordu.⁷⁴ Benzer bir durum Katolik ve Yahudiler için de geçerliydi. Ancak bu etkinliklere, “utanılacak kadar az sayıda esir katılıyordu.”⁷⁵ Hartmann’ın tüm çabalarına rağmen esirler karşı çıktığı için tüm bu dini etkinlikler, kısım 2 ve 6’da yapılamadı.

Katolikler, dini ibadetlerini pazar günü saat 09.30 ile 10–30 arasında 1. Kamp’ın 2. kısmındaki tiyatro salonunda Man Adası’nın merkezi Douglas’tan gelen Başpapaz Dean Crookall eşliğinde yapıyordu.

Kamptaki en az nüfusu oluşturan Müslüman Türk esirlerin çoğunluğu 4. Kamp’ta bulunuyordu. İbadetleri için özel bir yerleri yoktu. Diğer dinlere mensup esirler gibi, onlar da ibadetlerini çeşitli etkinlikler için ayrılmış olan odalarda yapıyordu.⁷⁶

Mezarlar

Knockaloe Sivil Esir Kampı’nda defin işleri esirlere bırakılmıştı. Her kamptan seçilen birer temsilcinin katılımıyla bir “Hastalık ve Defin Komisyonu” kurulmuştu. Kamp yönetimi, komisyona küçük bir defin alanı ve âdetlere uygun cenaze törenlerini yapabilecek kadar pa-

ra tahsis etti. Ayrıca atölye gelirlerinden bir miktar da bu iş için ayrıldı. Defin yeri olarak da kampın karşısındaki St. Patrick Kilisesi'nin bahçesi belirlendi. Mezar yerine çevrilen kilise bahçesinde, birbiriyle aynı ülkeden olma ve aynı kötü kaderi paylaşma dışında hiçbir bağları olmayan birçok insan bir arada yatıyordu.

Mezar taşları maliyetli olduğu için bu konuda tasarrufa gidildi. Bundan dolayı da genellikle birden fazla mezar sadece tek bir mezar taşıyla temsil edildi. Bir mezar taşının üzerinde birden fazla isim yer alıyordu. Mezar taşları ancak, ölen kişiler hayattayken taş parası ödemişse dikilebiliyordu. Mezar taşı alamayacak durumda olanların mezarlarına ise, üzerinde ölünün adı ile ölüm tarihini belirtilen küçük bir tahta levha dikiliyordu. Kişinin sağlığında parasını ödeyip satın aldığı mezar taşına, ölümünden sonra başkalarının da adlarının eklenmesi yaygın bir uygulamaydı.⁷⁷ Akrabalar bile aynı mezara gömülüp ayrı mezar taşları dikilmesi için para ödemiş olsalar da, bu türden taşların üzerinde birçok kişinin adı yazılıyordu. Nadiren de ölen kişinin akrabaları para vererek özel bir mezar ve mezar taşı yaptırabiliyorlardı.

İlk günlerde dikilen iki ya da üç mezar taşının dışında diğerlerinin tamamı bir taş ustası olan Mr. Christopher R. Shimmin tarafından yapılmıştı. Shimmin, Türkçe ve İbranice gibi hiç bilmediği alfabelerle yazıları işlerken oldukça özveri gösterdi. Alman mezar taşlarına İncil'den alıntılar yazdı, Almanların kullandığı zafer palmiyesini yaptı. Aynı şekilde Türklerin mezar taşlarına da onları temsil eden geleneksel ay-yıldız amblemini kazıdı.⁷⁸ Ayrıca Almanların mezar taşlarında kişilerin doğum tarihleri yıldızla, ölüm tarihleri ise hançer figürüyle belirtiliyordu. Mezarlığın küçük bir bölümü de

fakir esirler için ayrılıyordu. Acı olan şey ise hiçbirinin başında mezar taşının olmamasıydı.

Mezar taşlarının üzerine yazılacak yazılar konusunda “Hastalık ve Defin Komisyonu” ilginç bir uygulamaya gitti. İncil’den sadece kısa alıntıların taşlara işlenmesine izin verdi. Çünkü bir mezar taşında birden fazla esirin adı yer alıyordu. Birden fazla ismin ve ve uzun alıntılarının bir mezar taşına sığdırılması oldukça güçtü. Bu yüzden uzun alıntılara ve kişisel yazılara izin verilmiyordu.

Türklerin mezarlığı iki sıra halinde, birbirine yakın, biri boş dörder dikdörtgenden oluşuyordu. Mezarlığın başında yedi Türk esirin adlarının ve ölüm tarihlerinin yazılı olduğu bir mezar taşı vardı.⁷⁹ Yazıların üzerinde ise Türklerle özdeşleşmiş olan ay-yıldız kazılıydı. Ayrıca her mezarın başında orada yatanın adını gösteren tahta bir levha bulunuyordu. Mezar taşının alt tarafında, burada yatanların cennette huzur içinde olmalarını dileyen bir söz yazılıydı. Türk mezarlarının yakınında ise üzerinde İbranice yazılı Yahudi asıllı iki Alman vatandaşının mezarı bulunuyordu.

Knockaloe'dakiler

Kozmopolit Yapı

Knockaloe Sivil Esir Kampı, dünyada yaşanan “ilk”lerden biriydi. Kampın yapısı, esirlerin ırksal, dinsel ve sınıfsal çeşitliliği dünyada eşi benzeri görülmemiş kozmopolit bir örnek oluşturunuyordu. Ayrıca hayat hikâyelerinin çeşitliliği de olağanüstüydü.

Knockaloe’de sadece İttifak devletlerinin vatandaşları değil, çeşitli nedenlerle tutuklanıp buraya getirilmiş olan birçok İngiliz, Amerikan ve Meksika vatandaşı da sivil esir olarak bulunuyordu. Bu grupta yer alanlar ekseriyetle savaş başladığında İngiltere limanlarındaki gemilerde pasaportsuz bulunan kişilerdi. Ayrıca anne ve babası Avustralya’ya göç eden bazı ailelerin öğrenim için İngiltere’de bulunan ve tabiiyetlerini ispat edemeyen çocukları da bu grupta yer alıyordu. Kampta Londra’nın doğusundan gelen çok sayıda Rus-Polonez Yahudileri de bulunuyordu. Bunlar ne Polonya’da doğup Avusturya’nın ya da Almanya’nın bir parçası olmuşlardı, ne de adları Alman zannedilmelerine neden olacak türdendi. Hiçbiri kökenlerinden emin değildi. Bu kozmopolit kampta yasal olarak milliyeti olmayanlar ile gerçek vatanının neresi olduğu belli olmayanlar da bulunuyordu.⁸⁰ Esirler arasında İngiliz ordusunda savaşmış olan ve kendisini yabancı olarak görmeyenler de vardı.

Kampın toplum hayatı, olağan toplum hayatıyla büyük oranda benzeşiyordu. Sivil hayattaki sınıf ve statü farklılıkları kampta da geçerliydi. Toplumsal sınıfları birbirinden ayrı tutmaya yönelik bir kural olmasına rağmen, bu kural çoğunlukla dikkate alınmıyordu. Aynı koğuşta ömrünü neredeyse İngiltere’de geçirmiş iş adamları, büyük tüccarlar ve sanatçılar ile “kampta sürekli sorun çıkaran” yük ve yolcu gemilerinden toplanmış Almanlar ile Tuna boylarında gelen kasketli ayı oyuncuları bir arada bulunabiliyordu. Bu farklılıklar kampa önceden gelenlerle sonradan gelenler arasında ciddi çatışmalara yol açabiliyordu.

CLASH	
200,222.	BACHMEIER Philip. Kilburn. 05/05. 22 wife. 2 ch. Baker.
207,100.	BACHMEIER Henry. Doughty. 07/22. 22 wife. 2 ch. Baker's room.
200,029.	BACHMEIER Heinrich. Lambeth. 09/20. 22 wife. 1 ch. Baker.
200,347.	BACHMEIER Carl. Lewinham. 01/20. 22 wife. 0 ch. Baker.
204,827.	BACHMEIER Carl Friedrich. Twicken. 08/41. 22 wife. 1 ch. Ulm. Krahent.
200,778.	BACHMEIER Conrad. Wood Green. 06/47. 22 wife. 1 ch. Poultry Cook.
200,203.	BACH Peter. Doughty. 05/41. 22 wife. Pock. Baker.
204,031.	BACH Robert. St. George's. 03/25. 2 wife. 1 ch. Baker.
204,001.	BACH Frederick Augustus. Wandish Town. 1/29. 21 wife. 2 ch. Tailor.
207,778.	BACH Louis. Fingland Road. 06/02. 22 wife. 1 ch. Waiter.
201,071.	BACH Peter. Naval. 03/44. 22 wife. 1 ch. Baker.
200,001.	BACHFIELD Carl. Stratford. 06/42. German wife. 1 ch. Fur dresser.
	BAUERFEELD Dorthin. 08/40.
207,077.	BAUER Friedrich. Brunswick Sq. W.C. 01/40. 22 wife. Waiter.
204,020.	BAUER Ernest. Wandsworth Common. 01/44. German. 1 ch. Baker.
	BAUER Eva. 07/38.
200,003.	BAUER Franz. St. Luke's. 06/41. 22 wife. 0 ch. Baker.
200,442.	BAUER Arnold. Brunswick. 06/44. 22 wife. 1 ch. Krahent.
207,100.	BAUER Charles Conrad. Finsbury Square. 06/40. 22 wife. 1 ch. Waiter.
200,007.	BAUERSTEDT Bernard Henry. Doughty. 09/21. 22 wife. separated. Clerk.
200,009.	BAUER Joseph. Hoxton. 06/20. Wife dead. 2 ch. Chindresser.
200,001.	BAUER Joseph. Ipswich. 03/48. 22 wife. 1 ch. Cigarette machine maker.
200,020.	BAUER Christian. Rotherham. 06/40. 22 wife. 2 ch. Baker.

Knockaloe'daki tiyatro, müzik ve sinema alanındaki tüm etkinlikleri, "Mein Erinnerungsbuch zum Dreijährigen Bestehen des Camp-Theaters Knockaloe (Isle of Man) 1918" adıyla kitaplaştıran sivil Alman eserlerinden Franz Bauer ile bazı sivil Alman eserlerin adlarını gösteren bir liste (National Archives, Ref. Nr: HO 144/11720/364868, Doc. Nr: 158).

Kampta esirlere gönderilen paralarla ilgili ilginç bir uygulama vardı. Paralar esirlerin adlarına kamp bankasına yatırılıyor ancak esirler bir kerede paralarının tamamını alamıyorlardı. Kamp yönetimi esirlere haftada sadece 1 sterlin çekme izni veriyordu. Bu uygulama beraberinde sosyal adaletsizliği de getirdi ve kamp, haftalık 1 sterlin sınıfı ve parasız sınıf olmak üzere ikiye ayrıldı.⁸¹

Sosyal dayanışma

Ailelerinden, akrabalarından ya da devletlerinden herhangi bir para yardımı alamayan esirlerin durumu oldukça kötüydü ki bunların başında da sayıları az olan Türkler geliyordu.⁸² Bu durum kampta belki de hiçbir yerde görülmeyecek olan aşırı bir arz ve çok kısıtlı bir talebin yaşanmasına yol açıyordu.

1 sterlinlik sınıftan olanların ayakkabılarını günde birkaç defa boyatması veya tıraş olması zorunluydu. Bu zorunluluk herhangi bir baskıdan değil, parasız esirlere küçük de olsa katkıda bulunmak amacından kaynaklanıyordu.⁸³ Çünkü parasız olan esirler bu kötü şartlar altında hayatlarını sürdürebilirlerdi; ne var ki geride, İngiliz toplumu tarafından dışlanan ve oldukça kötü şartlar altında yaşamaya zorlanan aileler bırakmışlardı. Bundan dolayı da onlara para göndermeleri gerekiyordu. Peşinde oldukları miktar topu topu bir peniydi, ancak yarım peni ya da daha fazla bahşiş karşılığında küçük düşmeye de razıydı. Gerçekten de kampta ne o kadar ayakkabı boyacısına, ne de o kadar berbere ihtiyaç vardı. Her kulübede, birkaç kuruş fazla para kazanabilmenin derdinde, garsonluk ve temizlik hizmetlerini yapmaya can atan en az yarım düzine esir bulunuyordu.⁸⁴

Paralı sınıftan olanlar kendilerine esirler arasından özel hizmetçi tutabiliyordu. Bu durum pek adil olmasa da kampta bir tür sosyal bir dayanışma sağlıyordu. Böylece zengin sınıftakiler, her esirin yapmak zorunda olduğu patates soyma, temizlik yapma gibi işlerden kurtuluyor, fakir esirler ise biraz para kazanabiliyordu. Böyle olmasına rağmen parasızlar paralıları güvenmiyordu. Özellikle denizciler, garsonlar ve berberlerden nefret ediyorlardı. Ayrıca kendi aralarındaki anlaşmazlıklar, paralıları karşı bir araya gelmelerini de engelliyordu. Aynı grup içindeki anlaşmazlıklar en nitelikli azınlıklar için de geçerliydi. Sözelimi savaş taraftarları ile pasifistler birbirlerinden nefret ediyorlardı. Bu durum kampta gruplaşmalara ve çatışmalara yol açıyordu.⁸⁵

Ziyaretçiler ve raporlar

İngiliz devleti için en büyük düşman Almanlardı. İngiliz halkının tutumu da devletinkinden farklı değildi. Bundan dolayı da kampın en kalabalık misafirleri Almanlardı. Ayrıca çok da merak ediliyorlardı. Kıta Avrupasına meydan okuyan bu milletin esir alınan bireylerinin ilk ziyaretçileri, Man Adası sakinleri olmuştu. Adanın merkezi Douglas'tan otobüslere doluşan yüzlerce adalı, savaştıkları düşmanlarını yakından görmek için buraya geliyor ve dikenli tellerin dışından onları seyreliyorlardı.

Kampa yoğun bir ziyaretçi akını vardı. Başta ada sakinleri olmak üzere tarafsız ülkelerin elçilik ve konsolosluk görevlileri, hükümet temsilcileri, gazeteciler, misyonerler ve çeşitli yardım kuruluşları, kampın ziyaretçileri arasındaydı. Bu durum savaşın sonuna kadar arta-

rak devam etti. Tüm ziyaretçiler adanın merkezi olan Douglas'taki Fort Anne Otelinde kalıyordu.

Savaşın ilk iki buçuk yılında, bu ülkede esir olan Alman ve Avusturyalıların ihtiyaçlarından ABD Büyükelçiliği sorumluydu ve birçok elçilik temsilcisi, Man Adası'na zaman zaman ziyaretlerde bulunuyordu. ABD'nin 1917'nin başlarında İtilaf Devletlerine katılmasıyla bu durum değişti. Kamptaki Alman esirlerin sorumluluğu İsviçre'ye bırakıldı. Avusturya-Macaristan ile Türk esirlerin sorumluluğuydu İsveç'e verildi. 1917 ve 1918 yılları arasında adayı ziyaret eden İsviçre Konsolosluğu temsilcileri Dr. A. E. Vischer, Baron Gustave de Geer, Dr. R. de Sturler, Yüzbaşı F. Schweizer, Mr. de Dardel ve Mr. Corragioni D'Orelli vardı. İsveç Konsolosluğu'ndan ise Yarbay Mossberg, Mr. Edward Liljewalch, Yarbay Peter Lundblad ve Yüzbaşı W. A. Unander geldiler.^{x86}

Knockaloe'a en üst düzeydeki ziyaret 5 Haziran 1916'da o dönemde İçişleri Bakanı olan Rt. Hon. Herbert Samuel tarafından yapıldı. İçişleri Bakanı kampın tüm koşullarını gezmiş ve kampın büyüklüğünden epey etkilenmişti.⁸⁷

Ancak kampa gelen ziyaretçilerin genelde hemfikir olduğu nokta, Knockaloe'daki yaşam koşullarının epey zor olduğuydu. Bu zorluğu artıran etkenlerin başında, kampın fiziki ve coğrafi koşullarının insan yaşamına uygun olmaması geliyordu. Kampın ada halkı tarafından "Knockaloe Bataklığı" diye nitelendirilen alana yapılmış olması sorunun temelini oluşturuyordu. Knockaloe'da esir olarak 13 ay kalan Alman Rahip Otto Schimming de anılarında kampın bu özelliğine değinerek şunları belirtir: "Kamp alanı adeta bir bataklığı andırıyordu. Toprak suyu emmediği için, kamp bir çamur deryasının içindeydi. Kulübelerin tabanı her zaman ru-

Knockaloe Sivil Esir Kampı'ndan bir görünüm.

tubetliydi. Barakalar belki tropik iklim için uygundu, ancak oldukça ince tahtalardan yapıldığı ve bunlar rüzgâr ve yağmur geçirdiği için iklim şartlarına hiç uygun değildi.”⁸⁸ Otto Schimming'den başka Knockaloe'da esir olarak bulunan R. Hartmann, Adolf Vielhauer ve Franz Bauer de yayımladıkları anılarında bu durumdan sıklıkla bahsetmişlerdi. Esirlerin anılarında bahsettikleri bu uygunsuz koşullar, kampı ziyaret eden gazeteciler, misyonerler, Kızılhaç ve yabancı elçilik temsilcilerinin raporlarında da sıkça geçmektedir.

Kamp hakkındaki ilk olumsuz raporlardan biri “Dostlar Acil Yardım Komitesi”ne aitti. Komite, Hz. İsa'nın düşmana nasıl davranılacağı konusundaki emirlerinden hareketle kamplardaki esirler ile bu esirlerin ailelerine yardım etmek için kurulmuştu. Komitenin Knockaloe ile ilk bağlantısı kampın ilk günlerinde burayı gezmekle görevli misyonerlerinin ziyaretiyle olmuştu.

Misyonerlerin raporlarına göre “I. Kamp, dört kampın içinde ilk yapılan ve en yetersiz olanıydı. Kampların bütününde sağlık iyiydi, ama grip başta olmak üzere di-

ğer salgın hastalıklar ilkin I. Kamp'ta ortaya çıkardı. Çünkü burası Knockaloe'nun en kalabalık kampıydı. Buradaki kulübelerde ranzalar vardı, ancak kampın havalandırma avlusu çok küçük ve yetersizdi. Esirler, kamp tamamlanmadan buraya getirilmişti. Temizlik şartları çok kötüydü, kulübeler derme çatmaydı ve ısınmıyordu. Hepsi de rutubetli, çamurlu, acınacak bir haldeydi ve yatakhaneler millerce uzaktaydı.⁸⁹

Yöneticiler de I. Kamp'ın bu durumundan oldukça şikâyetçiydi. Ancak kampta yeni düzenlemeler yapmak oldukça zordu. Çünkü Knockaloe'un katı hiyerarşik yapısı kampta en küçük bir değişikliğin ya da önemsiz sayılabilecek yeni bir düzenlemenin yapılmasını engelliyordu. En küçük bir düzenlemede bile üç ya da dört makamdan izin alınması gerekiyordu.

Kampı en sık ziyaret edenler Amerikan Konsoloslugu yetkilileriydi. Yetkililer 1915 yılının son ayında kampa yaptıkları bir ziyarette yaklaşık 24.000 esirin bulunduğu –bu sayı gittikçe daha da artacaktır– Knockaloe'da barınma, beslenme ve kanalizasyon gibi sorunların hızla arttığını gözlemledi. Kulübeler artık iklim şartlarına uygun değildi. Yetkililer, “Pencere ve kapı aralıklarından giren yağmur ve rüzgârlarla küflenmiş bavullar, ayakkabılar ve giysiler” görmüştü. Konsolosluk görevlileri ziyaretlerinin ilk üç gününde “Çamur ve yağmur suyuyla dolmuş altı yaşama alanı” ile karşılaşmışlardı. Dördüncü gün ise tüm bölge donmuştu.⁹⁰

Amerikan Konsoloslugu görevlileri bu durumu bir rapor ile İngiliz hükûmetine bildirerek, kamp koşullarının acilen düzeltilmesini istedi. Rapor, hükûmeti oldukça tedirgin etti. Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, İçişleri Bakanı Sir Reginald McKenna'ya “Amerikan raporunun açıklanıp açıklanmaması” konusunu sordu.

McKenna “Pek iyi olmaz” diyerek bu fikre karşı çıktı.⁹¹ Rapor gizlendi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun durumdan şikâyetçi olması üzerine İçişleri Bakanlığı’ndan şu açıklama yapıldı:

Man Adası’ndan şikâyetle konu olan iklim koşullarına, kıta iklimine veya tropikal iklime alışık olanların uyum sağlayamadığı şüphe götürmez. Man Adası’nda bazen şiddetli rüzgâr ve yağmur olduğu doğrudur. Bu Batı İngiltere’nin genel iklim koşuludur. Bazı mevsimlerde rutubetli olmasına rağmen sağlıksız değildir. Hatta normal zamanlarda, pek çok İngiliz vatandaşının sağlık için tercih ettiği bir merkezdir.⁹²

Amerikan Konsolosluğu görevlilerinden başka, kampı en sık ziyaret edenler ise İsveç Büyükelçiliği yetkilileriydi. Elçilik yetkilileri raporlarında uzun süre esir olmaktan, kampın muazzam kalabalığından, ihtiyaçların giderilememesinden, hasta ve yaşlı esirlerin bulunmasından dolayı “akıl hastalıkları” ortaya çıktığını; bazı esirlerin acınası bir halde olduğunu, zamanlarını kumar oynayarak, sigara içerek ve kavga ederek geçirdiklerini belirterek “bir başka kışın, birçok esirin hayatına mal olacağını” ifade ediyordu.⁹³

Knockaloe'daki Türkler

I. Dünya Savaşı başladığında diğer Avrupa ülkelerine göre İngiltere’de daha az sayıda Osmanlı vatandaşı bulunuyordu. Bunların çoğunluğunu ise Ermeni, Rum ve Arap kökenliler oluşturunuyordu; ve böyle bir ortamda Türk ve Müslüman kimliğe sahip olmamaları onlar için bir şans sayılabilirdi. Osmanlı vatandaşı olarak nitelenenler ise Türk ve Müslüman kimliğine sahip olanlardı. Bundan dolayı da savaşta asıl sıkıntıyı çekenler ve dikenli teller ardına gönderilenler bu nitelikteki Osmanlı vatandaşları oldu.

Savaş başladığında Osmanlı Devleti’nin Fransa’da –etnik farklılıklar hesaba katılmaksızın– toplam 8.000 vatandaşı bulunuyordu.⁹⁴ Bunlar içinde Türk ve Müslüman kimliğine sahip olanlar azınlıktaydı. İngiltere’de ise toplam kaç Osmanlı vatandaşının olduğu bilinmiyordu. Ayrıca Babiâli’nin savaş başladığında buradaki vatandaşlarının içine düştüğü sıkıntılardan da haberi yoktu. Osmanlı Devleti, ancak Nisan 1917’de Amerikan Sefareti’nden gönderilen bir kıta defter aracılığıyla bu durumdan haberdar olacaktı. Gelen defterde “İngiltere’de esaret altında bulunan subay ve erler ile sivil esirlere ait” bir isim listesi yer alıyordu.⁹⁵ Esirlerin adları ve onlarla ilgili gerekli bilgiler alındıktan sonra söz konusu defter, Harbiye Nezareti İstihbarat Şubesi tarafın-

dan ilgili sefarete iade edildi.⁹⁶ Ancak olayın üzerine gidilmedi.

Reşit Sadi Bey'in mektubu

İsveç Sefareti'nin İngiltere'deki sivil Türk esirlerinin yaşamlarını çok zor şartlar altında sürdürdüklerini içeren yazısının Dahiliye Nezareti'ne ulaşması, ardından da Londra'da tutuklu bulunan Reşit Sadi Bey'in yazdığı ve katibi tarafından Osmanlı basınına iletilen yazısı olmasaydı, Babiâli'nin bu olayın üzerine gideceği de yoktu. *Sabah* gazetesi, Reşit Sadi Bey'in İngiltere'deki sivil Türk esirlerinin durumuyla ilgili yazısını " İngiltere'deki Sivil Üseramız" başlığıyla 17 Temmuz 1917 tarihli nüshasında yayımladı:

İngiltere'de bulunan Osmanlı sivil esirlerinin acınacak bir halde olduklarına ve İngiltere hükümeti tarafından pek ziyade kötü muameleye maruz kaldıklarına dair güvenilir bir kaynaktan aşağıdaki bilgileri aldık. Memleketimizde oturan İngiliz vatandaşları rahat bir hayat geçirerek esir kamplarına sevk edilmedikleri halde, savaşın ilanında İngiltere'de bulunan çaresiz vatandaşlarımız, uygarlık ve insan hakları için savaştığını iddia eden İngiltere tarafından zalimane bir muameleye tâbi tutulduklarını, bu bilgiler pek açık bir surette ispat eder:

Türkiye ile İngiltere arasındaki savaş ilanı üzerine İngiltere'de oturan Osmanlı vatandaşları mahalli polis komiserliğine gönderilerek deftere kaydedilmişlerdir. Kayıtların yapılmasından hemen sonra polis, evlerini ve ticarethanelerini ziyaret ederek derin bir biçimde tetkik ve muayene ettiği gibi kendilerini de aşağıdaki kısıtlamalara tâbi tutmuştur.

Osmanlı vatandaşları sahip oldukları otomobillerini, arabalarını, fotoğraf makinelerini, lambalarını, silah ve cephaneleri ile büyücek bıçaklarını polise teslim etmeye mecbur edilmişlerdir. Osmanlı vatandaşları bundan başka aşağıdaki şartnameye tâbi

tutulmuştur: Geceleyin saat dokuzda evlerine dönmek, umumi toplantılar düzenlememek ve umumi içtimalara gitmemek ve ister gece ister gündüz olsun evlerinden yedi kilometre mesafeden ziyade uzaklaşmamak ve polisin izni olmadıkça kendi evlerinden başka bir yerde yatmamak. Osmanlı uyruğunda olanların telefon kullanmaları ile düşman ülkelerden biri ile gerek araçlı gerek araçsız haberleşmeleri yasaklanmıştır. Osmanlı vatandaşları bu kısıtlamalara sıkı bir surette uymaya mecburdur. Aksi takdirde para cezasına ve hapse mahkûm olacaktır.

Şubat 1915'te İngiliz hükümeti çıkardığı bir kanunla İngiltere'de oturan Osmanlı Hristiyanlarının bu kısıtlamalardan muaf tutulduklarını ve büyük İngiliz halkına bahşedilen hukuk ve ayrıcalıklardan yararlanma hakkına sahip birer 'dost yabancı' olarak kabul edildiklerini açıklamıştır. Aynı kanunda 55 yaş üzerindeki İslâm ve Musevi Osmanlıların memleketlerine iade ve bu yaşın altında olanların esir kamplarına hapsedilmeleri gerektiği bildiriliyordu.

Mart 1915'te İngiltere hükümeti, Osmanlı tebaasının tutuklanmasına karar vermiştir. Osmanlı vatandaşlarının tutuklanması ve hapsedilmesi İngiliz polis memurlarına bırakılmıştır. Bunlar geceleyin Osmanlı vatandaşlarının evlerine girerek onları doğrudan doğruya tutuklayıp hapse atıyor. İki üç gün sonra da esir kamplarına naklediyorlar.

Osmanlı vatandaşlarının nakil edildikleri esir kampları şunlardır: (1) Knockaloe, Isle of Man (2) Alexandra Palace, Londra, (3) Wakefield, Yorkshire (4) Feltham, Londra. Esir kampları tel örgüler ile çevrili bulunuyor ve her on metre mesafede süngülü birer asker muhafızlık vazifesini ifa ediyor. Esirler tahta kulübe-lerde yatıyorlar. Her kulübede 50–200 esir bulunuyor. Yatak üç parça tahta ile üç battaniyeden ibarettir.

Her esire tahsis edilen istirahat alanı 1.35 metre genişliğinde ve 1.35 metre uzunluğundadır. İşte her esir bu sahada yatmak, elbisesini değiştirmek ve yemeğini yemek mecburiyetindedir. Esirlere verilen yemekler, 23 gram ekmek ile 13 gram tuzlu etten ve 25 gram margarin ile bir fincan çaydan ve mevcut olur ise sebzeden ibarettir. Bu yemekler ve bilhassa ekmek o derece

fenadır ki biçare sivil esirler bunu reddederek aç kalmayı tercih etmekte, hal ve vakti yerinde bulunanlar yemeklerini karargâh haricinden paraları ile satın almaktadır.

Geçen Mart'tan itibaren dışarıdan posta ile gelen erzak kolilerinin esirlere gönderilmesi yasaklanmış ve bu suretle esirler ancak hükümet tarafından verilen kötü gıdalar ile beslenmeye zorlanmışlardır. Esir kamplarında sağlık koşulları kötü ve su ekseriyetle yoktur. Kulübelerdeki aydınlatma, esirlerin okumalarını ve yazı yazmalarına engel olacak derecede yetersizdir. Esirlere kış zamanında ısınmak için verilen kömürler de pek azdır. İşte bu şartlar altında hastaneler hasta esirler ile dolu bulunuyor. Gerekli ilaçlar bulunamadığı gibi esirlerin tedavisine tahsis edilen doktorlar da genç ve tecrübesiz birtakım acemi doktorlardan ibarettir.

Sivil Osmanlı esirlerinin durumları acınacak bir hâldedir. Artık bu şartlara uzun süre dayanmak imkânsızdır. Sivil esirlerin rahat yaşamasını sağlamak için İngiltere hükümeti nezdinde vuku bulan teşebbüsler faydasız kalmıştır.

Osmanlı esirlerinin hal ve vaziyetleri pek vahimdir. Bütün sivil esirler hastadır. Osmanlı sivil esirleri senelerce sorun, zahmet ve zorluklardan sonra toplayabildikleri paranın son kuruşunu da sarf etmişlerdir. Bunların aileleri pek mazlum bir sefalet içinde koşturup duruyor."⁹⁷

Sabah gazetesinde yayımlanan bu haber Babıâli'de büyük bir şaşkınlık ve üzüntü yarattı. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, gazetenin bir örneğini Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'e göndererek, haberin doğruluğunu araştırmak üzere gerekli tahkikatın bir an önce başlatılmasını istedi.⁹⁸ Böylece neredeyse savaşın sona ereceği tarihe kadar süren bir tahkikat başlatıldı.

Dahiliye Nezareti, aynı talebini Hariciye'den sonra 26 Temmuz 1917 tarihli bir yazıyla Harbiye Nezareti'ne de bildirdi. Nezaret, bu konuda İsveç Sefareti'ne gerekli tebligatı yaptı. Ancak tebligatın yapılmasından

انگلز دہ کی سویل سیراف

[illegible][illegible][illegible]

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

[illegible]

“İngiltere’deki Sivil
Üseramız” başlığıyla
Sabah gazetesinde
yayımlanan haber,
17 Temmuz 1917.

çok kısa bir süre sonra Londra'daki İsveç Sefiri Kont Ratkl tarafından İstanbul İsveç Sefareti'ne *Sabah* gazetesinde yayımlanan haberi doğrular nitelikte bir yazı ulaştı. Söz konusu olan yazı, İsveç Sefareti tarafından 14 Eylül 1917 tarihli bir yazıyla Harbiye Nezareti'ne bildirdi.

İsveç'in Londra Sefiri Kont Ratkl, yazısının başında, Osmanlı çıkarlarını idare etmekte olduğu zamandan beri, mahrumiyet içinde bulunan sivil Osmanlı esirlerin-

den, isteklerinin karşılanmasına yardım edilmesi konusunda, birçok dilekçe aldığını ve çeşitli nedenlerden dolayı bu dilekçelere hiçbir surette cevap verilemediğini belirterek, şunları ifade ediyordu:

Man Adası'ndaki Knockaloe ve Douglas esir kamplarına bu yılın Mayıs'ında Yarbay Mossberg tarafından teftiş ve gözlemler yapılmış ve gözlemlerine ilişkin sivil Osmanlı esirlerinin birçoğu aynı maksatla gerek toplu ve gerekse kişisel olarak kendilerine başvurmuşlardır. Yarbay Mossberg'in tarafımıza sunduğu raporlarından, esirlerin kendilerinin tahliye edilmeleri ve bu mümkün olmadığı takdirde gıdalarının iyileştirilmesi için gerekli çalışmaların yapılması gerektiği açıkça anlaşıyor.

Yarbay Mossberg'in raporlarında, Osmanlı esirlerinin sağlık durumlarının kötü olmasının, İngilizler tarafından verilen gıdaların bozuk ve yetersiz olmasından, ayrıca da verilen bu gıdalara ilaveten kamp yönetiminin başka bir gıda verme olanağından yoksun bulunmasından meydana geldiğini bildirmiştir.⁹⁹

İsveç sefirine göre Osmanlı sivil esirlerinin özellikle de sağlık durumlarının iyileştirilmesi, öncelikle kamp kantinlerindeki yiyeceklerden farklı olarak daha fazla ve çeşitli yiyeceğin sağlanmasıyla mümkündü. Bunun gerçekleşmesi ise Osmanlı hükümetinin, esirlere para yardımıyla bulunması ya da tarafsız bir ülke tarafından posta yoluyla yiyecek paketleri gönderilmesiyle mümkün olabilirdi. İkinci seçeneği gerçekleştirmek oldukça zor olduğundan doğrudan doğruya para göndermek daha uygun bir yoldu.

İsveç Sefiri, söz konusu yazısında Osmanlı hükümetine tavsiyelerde bulunarak Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın bu sorunu nasıl çözdüklerini şöyle anlatıyordu:

Alman hükümeti, savaş esirlerinden yalnız savaş meydanında esir alınanlara değil, farklı yerlerde ve mesela Amerika'dan dönerken esir edilen bir yedek subaya dahi ödenek vermektedir. Bu ödenek, teğmen ve yüzbaşı rütbesindeki subay için günlük dört buçuk şilinden ibarettir. Geçim koşullarından mahrum bulunan sivil esirler kişi başı on şilin ve gelirleri on şilinden az olanlar da bu gelir ile on şilin arasındaki farkı alıyor. Kendi geçimlerini sağlayabilecek halde bulunanların tembellikten dolayı işten kaçmamaları için teftiş ve denetleme tedbirleri alınmıştır. Kadınlarla çocuklar aşağıdaki çizelgeye göre ödenek almaktadır:

—Kocaları Alman askeri birliklerinde görev yapan kadınlar haftada 15 şilin, ek olarak 14 yaşından küçük olan ilk çocuk için, haftada 5 şilin, sonraki her çocuk için haftada 3 şilin.

—Kocaları esir bulunan kadınlar için haftada 14 şilin, ek olarak 14 yaşından küçük olan her çocuk için haftada 3 şilin.

—Annesi vefat etmiş olan 14 yaşından küçük esir çocuklar: İlk çocuk haftada 8 şilin, ikinci kardeşi için 7, üçüncü kardeşi için 5 şilin yardım almaktadır.

Almanya hükümeti tarafından verilen bütün bu ödenek, ait oldukları kamp kumandanları vasıtasıyla İsveç Sefareti Alman Şubesi tarafından ödenmektedir. Bundan başka esirlerin büyük bir kısmına Almanya'da bulunan birtakım özel kişilerden para gönderiliyor. İsveç Sefareti'nin uğraşmadığı bu para gönderme işi genellikle Deutsche Bank tarafından yerine getirilir. Avusturya-Macaristan'a gelince orada bu durum, yukarıda belirtilen tarzda düzenlenmiştir.

Lahey Sözleşmesi hükümlerine göre maaşları İngiltere tarafından ödenmeyen, savaş meydanında esir edilmemiş olan Avusturya-Macar asker esirleri maaşlarını İsveç Sefareti, Avusturya-Macar Şubesi aracılığıyla Avusturya-Macaristan hükümetinden almaktadır. Yortular ve bunun gibi özel günler münasebetiyle bazı ufak tefek hediyeler müstesna olmak üzere şimdiye kadar Avusturya-Macaristan hükümeti sivil esirlerine bir yardım yapmamıştır.

Bununla birlikte Avusturya-Macaristan, sivil esirlerine hükümet tarafından ödenek verilmesi için Viyana'da görüşmelere başlamıştır. Buna karşılık bazı hayır cemiyetleri tarafından bu esirlere bir miktar para ve eşya verilmiştir. Bazı kimseler aracılığıyla Osmanlı esirlerine düzenli yardım göndermek mümkün görünmediğinden esirler tarafından talep olunan yardımın yapılması için tek çare Almanya'da olduğu gibi Osmanlı hükümetinin de yardıma muhtaç vatandaşlarına para göndermesinden ibarettir.

İsveç Sefiri, yine aynı yazısında Birleşik Krallık (sömürgeler hariç) sınırları dahilinde bulunan sivil Türk esirlerine Osmanlı hükümetinin nasıl ödenek gönderebileceğinin ve her bir esire verilecek olan ödenek miktarının nasıl hesaplanması gerektiğinin üzerinde durarak, şu teklifte bulunuyordu:

- 1- Geçinme şartlarından tamamen mahrum olanlara aylık 10 şilin.
- 2- Çalışma karşılığında kazançları (hediye ve diğer geçim kaynakları dahil) aylık 10 şiline ulaşmadığı takdirde gelirleri ile 10 şilin arasındaki farkı almalıdır.
- 3- Muhtaç olanlara gerektiği zaman yardımda bulunulabilmesi için sefaretin emrine, pek de külli olunmamak üzere, bir miktar para hazır bulundurulmalıdır. Bu takdirde sefaret adı geçen ödeneği ihtiyaç sahibi esirlere bulundukları kamp komutanları aracılığıyla iletecektir. Kimlerin yardıma muhtaç olduğu sefaret memurlarından biriyle kamp komutanı tarafından kararlaştırılacaktır.¹⁰⁰

I. Dünya Savaşı'nda savaşan devletler, birbirleriyle tarafsız devletler aracılığıyla yazışıyor ve haberleşiyor-

du. Bu çerçevede İngiltere ile Osmanlı devletleri arasındaki yazışmalar Hollanda aracılığıyla yapıldı. Hollanda aynı zamanda İstanbul'daki sefareti aracılığıyla İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki vatandaşlarını himaye ediyor ve bu ülkelerin çıkarlarını gözetiyordu. Bundan dolayı da Osmanlı Devleti, İngiltere ile temasa geçmeden önce *Sabah* gazetesinin ilgili nüshası Hollanda Sefareti tarafından İngiliz Hariciye Nezareti'ne gönderilmişti.

İngiltere'nin tepkisi

Sabah gazetesinde yayımlanan haber ve ardından da Londra'daki İsveç sefiri tarafından konuyla ilgili raporun gönderilmesi üzerine Osmanlı Devleti, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan – Hollanda Sefareti aracılığıyla– konunun araştırılıp sonucun kendilerine bildirilmesini istedi.¹⁰¹

Osmanlı Devleti'nin bu talebine hazırlıklı olan İngiliz Dışişleri Bakanlığı, istenilen sonucu çok kısa bir sürede yerine getirerek 9 Kasım 1917 tarihli bir yazıyla Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bildirdi:

İngiltere'deki esir kamplarında bugün 109 Osmanlı sivil esiri ile bir bahriyeli savaş esiri bulunmaktadır. İngiltere'de Osmanlı tebaası olarak Ermenilerle Süryanilerden ve diğer Hristiyanlar ile El Cezire ahalisinden olan –ve hepsi de yabancı devlet vatandaşları olmasına rağmen yabancılara uygulanan soruşturmalardan muaf tutulan– toplam 830 kişi bulunmaktadır. Bahsedilen 110 esir hakkında dahi Man Adası'yla ve bazı mahallerdeki kamplarda bulunan düşman Almanya ve Avusturya savaş esirlerinin çıkarlarını korumakla görevli tarafsız ülke elçilikleri tarafından düzenlenip ilgili hükümetlere bildirilen birçok raporda şikâyet konusu olmayan muamelenin aynısı uygulanmaktadır.

Kamplardaki su ve aydınlatmanın kötü olduğu hakkındaki bilgilere gelince bu konudaki iddiaların hepsi gerçek dışıdır. Sivil esirler dahi İngiliz halkının yetinmeye mecbur edildikleri erzak ölçüsünde yiyecek almaktadırlar. En büyük kamp Man Adası'ndaki Knockaloe Kampı'dır. Bu kampa ait nizamnamenin bir kopyası tarafınıza gönderilmiştir.

Osmanlı hükümetinin söz konusu şikâyeti, Sabah gazetesi'nin İngiltere'deki Osmanlı esirlerinin durumu hakkında gerçek dışı olan haberi yayımlamasından –Osmanlı kamuoyunu yanıltma amacında olmasından– ya da Osmanlı hükümetinin bu haberin gerçek dışı olduğunu bilmemesinden kaynaklanmış olabilir.”¹⁰²

İngiltere gönderdiği bu yazıyla her ne kadar kendisine yöneltilen suçlamaların “gerçek dışı” olduğunu söylese de bir anlamda diplomatik açıdan acz içinde olduğunu farkında olmadan dışa vuruyor, etnik ve dini ayrımcılık yaptığını da kabul ediyordu.

İngiltere gönderdiği yazıyla ülkesindeki sivil Türk esirlerinin içinde bulundukları olumsuz yaşam koşullarının iddia edildiği gibi olmadığını, yöneltilen eleştirilerin haksız ve dayanaktan yoksun olduğunu iddia etse de bunun tersini ispat edememişti. Etmesine de imkân yoktu. Çünkü ortada İngiltere'nin iddialarının tersini kanıtlayan tarafsız ülke sefaretlerinin kamp ile ilgili yapmış oldukları gözlem ve teftiş raporları vardı. Bu ülkelerin başında İsveç ve daha savaşa girmemiş olan ABD yer alıyordu. Bu resmi raporlardan başka çeşitli yardım kuruluşları ile Dostlar Acil Yardım Komitesi gibi dini nitelikteki yardım kuruluşlarının gözlem raporları da bulunuyordu.¹⁰³

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen yazı, iddiaların gerçek dışı olduğunu ispat edemese de haberin doğruluğu konusunda Babiâli'yi kuşkuya düşürdü. Babiâli bundan sonraki aşamada haberin *Sabah* gazetesine nereden

ve nasıl ulaştırıldığıının öğrenilmesi için tahkikat başlattı. Gazete yönetimi bahsi geçen haberdeki bilgilerin Londra'da tutuklu bulunan Reşit Sadi Bey'in kâatibi tarafından verildiğini belirtti.¹⁰⁴ Aylarca süren tahkikat sonucunda da gazete yönetiminin yaptığı bu yazılı açıklamadan öteye gidilemedi.

Babîali, elinde her ne kadar kesin bilgi olmasa da İngiltere'deki sivil Türk esirlerinin içinde bulundukları kötü durumdan kurtarılması için gerekli çalışmaları başlattı. Ancak söz konusu yardımın yapılabilmesi için öncelikle İngiltere'deki kamplarda kaç Türk esirin olduğu ve bunlar arasında yardıma muhtaç olanlarının sayısının tespit edilmesi gerekiyordu. Savaş koşulları ve İngiltere ile ilgili yazışmaların tarafsız devletler üzerinden yapılıyor olması bu sayının tespitini oldukça zorlaştırıyordu. Bundan dolayı da kaç esire ne kadar para yardımını yapılacağı tam olarak belirlenemiyordu. Bu durum ihtiyaç içinde olan sivil Türk esirlerine gerekli olan yardımın yapılmasını geciktiriyordu.

Kesin sayı ve yapılacak olan yardım miktarı tam olarak tespit edilemese de hükümet, Başkumandanlık Savaş Masrafları Ödeneği'nden gerekli yardımın yapılması kararı aldı. Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 21 Ekim 1917 tarihli bir yazıda "İngiltere'de bulunan sivil Osmanlı esirlerine Başkumandanlık Savaş Masrafları Ödeneği'nden yardımda bulunulmasının uygun görüldüğünü, bahsedilen esirlerin sayı ve isimleriyle mesleklerinin ve hangi esir kamplarında bulunduklarının araştırılması ve bildirilmesinin" gerekli olduğu belirtiliyordu. Ayrıca nezaret, "Bu konunun Başkumandanlık Vekâleti ile haberleşerek halledilmesini, esirler arasında Osmanlı tâbiyetinde bulunmayanların ve para yardımına muhtaç olmayan Türk esirlerin

de bulunduğunu belirterek öncelikle konuyla ilgili bir tahkikatın gerekli olduğunu” belirtiyordu.¹⁰⁵ Ancak yardım kararı alınmasına rağmen gerekli yardımın yapıp yapılmadığına dair Osmanlı Arşivi’nde herhangi bir belgeye ulaşamamıştır.

.

Knockaloe'daki sivil Türk esirleri, İngiltere savaşa girdikten hemen sonra tutuklanmış ve sonra da bu kampa getirilmişti. İngiliz Ulusal Arşivi ile Osmanlı Arşivi'nde yer alan bilgilere göre Knockaloe Sivil Esir Kampı'nda biri bahriyeli, 109'u sivil olmak üzere toplam 110 Türk esir bulunuyordu. Türk esirlerin çoğunluğu, Knockaloe'daki dördüncü kampta tutuluyordu. 110 Türk esirden birkaçı farklı dinlerden oldukları için kendi istekleri üzerine Knockaloe'nun diğer kamplara yerleştirilmişti.¹⁰⁷

Yine bazı belgelerden ve Londra'daki İsveç Sefiri Kont Ratkl'ın İstanbul İsveç Sefareti'ne göndermiş olduğu yazıdan anlaşıldığına göre Knockaloe'daki sivil Türk esirleri, varlıklı kişilerden oluşuyordu. Tutuklandıkları 1914 yılından yardım talebinde bulundukları 1917 yılının ortalarına kadar Osmanlı hükümetinden herhangi talepte bulunmamaları bunun önemli bir göstergesiydi. İsveç Sefiri'nin de söz konusu yazısında "Sivil Türk esirlerin yardım talebinin Osmanlı hükümetine ancak şimdi bildirilmesinin sebebiye bugün geçinme olanaklarından mahrum bulunanlardan bazılarının önceden bu olanaklara sahip olmasıdır." ifadesine yer vermesi, bu yargıyı desteklemektedir.¹⁰⁸

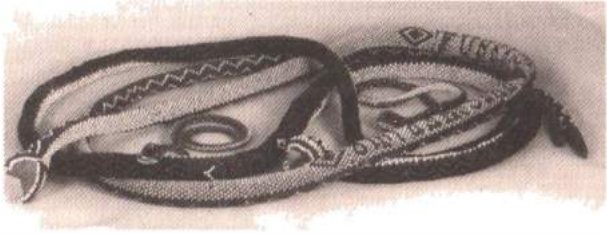
Çoğunluğunu Alman sivil esirlerin oluşturduğu Knockaloe'da 30.000'e yakın sivil esir bulunuyordu.

Alman esirlerin sayısı 20.000'in üzerindeydi. Türkler ise 110 kişiyle kamptaki en küçük azınlığı oluşturuyordu; ancak azınlık olmalarına karşın Türk dili ve el sanatları konularında oldukça faallardı.

I. Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Osmanlı ile Almanya devletleri arasındaki siyasi ve askeri ittifakın bir benzeri, Knockaloe'daki sivil Alman ve Türk esirleri arasında da yaşanıyordu. Türkler, Almanlar tarafından "yurttaş" ve "hemşeri" olarak görülüyordu. Knockaloe'daki Alman esirlerden biri olan Rahip Hartmann anılarında bu duruma yer vererek şunları ifade eder: "Türklerin artık yurttaş ya da hemşerilerimiz olduğunu, çok sayıda Türk'ün mutluluklarını ve acılarını bizimle paylaşmalarından anladım. Tâbii ki onların acıları bizimkilerden fazlaydı."¹⁰⁹

Kamptaki Türk-Alman dayanışması sonucunda azınlıkta olan Türkler, Almanların desteğiyle özellikle de Türk dili konusunda çeşitli etkinlikler düzenledi. Alman esirler tarafından kurulan Şark Derneği'nin Türk dilinin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili takdire değer hizmetleri olmuştu. Konuyla ilgili –ve büyük bir hevesle– verilen konferanslar çok da ilgi topladı.¹¹⁰ Dernek ayrıca anavatanlarından oldukça uzakta olan Alman esirlere "Almanlık bilinci" yaratmak amacıyla yoğun ve başarılı propaganda hizmetleri de veriyordu.

Sivil Türk esirlerinin kamptaki diğer esirlerden ayırt edici bir özelliği de el sanatları konusundaki maharetleriydi. Dostlar Acil Yardım Komitesi'nin kampta kurduğu atölyelerde binlerce ev eşyası, oyuncak ve çeşitli süs aksesuarları yapılıyordu. Yapılan ürünler içerisinde en dikkat çekici olanı ise Türk esirlerin binlerce parlak boncuktan yapılmış oldukları yılanlardı. Bu yılanlar gerçeğine o kadar benziyordu ki görenler bunlara do-

Knocakloe'daki Türk esirlerin yaptığı yılanlardan bir örnek.

kunmaya çekiniyordu. Bu yılanlar, bir süs aksesuarı ya da oyuncaktan çok terziler için tasarlanmıştı. Yılanların açık ağızları iğnelik olarak kullanılıyor, sürüngenin bedeni omuzlardan geçiriliyordu. Böylece terzi her iki elini de rahatça kullanabiliyordu.¹¹¹

Ülkelerinden herhangi bir ekonomik yardım alamamakta olan sivil Türk esirleri için bu yılanlar büyük bir önem taşıyordu. Türk esirler, bu yılanları çoğu zaman mutfakta çalışan diğer siviller ile ekmek takasında kullanıyorlardı.

Her iki arşivde yaptığımız çalışmalar sonucunda kampta bulunan Türk esirlerden sadece Ramazan Mehmet, Hüseyin Halit İbrahim, Hüseyin Ali, Hasan Deriş, Mehmet Ali, Kalan Yeğen, Ahmet Hasan, Reşit Sadi, Eyüp Sabri, Yusuf Akel ve Ahmet Baraki'nin isimlerini tespit edebildik. Bu esirler içerisinde Yusuf Akel ile Ahmet Baraki, Süryani olduklarını ispat etmeleri sonucunda serbest bırakıldılar. Savaşın son yılında da Reşit Sadi ile Eyüp Sabri sınır dışı edildiler. Reşit Sadi, Hollanda'ya, Eyüp Sabri ise Mısır'a gitti.¹¹² Diğer yedi Türk ise bu kampta yaşamlarını yitirdiler. Türkler arasındaki tek askeri esir ile geride kalan 98 sivil esirin kampın tahliye edilmesinden sonra nereye gittikleri ve ne yaptıkları ise hâlâ bilinmemektedir.¹¹³

Dikenli Tel Psikozu ve Zaman

Dikenli Telin Ardında

Ülkelerinden kilometrelerce uzakta, yabancıları oldukları topraklarda tutsak edilenler için bekli de en büyük sıkıntı, zamanın normal seyrinde akmamasıydı. Ancak dikenli telden çitlerin ve gözetleme yerlerinin dışındaki dünyada dünyanın sonsuz bir savaşta olduğunu anımsatan şeyler vardı ve Knockaloe'daki esirler savaş bitinceye kadar bu dünyadan uzak tutulmalıydı.

Aşçı, kasap, terzi vb. mesleğe sahip olup da kampta görevlendirilen esirler kuşkusuz diğerlerine göre daha şanslıydı. Sahip oldukları bu meşgaleler, onlar için zamanın normal seyrine yakın akmasını sağlıyordu. Ancak geride kalan binlerce esir için de bir şeyler yapılmalı ve kendilerine birer meşgale bulunmalıydı. Aksi takdirde kampın asayışı bozulabilir ve istenmeyen birtakım olaylar çıkabilirdi.

Knockaloe atölyelerinden taşbaskısı bir Noel kartı örneği.

Esirlerin burada bekleyecekleri sürenin ne kadar uzun olduğunu bilmemelerinin olumlu tarafları vardı, sözgelimi her Noel geldiğinde “Kampta Son Noel” kutlaması yapılıyordu. Ancak kampta hayat boş, işe yaramaz ve amaçsız geçiyordu. Dünyanın geri kalanı büyük bir mücadelenin içinde yer alırken, buradaki insanlar adeta istenmeyen, işe yaramayan süprüntüler gibi bir köşeye atılmışlardı. Hiçbir şey yapmak istemiyorlardı. Esirlerin içinde bulundukları bu durum hakkında Dostlar Acil Yardım Komitesi’nin raporlarında ziyaretçilerin ilginç görüşlerine yer verilmektedir. Bir ziyaretçi bu durum karşısında kampı bir tavuk çiftliği gibi tanımlamıştı. Sadece büyütülmüş kümeslere benzeyen kulübeler değil, havanın durumuna göre tozda veya çamurda amaçsızca oradan oraya dolaşan adamlar, kümeslerinde defalarca eşelenmiş toprağı tekrar tekrar eşeleyen tavukları akla getiriyordu.¹¹⁴

Kamplar birbirlerinden 6–7 metre yüksekliğindeki dikenli tellerle ayrılıyordu. Bir kamptan diğerine geçmek özel izinlerle mümkündü.¹¹⁵ Dört kamptan oluşan Knockaloe’nun etrafı yüksek dikenli tellerle çevrilmişti. Kampı ve kampları çevreleyen bu dikenli teller esirler ve kamp yönetimi için başlı başına bir sorundu. Dikenli teller, esirlerin dış dünyadaki hareketliliği görmelerine izin verdiği gibi, bunun ne kadar da uzak olduğunu onlara hatırlatıyordu. Ayrıca Londra’daki kampların aksine Knockaloe’da esirlerin eşleri ya da çocuklarının ziyaretlerine izin verilmiyordu.

Knockaloe’deki uzun süreli esaret, esirlerin akıl sağlığını oldukça tehlikeli bir duruma getiriyor ve bazı esirler akıl sağlıklarını yitiriyordu. Psikolojik rahatsızlıklar için kampın güney tarafında ayrı bir hastane bulunuyordu. Ruh ve sinir hastalarının sayıları her geçen gün

daha da artıyordu. Kampta tedavisi mümkün olmayan bazı sinir hastaları ise ülkedeki diğer hastanelere sevk ediliyordu.¹¹⁶ Yine Dostlar Acil Yardım Komitesi'nin raporlarında bu durumun altı sıklıkla çizilerek normal sayının üstünde birçok esirin akıl hastanelerine gönderildiği belirtilmektedir.¹¹⁷ Komitenin raporlarında belirtilen bu olumsuz duruma karşı hükümetin ve kamp yönetiminin gerekli tedbirleri almaması, olayları endişe verici bir hale getirdi. Savaşın üçüncü kışı yaklaşırken hükümet ve kamp yönetiminin hâlâ gerekli tedbirleri almamış olmasına tepki gösteren Dostlar Acil Yardım Komitesi, bu konudaki tavrını sertleştirdi. Çözüm yolu olarak, “Yabancı düşmanlar için başka yöntemlerin kullanılmasını” önerdiler ve bu konuda hazırlamış oldukları bir raporu-başbakana sundular. Komiteye göre, kamptaki binlerce esire acil olarak onları meşgul edebilecek işler verilmeliydi. Bu yapılmadığı takdirde, esirlerin birçoğu akıl sağlıklarını yitirebilir ve durum, kampta meydana gelmekte olan istenmeyen birtakım olayları daha da artırabilirdi.¹¹⁸

İşlemedikleri suçlardan dolayı, eşleri ve çocukları geride bıraktırılarak, bilinmeyen bir zamana kadar dikenli tellerin ardına hapsedilen esirler, anormal bir zihinsel ve sinirsel durumdaydı. Bu duruma Avrupalı hekimler tarafından “dikenli tel hastalığı” deniyordu.¹¹⁹ Hastalığın ilk belirtileri genellikle davranış değişikliği ve sinirlikti. Hasta tüm ilgisini kaybediyor, içine kapanıyor ve bazen kendi kendine mırıldanmaya ya da parmaklarıyla oynamaya başlıyordu. Yaygın belirtilerinin başında, arkadaşlarından şüphelenmek, dışlanmaktan veya hastalanmaktan korkmak, hafıza ve dikkat kaybı geliyordu. Durum kötüleştğinde hasta isteri krizi geçirebiliyor ve bağırıp çağırıyordu. Dostlar Acil Yardım Komite-

si'nin önerisini destekler gibi, esirlerin yapabileceği birçok işin bulunduğu kamplarda bu hastalık neredeyse görülüyor; ama yapılacak az iş bulunan kamplarda bu hastalıktan etkilenenlerin oranı yüzde onu buluyordu. Daha az görülen anormallikler de sayıldığında bu oran daha da artıyordu.¹²⁰

Kampın içinde bulunduğu bu durumunun özellikle de dini nitelikteki yardım komiteleri tarafından öğrenilmesi, esirler açısından faydalı oldu. Önceden bu nitelikteki komitelerin kampa girmelerine izin vermeyen kamp yönetimi bu yasağı kaldırdı. Bunda söz konusu komitelerin yaptığı baskılar ile kamptaki huzursuzluklar etkili olmuştu. Yasağın kaldırılmasıyla birlikte birçok komite üyesi, kampa ziyaretler düzenleyerek esirlere yardım etmeye başladı. Yardım komitelerinin kamptaki faaliyetlerinden en başından beri rahatsızlık duymakta olan kamp yönetimi, komite üyelerinin faaliyetlerini denetim altında tutabilmek için var olan prosedürü daha da zorlaştırdı.

Geride kalanlar

“Dikenli tel” haricinde esirlerin ruhsal sağlıklarının bozulması üzerinde önemli bir etken de geride bıraktıklarının hangi şartlar altında nasıl ve nerede yaşadıklarını bilmemeleriydi. Esirlerin kendi endişeleri ve sefaletleri vardı; fakat evli olanların çoğu için en büyük sıkıntı, daha da kötü durumda olan, eşleri ve çocuklarına neler olduğunu ve olacağını düşünmektir. Bu durumun yarattığı aşırı kaygılar, güçlü bir iradeye sahip olmayan esirlerin ruhsal durumlarını endişe verici bir hale getiriyordu.

Kadınlar ve çocuklar bazı durumlarda tamamen yokluk içindeyken kamptaki erkeklerin en azından yi-

yecekleri ve kalacak bir yerleri vardı. Alman Bankası'nın savaşın ilk günlerinde kapılarını kapatması, eşleri dikenli teller ardında olan birçok aileyi önemli bir ekonomik gelirden mahrum etmişti. Ayrıca Almanya hükümetinden de hiç para yardımı yapılmıyordu. Bu durumda herkes sıkıntı içindeydi. İngiliz hükümetinin ve basının yaptığı Alman düşmanlığı toplumun gözünde bu kadınları ve onların çocuklarını düşman yapmıştı. Düşmanla evlenmek ise vatana ihanetle aynı anlama geliyordu. Polisin tutuklamaları gündüz vakti yapması ve tutukladığı yabancı erkekleri elleri kelepçelenmiş bir halde yol ortasında teşhir ederek götürmesi ise onların eşlerini komşuları karşısında daha da zor bir durumda bırakıyordu.¹²¹

İngiltere'deki yabancıların büyük bir kısmını, savaş başlamadan önce oldukça rahat koşullarda yaşayan orta sınıf insanlar oluşturunuyordu. Birçoğu iyi evlerde veya banliyölerdeki villalarda yaşıyorlardı. Dostlar Acil Yardım Komitesinin raporları ve İngiliz Ulusal Arşivi'ndeki kayıtlara göre savaştan önce İngiltere'deki yabancıların büyük bir kısmı yaşam standartları yüksek ve saygın insanlardan oluşuyordu. Fakir olanlar ise azınlıktaydı. Yabancıların esir alınmasında da en fazla sıkıntı yaşayanlar yüksek yaşam standartlarına sahip olanların geride bıraktıkları aileleri oldu. Diğerleri zaten zorlu yaşam koşullarının içinden geliyordu.

İngiltere'deki yabancı zengin eşlerini en fazla zorlayan unsur ise içine düştükleri ekonomik sıkıntılardı. Bu insanların büyük çoğunluğu kiralarını ve vergilerini ödemek için eşyalarını satmak ve lüks evlerini terk ederek fakir evlerine taşınmak zorunda kalmışlardı. Fakat kenar mahalleler bile kapılarını her zaman "yabancı düşmanlara" açmıyorlardı. Sonuçta birçok yuva dağıldı

ve aileler kalabalık sokaklardaki genellikle bir veya iki odalı evlere sığındı. Yoksulluk içinde bir eve sığınmış olan bir kadın, kendisini kabul edecek başka bir ev sahibi bulamayacağını bildiğinden buradan ayrılmaktan korkuyordu.¹²² Dostlar Acil Yardım Komitesi'nin raporlarında bu konuda birçok vakaya rastlanmaktadır. Geride kalan kadınları bekleyen zorluk sadece yoksulluk değildi. Bundan daha önemlisi nefretin ve ırkçılığın her geçen gün kendisini daha da sert bir şekilde hissettirdiği toplumsal dışlanmışlık ve aşağılamalardı.

Yine Dostlar Acil Yardım Komitesi'nin raporlarında bu konuda üzüntü verici birçok örnek yer almaktadır. Bu raporların bazılarında Alman erkekler ile evli olan İngiliz kadınlarının birçoğunun, eşleri esir edildikten sonra, içine düştükleri ekonomik sıkıntılar ve toplumun baskısından dolayı akıl sağlıklarını kaybettikleri, bazıların ise akıl hastanelerinde yaşamlarını yitirdikleri belirtilmektedir.¹²³

İngiliz hükümetinin, ülkede bulunan özellikle de Alman kökenli yabancılara karşı uyguladığı bu düşmanca politikaya Alman hükümetinin karşılık vermesi çok gecikmedi. Alman hükümeti, 6 Kasım 1914'te İngiltere'ye misilleme olarak ülkesinde oturan, askerlik çağındaki vatandaşlığa geçmemiş sivil İngiliz vatandaşlarını tutuklamaya başladı. Daha sonra iki savaşan ülke arasında bir mutabakata varıldı. Mutabakata göre, esir alınan kişilerin yabancı kökenli eşleri, kendi ülkelerinin büyükelçiliklerinden yardım alabileceklerdi. Her iki ülkenin büyükelçiliklerinin kapalı olmasından dolayı bu görev 1917 yılında Paskalya'ya kadar savaşa tarafsız kalan Amerika Birleşik Devletleri'ne verildi.¹²⁴ Sonuçta, Almanya ve Avusturya doğumlu eşler söz konusu yardımları kendi büyükelçiliklerinden aldı ve böylece Yoksul-

luk Yasası'na başvurma utancından kurtulmuş oldu. İngiltere doğumlu eşlere verilen yardım ise yabancı kökenli kadınlara verilenden daha azdı. Ayrıca da savaştan sonra bu parayı geri ödeyeceklerine dair bir sözleşme imzalıyorlardı. İngiltere doğumlu bilinçli birçok kadın, savaştan sonra bu sözü yerine getiremeyeceğini hissettiği için, bu yardımlara hiç başvurmadı.

İngiliz hükümeti, kocaları Alman olan sivil esirlerin İngiltere doğumlu eşlerine verilecek olan yardım miktarını belirlerken pratikte sıradan “yardıma muhtaç” standardını kabul etti. Ödemelerle ilgili her türlü yetki, Yerel Yoksulluk Yasası Koruyucuları'nın elindeydi. Buna göre kimlere ne kadar yardım verileceğine Yerel Yoksulluk Yasası Koruyucuları karar verecekti.¹²⁵ Yardım alma şartları manevi açıdan oldukça zordu. Yardım muhtaç olan kişiler, burayı en son çare olarak görüyorlardı. Başvuru yapmazdan önce ellerindeki her türlü imkânı değerlendirerek sahip oldukları her şeylerini ya rehin veriyorlar ya da satıyorlardı. Buraya bir yabancı başvurduğunda, İngiltere'de doğmuş olduğunu kanıtlamalı, evlilik sertifikasını ibraz etmeli ve kocasının esir olduğunu da kanıtlamalıydı. Başvurular ise haftalar sonra cevaplandırılıyordu.

Firar teşebbüsleri

Esirler, fiziksel rahatsızlıklardan çok içinde bulundukları durum yüzünden zihinsel ve sinirsel sıkıntılar yaşıyordu. Resmi ziyaretçilere ilk sordukları sorular “Bizi burada daha ne kadar tutacaklar? Beni buradan kurtarmaz mısınız? Karımı ve çocuklarımı bir daha ne zaman göreceğim?” oluyordu.¹²⁶ Tüm bu cevapsız sorular, kampta ister istemez bazı firar olaylarının yaşanmasına

yol açıyordu. Ancak Knockaloe'da hiçbir firar teşebbüsü başarıyla sonuçlanmamıştı.

Bir gün, kampın kuzey bölgesi boyunca uzanan Knockaloe Beg Patikası'nda ilginç bir olay yaşandı: Bir çiftçi, at arabasıyla patikada ilerlerken, arabanın bir tekerleği aniden bir çukura saplandı. Çiftçi aşağıya inip, çukura saplanan tekerleğin yanına gittiğinde şaşkınlığı daha da arttı. Çünkü yolun altından bir tünel geçiyordu. Şaşırان sadece Man'li çiftçi değildi. Gardiyanlar da şaşkıındı. Onlarda kampın müstemilatında aynı tüneli keşfetmişti. Tünel, 90 metre uzunluğundaydı ve kamp tiyatrosundan başlayıp çitlerin uzağında sona eriyordu. İşin ilginç yanı, mahkûmların kazdıkları bu tünelden sürünerek Peel'deki halkevine gitmeleri ve kapanma saatinde de geri dönmeleriydi.¹²⁷

Tünelin ortaya çıkartılması üzerine Kamp Komutanı J. M. Carpendale, esirlerin bölüm sözcüsüne tünel işini durdurmasını emretti. Gözdağı vermek için de tünel kazıcıların liderine on dört gün hücre cezası verdi ve kulübe başkanlığından azletti. Ada hükümeti bu olaya çok öfkелendi. İçişleri Bakanlığı'na kaçmaya çalışanların askeri mahkemede yargılanması gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı'ndan Kamp Komutanı Carpendale'in azledilmesini istedi. Ancak Savaş Bakanlığı, Carpendale'i savundu. Fakat kısa bir süre sonra ikinci bir firar olayı daha yaşandı. Dört esir, çitleri aşip kaçtı ve Peel Limanı'nda bir balıkçı teknesi çaldılar. Durumu fark eden tekne sahibi arkalarından bağırdı ve cevap alamayınca da alarmı çalıştırdı. Esirler, limandaki nöbetçiler tarafından yakalandı ve kampa geri götürüldü. İkinci firar olayı üzerine Carpendale görevden alındı. Yerine Albay Panzera atandı.¹²⁸

Sonu olmayan bir uğraş: aylaklık

Esirler pek çok farklı sınıf ve meslekten geliyordu. İşlerinde otel yöneticileri, ünlü Londra restoranlarında çalışan şefler, saygın müzisyenler, sanatçılar, işadamları, kuaförler, garsonlar, denizciler ve daha pek çok mesleğin temsilcileri vardı. Kamp yönetimi önceliği meslek sahiplerine tanıdı. Kamp işleri için gerekli olan aşçı, fırıncı, terzi ve kasap gibi personel, esirler arasından seçilip istihdam edildi. Kampın giyim ihtiyacı için Kamp Levazım Sorumlusu'nun kontrolünde alt birim olarak bir terzi bölüme kuruldu, böylece yüzlerce esir terzi-likteki hünerlerini göstererek kampın giysi ihtiyacını önemli bir ölçüde karşılayabildi. Ancak bu yeterli değildi, geride başıboş binlerce esir vardı.

Kamp yönetimini en fazla kaygılandıran durum da buydu. Birbirlerinden farklı dil, din ve ırka mensup binlerce sivil bir arada yaşatmak... Bu nasıl mümkün olabilirdi? Merkezden ilave askeri birlikler getirmekle bu sorun aşılabileceği gibi görünmüyordu. Bu soruna bir an önce bir çözüm bulunmalıydı. Aksi takdirde kampta kargaşa çıkması kaçınılmazdı. Bu durumun önüne geçmek için Dostlar Acil Yardım Komitesi'nin sunmuş olduğu çözüm yolu önerisinin bir an önce hayata geçirilmesi gerekiyordu. Acil olarak esirlerinin yararlı işlerle uğraşmasını sağlamak için çeşitli programlar hazırlanmalıydı.

Aylaklıkla geçen aylar, ortaya istenmedik sonuçlar çıkardı. Bazıları halsiz, isteksiz bir şekilde yerde veya alçak yataklarında saatlerce yatmaya başladı. Diğerleri kendilerine özellikle de kumar gibi yapay eğlenceler aradı. Kamp görevlileri de bu belayı kontrol etmek için çareler aradı. Kumar, bazı bölümlerde gündüz başlıyor

ve gece yarılara kadar devam edebiliyordu. Hiç kimsenin üzerinde on şilinden fazla para bulundurmasına izin verilmediği halde esirlerin üzerlerinde para bulunuyor ve kazançlar biriktiriliyordu. Kumar, hırsızlıkları bile kamufle ediyordu. Esirler, bu yasak eğlencenin ortaya çıkmasını engellemek için meydana gelen hırsızlık olaylarını örtbas ediyor ve yönetime haber vermiyordu.¹²⁹

Binlerce esirin tamamını yararlı işlerde çalıştırmak olanaksızdı. Başta Katolik esirlerle ilgilenen ve zamanının çoğunu kamptaki çalışmalarına adanmış Douglas, St. Mary'den Başpapaz Dean Crookall olmak üzere kamp personelinin ruhani desteği ve çabaları da esirler arasında aylıklığın neden olduğu kumar ve diğer kötü alışkanlıkları yok edemedi. Aksine bu alışkanlıklar her kampın belli bir kısmında yapılan dini etkinliklere katılımı azalttı. Hatta bazı kısımlarda bu etkinlikler hiç yapılamadı. Knockaloe'daki esir Alman rahiplerinden biri olan Adolf Vielhauer anılarında bu vahim durum hakkında şunları anlatır: "Satranç, domino ve kâğıt oyunlarının önüne geçilemiyordu. Bu oyunlar yüzünden kumar, kanser gibi kampa yayılıyordu. Benim hayret ettiğim tanrıtanımazlık, adap bilmezlik gibi en kötü davranış bozukluklarının kampta hakim olmasıydı. Genç ve zayıf karakterliler için bu durum oldukça tehlikeliydi. Ayrıca bu durum diğerleri açısından kamp hayatını cehenneme dönüştürüyordu."¹³⁰

Çiftçiler, işlenmemiş topraklarını sonra tekrar geri almak üzere, savaş süresince hükümete vermişti. Kamp yönetimi de aylıklığın ve istenmeyen olayların ortaya çıkmasını engellemek için Man Adası gönüllülerinden Yüzbaşı J. S. Mylchreest'in denetiminde bir tarım birimi kurdurdu. Bu birim, boş arazileri işleyecek ve böyle-

ce kamp ekonomisine destek olunacaktı. Bu işte gönüllülük esastı. Bu birimde çalışacak olan esirlere günlük cüzi bir ücret ödenecek, ayrıca fazladan yiyecek de alabileceklerdi. Tarım birimi kısa sürede kuruldu ve çalışmalarına başladı. Esirler gruplar halinde, yürüyerek veya trenlerle işlenecek olan tarlalara götürüldü. Satılan ürünlerin geliriye hükümete gönderiliyordu. Bazı esirler ise ücret karşılığında çiftçilere kiralandı. Ayrıca kamp yönetimi, Karayolları İşletmesi adına çalışmaları için gönüllü esirler arasından 50'şer kişilik gruplar oluşturdu. Adadaki bazı yolların onarımı ve diğer yol yapım işleri bu esirler tarafından yapıldı. Çalışma saat 08.30'da başlıyor ve 16.30'da sona eriyordu. Tüm esirlere bu çalışmalarından dolayı –yaptıkları işin niteliğine bakılmaksızın– günlük 3 pens yevmiye veriliyordu.

Yol yapımında, taş ocaklarında ve tarlada çalışmak esirler arasında oldukça revaçtaydı. Esirler ancak bu tür çalışmalar sırasında sivil halktan bazı insanları görebiliyor ve bazıları yasak olmasına rağmen bir yolunu bu-

Knockaloe yakınlarındaki bir taş ocağında çalışan sivil Alman esirleri.

lup onlarla konuşma olanağı bulabiliyordu.¹³¹ Kısa bir süre içinde esirler ile halk arasında yoğun bir iletişim başladı. Kamp yönetimi bu durumu engellemek için birçok yasaklama getirdi ve cezalar uyguladı. Hükümet, ada sakinlerinin şikâyetlerini de dikkate alarak, bu durumu engellemek için 13 Şubat 1917’de bir genelge yayımladı:

Savaş esirleriyle doğrudan iletişimi olan tüccarların ve diğerlerinin dikkatine! Esirlerin çalışmak için dışarı çıktıklarında kendilerine eşlik eden görevlilerden ayrılmaları yasaktır. Çalışırken, doğrudan doğruya veya muhafızları aracılığıyla insanlarla iletişim kurmaları, alışveriş yapmaları, paket, mektup veya başka şeyler almaları kamp yönetmeliklerine aykırıdır. Bu uyarıdan sonra bir savaş esiriyle iletişim kuracak veya ilgilenecek olan herhangi bir kişi ya da tüccar, Bölge Koruma Yönetmeliği gereğince cezalandırılacaktır.¹³²

“Knockaloe” beyaz perdede

Kamp yönetiminin bu uygulaması savaştan beş yıl sonra ünlü İngiliz edebiyatçısı Hall Caine’in *The Woman of Knockaloe* (Knockaloe’lu kadın) adlı romanına da konu olacaktı. Savaş karşıtı bir yazar olan Hall Caine’in¹³³ bu romanında İngiliz hükümetinin ülkesindeki düşman ülke vatandaşı yabancılara karşı uyguladığı bu acımasız politikayı eleştirerek bu politikanın düşman ülke vatandaşı yabancılar üzerindeki yıkıcı etkilerini, dramatik bir aşk hikâyesi ile anlatıyordu.

Romanın kahramanı Almanya’da doğmuş ve sonradan ailesiyle birlikte Man Adası’na yerleşmiş olan Oscar’dır. Oscar köken itibarıyla bir İngiliz’dir. Ancak Oscar’ın Almanya’da doğmuş olması, onun yetkililer tarafından düşman kökenli bir yabancı olarak görülmesi

Dikenli Tel filminin Almanya'daki gösteriminin 6. haftası için hazırlanan afişi.

için yeterli bir nedendir. Oscar, sadece bu nedenden dolayı önce tutuklanır, ardından da Knockaloe Sivil Esir Kampı'na gönderilir.

Kampta uzun bir süreden beri kalmakta olan Oscar, kamp yönetiminin izniyle Man'deki bir çiftlikte düşük bir ücret karşılığında çalışmaya başlar. Çiftlik sahibinin kızı Mona, Almanlardan nefret ettiği halde çiftlikte çalışan genç esirlerden Oscar'a ilgi duymaya başlar. Oscar'da Mona'ya karşı ilgisiz değildir. Bir İngiliz çavuşu Mona'nın evine zorla girmeye kalkışınca Oscar buna engel olur. Oscar'ın bu hareketi aynı zamanda ikilinin gizli aşklarını da ortaya çıkarır. Ancak Oscar'ın İngiliz çavuşuna mukavemet etmesi onu suçlu kılar ve bu dav-

ranışından dolayı mahkemeye verilir. Mona, vatan haberiyle suçlanacağını bildiği halde mahkemede genç Oscar'ı savunur. Oscar, hücre cezasına çarptırılır. Ateşkes Antlaşması'ndan sonra kamp boşaltılır, ancak köylüler, Oscar'ın Man'li olmasına rağmen adada kalmasına karşı çıkar.

Hall Caine'nin bu romanı 1927'de Paramount yapım şirketi tarafından "Barbed Wire (Dikenli Tel)" adıyla filme alındı. Yönetmenliğini Rowland V. Lee'nin yaptığı filmin başrollerinde, Clive Brook (Oscar) ile sessiz sinema döneminin efsanevi aktristi Pola Negri (Mona) yer aldı. Ancak filmin senaristi Jules Furthman, yapım şirketinin isteği doğrultusunda olayların geçtiği yeri Fransa olarak değiştirdi.

Eleştirmenler tarafından başarılı bulunmayan "Dikenli Tel", sinema tarihinde anlattığı öykü itibarıyla örneği olmayan bir film. Film sinema ve siyasi tarihte önemli kılan unsur, I. Dünya Savaşı'nın "ilk"lerinden biri olan "sivil esir kampları" olgusunu "Knockaloe" ekseninde ilk defa beyazperdeye taşımasıydı. Ayrıca kendisinden önce ve sonra hiçbir sinema filminde görülmemiş bir uygulama bu filmde yaşandı: Filmin gerçekçi olmasını sağlamak için Oscar'ın esir arkadaşlarını, savaş sırasında Knockaloe'da esir olarak bulunan Almanlar oynamıştı. Sinema ve siyasi tarih açısından oldukça önemli ve bir o kadar da ilginç olan bu film, maalesef kayıptır.¹³⁴

Futbol ve boks

Kamptaki her koğuş toplumsal açıdan büyük çeşitlilik gösteriyordu. Serserisinden keman virtüözüne kadar pek çok sınıftan ve nitelikten insanın aynı koğuşta bir

arada yaşaması, hele bir de denizciler ve daha alt sınıflardan gelenlerin varlığı, çatışmalar çıkmasına yol açıyordu.

Birçok esir için bir iş alanı yaratamayan kamp yönetimi, aylaklığın ve sınıfsal farklılıkların yol açtığı çatışmaları engellemek için kampta spor faaliyetlerine başvurdu. Özellikle de futbola...¹³⁵ Bu spor dalı hırçın ve kavgacı denizcileri sosyalleştirmek için önemli bir araç olabilirdi. Kamp yönetimi bu projeyi hayata geçirmek için hızla çalışmalarına başladı. Her kampın ve buna bağlı olarak her kısmın önündeki boş alanlar düzenlenerek futbol sahası haline getirdi. Sonuç şaşırtıcıydı.

Manchester Guardian gazetesinden Mr. George Leach, hükümetin davetlisi olarak kampa yaptığı ziyareti sonrasında futbol ile ilgili gözlemlerini şöyle ifade etmişti:

Koğuşların hepsinin bahçelerinde büyük bir hırsla futbol oynanıyordu. Dikkat çeken bir şey de oyuncuların Oxford'da hiç de küçümsenmeyecek bir takımın stilinde olmasıydı. Bunlar Douglas'taki ayrıcalıklı kampa gidebilecek kadar paraları olmayan çilgün gençlerdi; büyük ihtimalle harçlıkları dışarıdan gönderiliyordu. Tüm okyanuslardaki ticaret gemilerinden toplanmışlar, her milletten ve her bölgeden denizciler; kupa finalindeki yorumcular kadar bilgili bir şekilde oyunu eleştiren Cockney garsonları; Tuna kıyılarından gelen kasketli ayı oynatıcıları; bir zamanlar sahil gezintilerinde Macar bandolarının tüm renklerini taşıyan Viyanalı kemancılar; domuz eti ve sakatatı satan küçük tüccarlar ve genelde sadece kıtalar arasındaki bazı büyük geçiş bölgelerinde bir araya geldikleri görülebilecek, başka yüzlerce farklı tip, bir oyunda izlenebilecek en garip kalabalığı oluşturuyordu.¹³⁶

Futbol bir nebze de olsa denizcileri sakinleştirmiş ve onların sosyalleşmesinde önemli bir araç olmuştu. So-

Bir grup esir, kamp bahçesinde skittles oynarken.

nuçta spor, beden ve ruh sağlığı açısından hatırı sayılır bir sakınleştiriciydi. Ayrıca boks da kurulan ringler sayesinde esirler için kısa sürede vazgeçilmez bir spor oldu. Hem stres atmada hem de para kazanmada önemli bir araçtı. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki boks, savaştan önce Almanya'da bilinmiyordu. Dolayısıyla Knockaloe Alman boksunun doğum yeri olmuştu. Kampta geleceğin profesyonellerine ilk dersler, boks İngiltere'de öğrenenler tarafından verilmişti.¹³⁷ Kamp yönetimi bu iki spor dalına mesafeli duran zenginleri, yaşlıları, romantikleri, pasifistleri ve entelektüelleri de unutmadı. Onlar için ilkel düzeyde de olsa tenis kortları ve *skittles* (bovlinge benzeyen eski bir oyun) alanları yaptırdı.¹³⁸

Atölyeler

Bir yardım kuruluşunun Knockaloe'daki esirlere kişisel düzeyde hizmet vermesi oldukça zordu. Bunun için ön-

ce emir eri, levazım sorumlusu veya yetkili bir doktor ile birlikte birçok makam ve görevli ziyaret edilerek onlardan izin alınması gerekiyordu.

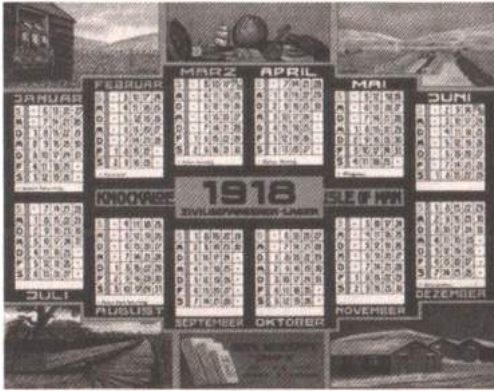
Kamp yönetimi, hükümetin yabancılara karşı uyguladığı politikaya paralel bir politika izliyordu. Yönetim, dışarıya bilgi sızdırılmasını engellemek için birçok yardım kuruluşunun kampta faaliyet göstermesine önceleri izin vermemişti. Kısa adı YMCA olan Amerikan Genç Hristiyan Erkekler Derneği de (The Young Men's Christian Association) bunlardan biriydi. Kamp yönetimi YMCA'nın Man Adası'nda bir yardım merkezi kurmasına engel oldu. Ancak bütün girişimleri engellenmiş olsa da YMCA üyeleri esirlere yalnız bırakmadı. Fırsatını bulduklarında Ford arabalarına binip taşınabilir sinematograf makineleri, kitaplar, oyunlar ve gramofonlarla gelerek, esirlere biraz da olsa geride bıraktıkları sosyal özgürlüklerini vermeye çalıştılar.¹³⁹

Kamp yönetimi, sadece İngiliz kilisesinden bir din adamı ve adanın Roma Katolik kilisesinin papazının Knockaloe'da çalışmasına izin verdi.¹⁴⁰ Ancak kamptaki huzursuzlukların her geçen gün artmaya başlaması üzerine kamp yönetimi bu konuda daha hassas davranmaya başladı. Bazı yardım komitelerinin kampta faaliyet göstermesine izin verdi. Bu komitelerden biri ve etkin olanı Dostlar Acil Yardım Komitesi idi. Kamp yönetimi komitenin kampa genel ziyaretçi statüsünde bir misyoner görevlendirmesine izin verdi. Sonraları komitenin kamptaki misyoner sayısı arttı.

Komitenin Knockaloe'deki asıl faaliyetleri, el sanatları öğretmeni olan James T. Baily'nin gönüllü olarak kampta çalışmaya başlamasıyla oldu. James T. Baily, kamptaki faaliyetlerine el sanatlarına ilgi duyan ve bu konuda yeteneği olan esirlere ders vermekle başladı.

Knockaloe'daki kampların her koğuşunda yemekhane olarak kullanılmak üzere büyük bir kulübe bulunuyordu. Kulübe kendi içinde büyük ve küçük olmak üzere iki odaya ayrılıyordu. Esirlere isterlerse bu odaları sosyal etkinlikler için kullanıp yemeklerini kendi kulübelerinde yemelerine izin verilmişti. Esirler, bu olanağın verilmesiyle bu kulübeleri toplantı, konser ve tiyatro oyunları için kullanmaya başlamıştı. James T. Baily, yemekhane olarak yapılmış bu kulübeleri yeniden düzenledi. Kulübelerin küçük odalarını atölye olarak kullanılmak üzere bölümlere ayırdı. Böylece her kampın koğuşundaki küçük odalar T. Baily tarafından el sanatları atölyesi haline getirildi. Bu çalışmalar devam ederken Savaş Bakanlığı bu tür eğitim yardımlarını yasaklayan bir düzenleme yaptı. Buradaki insanların kendilerini eğitmeleri ve kendi çapında bir "endüstri" kurmaları için gayret eden komitenin yardım çabaları böylece kısa bir süreliğine askıya alınmış oldu. Ancak Baily'nin Man Adası hükümeti adına "Endüstri Yöneticisi" olması, komitenin kamptaki faaliyetlerini kolaylaştırdı. Böylece kamp yönetiminin çıkardığı zorluklar aşılmaya başladı.¹⁴¹

Baily'nin "Endüstri Yöneticisi" olmasıyla komite daha organize çalışma olanağı buldu. Baily'nin başkanlığında esirler arasından genellikle kamp atölyesi veya endüstri komitesi olarak bilinen, doğrudan sorumlu bir komite kuruldu. Dostlar Acil Yardım Komitesi de her kampta kurulan bu komitelere atölye için gerekli araç ve gereci sağlamaya çalıştı. Ayrıca komiteye kereste ve diğer gerekli malzemeyi sağlamak için kredi verilmesine de izin veriliyordu. Harcamalar, yapılan işin boyutuna ve atölyedeki çalışmaya göre çeşitleniyordu ve bazen bin poundu aşan bir değere ulaşüyordu. Atölyelerde ça-

Knockaloe atölyelerinde kurulmuş bir mathaada basılan esir kampı takvimi.

lışan esirlere kullanacakları malzemeler, bağlı oldukları komiteler tarafından veriliyordu. Bu malzemelerin ücretleri, iş bittiğinde elde edilen ürünün işçiler tarafından komiteye satılması sırasında işçilerin alacakları paradan kesiliyordu.¹⁴²

Atölyelerin kontrol ve düzeninden kamp endüstri komiteleri sorumluydu. Komitelerin başlıca görevleri atölyelerdeki aletlerin ve ekipmanların en iyi şekilde kullanılmasını sağlamak, hesapları tutmak ve kamp sansürcüsüne –malların içinde gizli mesajlar olup olmadığını kontrol etmede– yardımcı olmak, malların satışa hazır hale gelmesini ve atölye malzemelerinin istendiğinde veya kamp kapandığında Dostlar Acil Yardım Komitesi'nin kamptaki temsilcilerine geri dönmesini sağlamaktı.

Komitenin ve Baily'nin çalışmaları sonucunda binlerce esir, kurulan bu küçük el sanatları atölyelerinde kabiliyetleri doğrultusunda çalışmalara başladı. Ancak

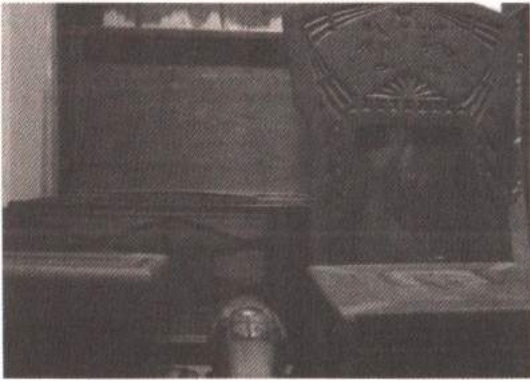

Knockaloe atölyelerinden bir görünüm.

ortaya çıkan ürünlerin çoğunluğu hiçbir yerde satılamayacak kadar acemi işiydi. Bu durum komite için yeni sorunlara yol açtı. En üzücü sorun ise eşine birkaç şilin gönderebilme ümidiyle günlerce kapalı atölyelerde çalışan zavallı esirlere, yaptıkları işin gerekli teknik standartlara uymadığını söyleyerek ürünü geri çevirmektir.¹⁴³

Komite için bir diğer önemli sorun ise yapılan binlerce ürünü elden çıkarmaktı. Hiçbir ürün kamp dışında satılamaz, satılık olduğu duyurulamaz ya da herhangi bir dükkân veya firmada tüketilemezdi. Ancak, komite bağlantılarını kullanarak bu sorunu aştı. Özellikle de komitenin genel kamp ziyaretçisi, yapılan ürünlerin bazılarını dost toplantılarında gösteriyor ve satıyordu. Ayrıca komitenin Londra'daki ofisinde her kesimden ziyaretçinin gelip satın alabileceği iyi bir miktar ürün stoklanmıştı.¹⁴⁴

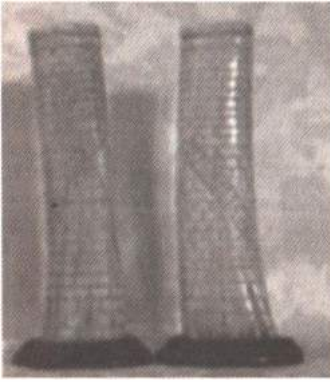
Küçük ürünler yeterince satılabiliyordu. Örneğin, tüm ülkede çocukların koleksiyonunu yapmaktan hoşlandığı, mürekkep balığı kabuklarına eritilmiş gümüş folyo doldurularak yapılmış, küçük şirin hayvan figür-

Knockaloe'daki atölyelerde esirler tarafından yapılmış bazı mobilyalar.

leri, hareketli bacakları olan tahtadan vahşi hayvan figürleri, parlak gözlü kıvrılan yılanlar, kibrit çöplerinden yapılan maketler bunların arasındaydı. Komiteye kamplardan sürekli her boyda, şekilde ve desende kutular yağıyordu. Diğer taraftaysa son derece ilginç ve detaylı oymalar, mekanik modeller, çok güzel yapılmış özel siparişler hatta mobilya takımları vardı.¹⁴⁵ Ancak bu gayri resmi satışlar, yüzlerce ürünün elden çıkarılmasını sağlayamıyordu. Dükkanlarda satılması yasak olan bu ürünlerin düzenlenecek sergilerde satılmasına hükümet bir yasak getirmemişti. Ve komite de bu yola başvurdu. Fakat Londra'da ve diğer şehirlerde düzenli olarak kişilerin düzenlediği sergilere rağmen, İngiltere'deki satışlar, istenilen sonucu vermedi.

Komitenin imdadına, Sibiry'a'daki savaş esirlerine yardım etmek amacıyla New York'ta kurulan Savaş Esirlerine Yardım Komitesi (Prisoners of War Relief Committee) yetişti. Komite, atölyelerde çalışan binlerce esire yarar sağlamak için, kamp yapımı bu ürünleri el-

Esirler tarafından hayvan kemiklerinden yapılmış vazolar.

den çıkarma görevini üstlendi. Dostlar Acil Yardım Komitesi de bu olanağı sonuna kadar kullandı ve ürünleri gemilerle, stoklar fazla verene kadar gönderdi. Büyük bir kısmı yolda tahrip olan bu ürünler uzun süre Savaş Esirlerine Yardım Komitesi'nde kaldı. Tahrip olan ürünler komite tarafından onarıldı ve ele geçirilmiş bir Alman gemisinin kaptanıya anlaşma yapılarak çeşitli limanlarda –hatta Almanya’da bile– satıldı.¹⁴⁶

Satış olanağının gelişmesiyle birlikte yapılan ürünlerin niteliği ve çeşitliliği daha da arttı. Kamptaki ressam- lar için stüdyolar; kuyumcular, metalciler, dericiler, raf- yacılar ve diğer malzeme işçileri için köşeler yapıldı. Bir yerde çelik oyma baskı yapılıyor; örgü makineleriyle dolu bir başka odada mahkumlar kendileri için yeni yünden veya eski iç çamaşırlarının söküntülerinden ço- rap örmekle uğraşıyordu.

Knockaloe’da kurulan bu atölyeler sayesinde sadece 1916 yılında beş bin esir istihdam edilmişti. Savaşın ilerleyen yıllarında ise bu sayı daha da arttı ve Knocka- loe’daki bu atölyeler kendi halinde bir endüstri olmanın

ötesine geçti. Kamp kapatılmadan önce 20.000 sterlin değerinde el yapımı ürün Dostlar Acil Yardım Komitesi tarafından satılmıştı.¹⁴⁷

Başta Mr. James Baily olmak üzere Dostlar Acil Yardım Komitesi, YMCA ve birçok farklı yardım kuruluşu ile bazı hayırseverlerin katkılarıyla kamptaki durum normale dönmeye başladı. Aylaklık ve şiddet azaldı. Suçsuz yere buraya tıkmış ve özgürlükleri elinden alınmış olsa da atölyelerde çalışan binlerce esir, geride bırakmak zorunda kaldıkları eşlerine ve çocuklarına az da olsa para gönderebildikleri için mutlu oldular. Dostlar Acil Yardım Komitesi ise bu kamptaki bu olağanüstü çalışmalarından dolayı hiçbir zaman takdir edilmedi. Aksine savaş süresince vatana ihanetle suçlandı ve İngiliz toplumundan sempati görmedi. Çünkü komite İngilizler yerine düşman esirlerine yardım ediyordu.¹⁴⁸

Knockaloe'da Kültür-Sanat

Dikenli tel psikozu, firar olayları, aylaklık ve kumarın önüne geçmeye çalışan kamp yönetimi, spor faaliyetleri ve atölye çalışmalarıyla beklenenin altında da olsa başarılı oldu. Ancak bu yeterli değildi. Yönetim, daha iyi sonuç almak ve 30.000'e yakın esiri özellikle de geceleri meşgul edecek uğraşlar bulma yoluna gitti. Kamp yönetimi, 1915 kışından itibaren kampta sanatsal etkinliklerin düzenlenmesi için kamptaki müzisyen ve tiyatrocu esirleri yüreklendirdi, onlara imkanlar sunarak sanatlarını icra etmelerini istedi. Böyle bir olanak ise esirler için bulunmaz bir fırsattı. Sanatçılar esaret altında olsalar da, dikenli teller ardına hapsedilmiş olsalar da, sanatlarını icra edebilmeleri kendilerini daha normal hatta belki daha özgür hissetmelerini sağlamış olmalıdır.

Tiyatro

Knockaloe Sivil Esir Kampı, dört kampını oluşturan beşer ya da altışar kısmın her birinde yer alan küçük ve büyük odalarda, 1915 kışından itibaren tiyatro, müzik ve dans etkinliklerinin yapılmasına izin verildi. Esirler de bu olanağı sonuna dek kullandı.

Knockaloe'da 20.000'in üzerinde sivil Alman esir bulunuyordu. Bundan dolayı da kamptaki sanatsal et-

Kamp 1, Kısım 2, Knockaloe'daki dört kamp içerisinde tiyatro etkinliklerinde hem yoğunluk hem de nitelik bakımından diğerlerinden öne çıkıyordu. Kamp kapanıncaya kadar geçen sürede sadece Kamp 1 Kısım 2'deki "Knockaloe Kamp Tiyatrosu"nda 21 Mart 1915 ile 12 Mart 1918 tarihleri arasında 546 gecede bir operet ve opera olmak üzere toplam 104 oyun sergilenmişti.¹⁵² Bu 104 oyundan 88'i Alman yazarlarının, geriye kalan 16 oyun ise, Fransız (5), İngiliz (2), Norveç (2), Danimarka (4), Rus (1) ve İtalyan (1) yazarlarının yapıtlarından oluşuyordu.¹⁵³

Kısım 2'deki tiyatro etkinliklerine Willy Schmieder, Richard Rettig, Georg Flesch, Rudolf Moritz, Ernst Hameister, Anton Dressler ve Franz Bauer adlı Alman sivil esirleri öncülük ediyorlardı.

Kamp 1'deki tüm tiyatro etkinlikleri, Franz Bauer ve arkadaşları tarafından kamp tahliye edilmeden önce *Mein Erinnerungsbuch zum Dreijährigen Bestehen des Camp-Theaters 1918* (Esarette üç yılının kamp tiyatrosu anıları) adıyla bir kitapta toplandı.¹⁵⁴ Tiyatroya gönül vermiş esirler tarafından meydana getirilen bu özgün kitap, sunduğu bilgiler ve gözlemler ile sosyal ve siyasi tarih açısından oldukça önem taşıyordu.

İngiliz hükümetinin casus paranoyası sonucunda evlerinden ve ailelerinden koparılıp dikenli teller ardına hapsedilen masum sivil esirlerin en çok talep ettiği oyun türü kuşkusuz "komedi"ydi. Bundan dolayı da Knockaloe'daki yirmi kamp tiyatrosunda komedi türüne ağırlık verildi. Bu türün kampta en beğenilen yapıtları defalarca sergilendi. Komedi türünden başka nadir de olsa Goethe ve Tolstoy gibi edebiyat tarihinin önemli isimlerinin dramatik eserlerine yer veriliyordu.

Kamp 4 Tiyatrosu'nun sahnelediği bir oyunda yer alan oyuncular.

Yukarıda da belirtildiği gibi Kamp 1 Kısım 2, tiyatro etkinlikleri konusunda Knockaloe'daki en faal kamptı. Kısım 2'deki Kamp Tiyatrosu 36 oyuncu, 25 teknik eleman ve 24 orkestra elemanı olmak üzere toplam 85 kişiden oluşuyordu.¹⁵⁵ Kısım 2 de dahil olmak üzere üç yıl boyunca Kamp 1'de toplam 290 eser sergilendi. Kamp 1, altı kısma ayrılmış olmasına rağmen her esir, 290 eserin her birini izleme fırsatına sahipti.¹⁵⁶

Knockaloe'da tiyatro etkinlikleri kamptaki çoğunluğu oluşturan Alman esirler tarafından yürütülüyor olsa da Almanlar, kamptaki Almanca bilmeyen diğer milletleri de, sadece izleyici kategorisinde bile olsa, bu etkinliklerin içerisine çekmeye çalıştı ve bunda başarılı da oldu. Almanlar, kamptaki azınlığı oluşturan 110 Türk esiri dahi bu etkinliklerin içerisine dahil etti.

Kamp tiyatrosunda Almanca oyunlardan başka, yabancı dillerde de (İngilizce, İspanyolca, Fransızca, İtalyanca, Türkçe ve Norveççe) az da olsa tiyatro oyunu sergilendi. Sadece Kamp 1, Kısım 2'de aşağıda belirtilen oyunlar özgün dillerinde sahnelendi:

İngilizce olarak Bernard Shaw'un "The Man Of Destiny" adlı oyunu, 19 Ağustos 1917 tarihinde Franz Bauer tarafından sahneye konuldu. G. Wolff'un "Les Jeux sont faits" adlı oyunu 21 Ağustos 1917'de Pietzner tarafından; A. Dumas'ın "Une Visite de nocces" adlı oyunu 6 Kasım 1917'de Kipper tarafından ve T. Bernard'ın "L'anglais tel qu'on le parle" adlı komedisi 29 Kasım 1918'de Köller tarafından Fransızca olarak sahneye konuldu. İspanyolca olarak Alverez Quintero'nun "La Mala Sombra" adlı oyunu (19 Ağustos 1917) ile "El Mal De Amores" (6 Kasım 1917) Funke tarafından sahneye konuldu. İtalyanca olarak "Per L'amore" adlı drama, 29 Ocak 1918 tarihinde Trifisz- Monti tarafından; Norveç dilindeki "Naar Noeden Er Stoert" adlı oyun Brotke tarafından 19 Ağustos 1917 tarihinde sahneye konuldu. A. Reichel'in "Eine Nacht in Konstantinopel (İstanbul'da Bir Gece)" adlı oyunu da kendisi tarafından 21 Ağustos 1917 tarihinde "Türkçe olarak" sahnelenmişti.¹⁵⁷

Knockaloe'daki Kamp 1 Kısım 2'de üç yıl boyunca sahnelenen ve en çok izlenen oyunlar ile gösteri ve genel izleyici sayıları ise şöyleydi (Sahnelenen tüm oyunların listesi için Ekler bölümüne bakınız):

	Oyun	Gösteri	Seyirci
1	Der fidele Bauer (Neşeli Çiftçi Bauer)	13	4511
2	Goldener Leichtsina (Hayati Dikkatsizlik)	10	2985
3	Aschenbrödel (Külkedisi)	7	2505
4	Die offizielle Frau (Resmi Kadın)	6	1980
5	Haben Sie nichtz zu verzollen	6	1894
6	Madame X (Madam X)	6	1624
7	Die Ahnengalerie (Ünlüler Galerisi)	6	1573
8	Der gute Ruf (Şöhret)	5	1534
9	Rosmersholm	5	1510
10	Minna von Barnhelm (Barnhelm'li Minna)	5	1504
11	Cavalleria Rusticana	4	1084
12	Zum Einsiedler (Keşiş)	4	1084
13	Die Ampel (Lâmba)	4	1084 ¹⁵⁸

Sinema

Knockaloe'da ilk sinema gösterileri YMCA'nın katkılarıyla gerçekleşmişti.¹⁵⁹ YMCA'nın başlattığı bu etkinlik, ABD savaşa girdikten sonra bizzat kamp yönetimi tarafından devam ettirildi. Gösterilen filmlerin tamamına yakını Amerikan yapımıydı. Böyle olmasının en önemli sebebiyse Avrupa sinemasına yön veren devletlerin birbirleriyle savaş halinde olmalarından dolayı film üretememeleriydi.

Tiyatro etkinliklerinde olduğu gibi film gösterimlerinde de diğerlerinden öne çıkan Kamp 1'di. 24 Haziran 1917'de başlayan film gösterimleri daha çok Kamp 1 Kısım 4'te yapıldı ve 14 Mart 1918 tarihine kadar sürdü.¹⁶⁰ Sadece Kamp 1 Kısım 4'te 11 hafta içerisinde 74 akşamda 74 film gösterimi yapıldı. Sessiz sinema döneminin konulu bu ilk kısa ve orta metrajlı filmleri, esirlerden gelen talep üzerine birden fazla gösterildi.

Kamp 1 Kısım 4'teki Kamp Sineması'nda gösterilen en eski tarihli film, 1908 yılı yapımı olan "The Count of Monte Christo" idi. Yönetmen Francis Boggs tarafından sinemaya uyarlanan ve bir Alexander Dumas klasiği olan film, Kamp Sineması'nda üç defa gösterilmişti. Drama filmleri revaçtaydı. Bunların başında yönetmen Alfred E. Green'in "Princess of Patches" ile yönetmenliğini J. Searle Dawley'in yaptığı "The Rainbow Princess" geliyordu. Her ikisi de 1916 yılı yapımı olan bu filmler, toplam beşer defa gösterildi. Bu iki filmi dönder gösterim ile 1916 yılı yapımı olan Robert G. Vignola'nın "Seventeen" ve Dell Henderson'un "Rolling Stones" adlı filmleri takip ediyordu. Teff Johnson'un "The Drudge" (1914), Thomas N. Heffron'un "Black Orchid" (1915), William Humphrey'in "The Senator's

Brother” (1914) ile yönetmenleri bilinmeyen “The Mystery of the 12 o’clock Express” (1915) ve “Her Triumph” (1915) adlı drama filmleri üçer defa gösterildi. Western türünde en çok gösterilen film ise yönetmenliğini Francis Boggs’un yaptığı “Cowboy Millionaire” adlı film idi. 1909 yılı yapımı ve Western türünün ilk örneklerinden olan bu film, üç defa gösterildi. Komedi türünde ise Charlie Chaplin’in 1916 yılı yapımı olan “The Floorwalker” ve “His Elopment” adlı filmleriyle yönetmeni bilinmeyen 1914 yapımı olan “Pickles Art and Sauerkraut” ikişer defa gösterildi. En çok izlenen komedi filmi ise yönetmenliğini Frank Reicher’in yaptığı ve dört defa gösterilen 1915 yılı yapımı “Chorus Lady” adlı film idi.¹⁶¹

Müzik

Knockaloe’daki esirler arasında çok sayıda edebiyatçı, akademisyen, tiyatrocu, yazar, ressam, gazeteci ve müzisyen bulunuyordu. Başta da belirtildiği gibi bu nitelikteki esirlerin kendi gayretleri ve kamp yönetiminin onları teşvik edip olanaklar sunmaları, yapılan etkinliklerle kamp yaşamının renklenmesini sağladı. Zaman içerisinde de bu etkinlerde rol oynayan şairler, ressamlar ve gösteri sanatçıları kampın en önemli kişileri haline geldi.

Tiyatroda olduğu gibi müzikte de başı çekenler kamptaki en büyük çoğunluğu oluşturan sivil Alman esirleriydi. Rahip Hartmann’ın anılarında da belirttiği gibi müziğin kamp yaşamında oldukça önemli bir yeri vardı. En önemli işlevi de “hasret” gidermesiydi.¹⁶²

Knockaloe’daki müzik etkinlikleri tiyatroya paralel olarak başlamıştı. Müzik önceleri perde arasında seyir-

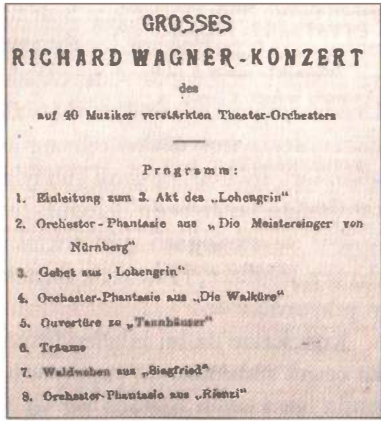

Kamp orkestrası

cilerin sıkılmasını engellemek için kullanılan bir yöntemden başka bir şey değildi. Zamanla bazı tiyatro oyunların müzikle desteklenmesi, müziğin tiyatro kadar önemli bir ihtiyaç olduğunu gösterdi. Bu ihtiyaç zaman içerisinde de kampta kırk kişilik bir orkestranın kurulmasına zemin hazırladı. Orkestranın repertuarı başta popüler parçalardan oluşurken giderek klasik müzik ağırlık kazandı. Müzik tiyatrodan tamamen koparak bağımsız bir etkinlik haline geldi. Bu işte başı çeken kişiye esirler arasındaki Alman müzik adamı R. Sterbal oldu. R. Sterbal tarafından kurulan orkestra ilk başlarda 4 keman, 1 çello, 2 klarnet, 2 trompet, 1 piyano ve vurmali enstrümandan oluşuyordu.¹⁶³ Bu sayı ilerleyen aylarda daha da arttı.

Orkestra, ilk başlarda Knockaloe'nun çokkültürlü yapısını göz önünde bulundurarak her kesimden esirin ilgisini çekebilecek dönemin popüler müzik parçalarına ağırlık vermişti. Bu yöntemle kamptaki potansiyel dinleyicilerin kulağı senfonik müziğe alıştırılıyordu. Böylece klasik müziğe geçiş için uygun bir ortam sağlanmış

*Knockaloe Sivil Esir
Kampı'nda R. Sterbal
tarafından Alman bestecisi
Richard Wagner'in doğum
günü anısına düzenlenen
"Büyük Wagner
Konseri"nin ilanı
(22 Mayıs 1916).*

oldu. Maestro R. Sterbal'ın bu konudaki sabrı ve azmi, nitelikli bir kitlenin oluşmasını sağladı. Kampta müziğe olan ilgi ve müzik bilincinin artması R. Sterbal'ı cesaretlendirdi. R. Sterbal, kırk kişilik orkestrasıyla ünlü Alman bestecisi Richard Wagner'in doğum günü anısına 22 Mayıs 1916 tarihinde "Büyük Wagner Konseri"ni düzenledi.¹⁶⁴ Konser büyük bir ilgi gördü. Bu ilgi beraberinde benzer karakterli klasik müzik konserlerinin yapılmasına da zemin hazırladı. Repertuara, Beethoven senfonileri, Schubert ve Mendelssohn'un klasik uvertürleri ile senfonik besteler ve rapsodiler alındı. Klasik müzik konserlerinden başka yine R. Sterbal tarafından "Oda Konserleri" ile "Konçerto Geceleri" düzenlendi.

Bilgilendirme toplantıları ve kütüphaneler

Knockaloe'daki her kampın bütün kısımlarında dersliğe benzer bir eğitim odası bulunuyordu. Bu odalarda yapılan bilgilendirme toplantılarında belli bir alanda uz-

manlaşmış olan esirler kendi deneyimlerini ve bilgilerini birbirleriyle paylaşıyordu. Bu paylaşım belli bir düzen ve disiplin içerisinde “ders” niteliğinde yapılıyordu. Dersler çoğunlukla esirler arasındaki üniversite öğretim görevlileri, üniversite öğrencileri, öğretmenler, din adamları, memurlar, gemi subayları ve teknik uzmanlar tarafından veriliyordu. İşletme, hukuk, kimya, deniz bilimleri ve stenografi gibi teknik alanlarda verilen bu dersler, İngilizce, Fransızca, Portekizce, Türkçe ve Lehçe yapılıyordu.¹⁶⁵

Knockaloe’da bu bilgilendirme toplantılarından başka çeşitli sunumlar da yapılıyordu. Bir görevli kış aylarında her kısmın haftada bir ya da iki kez sunum yapmalarını organize ediyordu. Sunum dünya tarihi, insan, edebiyat, halk bilimi, kimya, gemi ve demiryolları gibi birçok konuda yapılabilirdi. En çok yapılan sunumlar ise kampa belirli bir sayıda ve sansürlenmiş halde ulaşan Alman gazetelerindeki haberler ile ilgili oluyordu.¹⁶⁶

Knockaloe’de en büyük sorunlardan biri “zaman”dı. 30.000’e yakın esirin bulunduğu kampta, başta kamp yönetimi ve çoğunlukla da dini nitelikteki yardım kuruluşları –önceki bölümlerde bahsedildiği gibi- esirlere zamanın geçmesini sağlayacak uğraşlar bulmaya ve etkinlikler düzenlemeye çalışıyordu. Bunlardan biri de her kampta birer kütüphanenin oluşturulması girişimiydi. Kamptaki bu çalışmayı başlatan kurum, Londra Kızılhaçı oldu. Kampa Kızılhaç tarafından 1915 yılında 2.000’e yakın kitap yardımı yapıldı. Kızılhaç’ın başlattığı bu çalışma bazı dernek ve yardım kuruluşları tarafından da desteklendi. Böylece her kampta birer kütüphane oluşturma amacı kısa sürede gerçekleştirilmiş oldu. Bu çalışmalar sonucunda sadece Kamp

1'in kütüphanesindeki kitap sayısı 6.000'e, 1917 yılında ise 10.000'e ulaştı. Alman Şairleri Anma Vakfı (Deutsche Dichter Bedachtnis Stiftung) tarafından kamp kütüphanesine 3.600 ciltlik katkı sağlandı. Ayrıca kamptaki Evanjelist cemaati de 500 kitaplık ayrı kütüphane kurdu.¹⁶⁷

Knockaloe'nun Son Günleri

Barişla Gelen Son

Yardımlar kuruluşlarının çalışmaları, kamp yönetiminin çeşitli aktivitelerin yapılmasına olanak tanınması ve kurulan atölyelerde binlerce kişiye iş imkanı sağlaması, savaşın sonuna kadar geçen sürede esirlerin taşkınlık yapmadan sakin bir esaret geçirmelerini sağlamıştı.

Her iki blok için de savaşın asıl sürprizi 1917 yılında yaşandı. Bu yıla kadar tarafsızlığını koruyan ABD, Almanya'nın tahriklerine ve İtilaf Devletleri'nin diplomatik baskılarına daha fazla dayanamayarak tarafsızlığını bozdu. Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya karşı denizaltı savaşına başlaması, ABD'nin uluslararası ticaretini büyük ölçüde zarara uğratmıştı.¹⁶⁸ ABD belki de bu ekonomik zarara aldırış etmeden Almanya'nın tahriklerine dayanabilirdi. Ancak Alman denizaltılarının Atlantik'teki Amerikan yolcu gemilerini batırmaya başlaması ve Almanya'nın ABD'ye karşı Meksika'yı savaşa girmeye teşvik ettiğinin ortaya çıkarılması, ABD'nin savaşa daha fazla tarafsız kalmasını engelledi. Amerikan Kongresi 6 Nisan'da Almanya'ya savaş ilan etti.

ABD'nin İtilaf Devletleri safında savaşa girmesiyle de Batı Cephesi'ndeki üstünlük İtilaf Devletleri'ne geçti. İttifak Devletleri'nden yenilgiyi ilk kabul eden ve ateşkes isteginde bulunan devlet Bulgaristan oldu. Bulgaristan'ın ardından Osmanlı İmparatorluğu, Avustur-

ya-Macaristan ve Almanya ateşkes önerisinde bulundu.¹⁶⁹ Böylece savaşı sona erdirecek olan ateşkes antlaşmaları imzalandı, sıra barış antlaşmalarının yapılmasına gelecekti.

Knockaloe'nun tahliyesi

Dört yıldır süren ve sonu gelmeyecekmiş gibi görünen savaş 1918'in sonbaharında imzalanan ateşkes antlaşmalarıyla nihayet sona erdi. Geçici bir süreliğine de olsa silâhlar sustu. Knockaloe'deki esirler, yıllardır bekledikleri "özgürlüğün" sonunda geldiğinden emindi. Ancak onları zor günler bekliyordu.

Ateşkes antlaşmalarının imzalanmasıyla birlikte kamptaki esirlerin tahliyesine başlandı. 11 Kasım 1918'de ateşkes antlaşması imzalandığında Knockaloe Sivil Esir Kampı'nda 24.450 esir bulunuyordu.¹⁷⁰ Esirlerin tahliye edilmesi yaklaşık bir yıl sürdü ve ancak 1919'un sonlarında tamamlanabildi. Bu uzun süreç ise esirler arasında depresyona yol açıyordu.

Tahliye sürecinin başlamasıyla birlikte kampın eski canlı hali sona ermişti. Tahliye edilmeyi bekleyen esirler, atölyelerden ve diğer faaliyetlerden ellerini çekiyorlardı. Esirleri, eşyalarını toplama dışındaki işlerde çalışmaya zorlamak neredeyse imkansızdı. Aynı eski yasaklar altında aylar geçti ve önceleri sıkıntılara rahatlıkla göğüs gerebilenler bu yeni sorun karşısında kayıplar vermeye başladı. Gazeteler İngiltere'de hiç "düşman yabancı" kalmaması için baskı yapmaya başlamışlardı. Bu durum aileleri ve işleri nedeniyle bu ülkeye bağlı olan esirler arasında yeni bir endişe rüzgârının esmesine neden oldu. Uzun bir süre sonra kamptaki hareketlenmeler yeniden başladı. Esirler, küçük gruplar halinde ülkeleri-

ne geri dönmek üzere bırakıldı. Çünkü kalabalık gruplar için uygun gemi yoktu. İngiltere’de kalmak isteyenlerin durumlarını incelemek üzere yeni bir komite oluşturuldu. Kamptaki atölyelerin büyük bir kısmı da kapatıldı ve ortadan kaldırıldı.¹⁷¹

Bu bir yıllık süreç doğdukları ülkelere geri dönmeyi bekleyen binlerce esir için en kötü dönemdi. 1918–19 kışı oldukça kötü geçti. Fırtınalı buz gibi bir hava, dinmeyen bir yağmur ile bu iki olumsuz etmenin yol açtığı grip salgını vardı. İngiltere’de kalmak isteyenler için kurulmuş olan komisyon esirlerin çoğunu geri çeviriyordu.¹⁷² Bunların çoğu İngilizlerle evli olduklarından veya savaştan önce İngiltere’ye yerleştiklerinden dolayı ülkeyi terk etmek istemiyorlardı. Ancak karar onlara ya da komisyona bırakılmamıştı. Mahkemeler ve özellikle de İngiliz basını yabancı uyrukluların gerekçeleri ne olursa olsun sınır dışı edilmeleri konusunda sürekli baskı yapıyor ve kamuoyunu istediği gibi yönlendirebiliyordu. Bu durum komisyonun akılcı ve ilgili yönetmeliğe uygun kararlar vermesini engelliyordu. Ayrıca sınır dışı edilen yabancıların çoğunun karısının ve çocuklarının İngiltere’den ayrılmasına izin verilmiyordu. Bu durumda esirlerin büyük bir çoğunluğu doğdukları ülkelere yalnız dönmek zorunda kalıyordu.¹⁷³

Yabancı uyruklu esirlerin ancak yüzde 16’sına İngiltere’de yeniden oturma izni verildi. Bu da yaklaşık 3.000 esir ediyordu. Geride kalan 21.450 esir ise eşlerinden ve çocuklarından ayrılmak zorunda bırakılarak sınır dışı edildi. Ayrıca haklarında sınır dışı edilme kararı alınan esirler, topluca serbest bırakılıp sonunda ailelerine kavuşana ve savaşın evlerine verdiği zararı kendi gözleriyle görene kadar birkaç ay daha diğer kamplarda bekletildi.¹⁷⁴

Tahliye işlemleri oldukça ağır yürüyordu. Savaş bitmiş olmasına rağmen 1919 Şubat'ında kampta hâlâ 16.000 esir vardı.¹⁷⁵ Kamptaki son sivil esir ancak 9 Ekim 1919'da tahliye edilebildi. Kampı en son terk eden kişiye onlara bir nebze de olsa özgürlüklerini veren Dostlar Acil Yardım Komitesi'nin bir üyesi olan Mr. James T. Baily oldu. Baily, 9 Ekim günü kampın kapısında dikilmiş, 175 yabancı esirin son kez kamptan dışarıya çıkarılmasını izliyordu:

Birkaçı yolun kıvrımında durup şapkasını salladı ve sonra gözden kayboldu. Neye doğru gidiyorlardı? Özgürlük mü? Sıla mı? Bol yiyecek ve giyecek mi? Sonsuz bir barış mı?

Yalnızdım, boş barakaların arasındaki tahta kırıtlara doğru son kez yürüdüm. İki şey gözüme takıldı. Bir köpek, barakaların arasında boşu boşuna koşuyor ve insan dostlarını arıyordu. Ve beş yıl boyunca insanların yürüdüğü, durup etrafı seyrettiği, futbol oynadığı açık alandaki barakaların arasında, savrulmuş küllerin ortasındaki bir saksıda, solgun bir çiçek duruyordu. Esirlerden birinin kamptan ayrılmadan önceki son düşüncesi onu bu-rayakoymak olmuştu.¹⁷⁶

Knockaloe Sivil Esir Kampı, tahliye işlemlerinin sona erdiği ayın içerisinde kapatıldı. Geride St.Patrick Kilisesi'nin mezarlığında gömülü, 200'den fazla masum yabancının mezarları kaldı.

1923 yılında kampın yıkımına başlandı. Hiçbir malzeme boşa harcanmadı. Yıkılan beton duvar ve blokların birçoğu ana yoldan Knockaloe Çiftlik Evi'nin avlusuna kadar uzanan şimdiki otoyol ve duvarların inşasında kullanıldı. Ahşap bungalovların bazıları ada sakinlerine satıldı. Büyük bir kısmı da savaş sırasında vahim bir ev kaybına uğrayan müttefik ülke Belçika'ya gemilerle gönderildi.¹⁷⁷ Kamp alanı da savaş öncesinde

Knockaloe kampının kurulduğu arazinin günümüzdeki durumu.

olduğu gibi çiftliğe çevrildi. Bir süre sonra da Knockaloe Zirai Deneme İstasyonu haline getirildi.

İkinci Dünya Savaşı sırasında da Man Adası bir kez daha sivil savaş esirlerini ağırladı. Ancak bu kez mevcut yerleşim merkezlerinin bir bölümü kampa dönüştürüldü.

Almanya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde İngiltere ve adalarındaki savaş mezarlarını bir anıt mezarda toplama kararı aldı. Bu konudaki ilk girişimler 1959 yılında başlatıldı. Commonwealth Savaş Mezarları Komisyonu (Commonwealth War Graves Commission) ile Alman Savaş Mezarları Komisyonu (Volkbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge) tarafından ortak bir çalışma başlatıldı. Mart 1962'de, Staffordshire Şehir Konseyi, Alman hükümetine bir arazi armağan etti. Bu çalışma sonucunda Staffordshire'daki Cannock Chase'de görkemli bir "Alman Anıt Mezarlığı" yapıldı. 1962 Temmuz'unda da Almanya, İngiltere ve adalarındaki savaş mezarlarını bu anıt mezara nakletmeye başladı.

Knockaloe'da ölen esirlerin bahçesine gömüldüğü St. Patrick Kilisesi.

Man Adası'ndaki St. Patrick Kilise Mezarlığı'ndaki, Knockaloe Sivil Esir Kampı'nda ölen Alman sivil esirlerin mezarları açıldı. Alman Savaş Mezarları Komisyonu mezarların nakli sırasında halkın gözünü korkutmamak için kazı çalışmalarını büyük bir gizlilik içinde yaptı. Çalışmalar, inşa edilen paravanlarla gizlendi. Her birinde beş cenazenin bulunduğu 69 mezar açıldı. Mezarlar bir ay içerisinde Cannock Chase'deki Alman Savaş Mezarlığı'na nakledildi.¹⁷⁸ Geride yedi Türkün mezarları ile 31 Mart 1916'da ölen Hermann Jeschle ve 21 Temmuz 1917'de ölen Heinrich Abraham adlı Yahudi asıllı iki Alman vatandaşının mezarları –aileleri dini inançları gereğince bu mezarların taşınmasına izin vermediği için– kaldı.¹⁷⁹

Mezarların nakil işlemleri bittikten sonra geride kalan beyaz mezar taşları, St. Patrick Kilisesi Papazı ve kilise muhafızlarına teslim edildi. Papaz Reud W.C. Turner, üzerlerindeki kitabeleri silinmiş olan mezar taşlarını papaz binasının etrafına patika yol yaptırmak için bu binaya taşıttı. Bir sonraki papaz Reud W.C. Spuries, mezar taşlarının papazlıktan taşınmasını emretti. Pat-

Ailelerinin isteği üzerine mezarları St. Patrick Kilise mezarlığında kalan Knockaloe'da vefat etmiş Yahudi asıllı iki Alman esirin mezarları ile hemen arkalarında yer alan kilise bahçesinden ayrılmış olan Türk Şehitliği.

rick Papazlığı'ndan taşınan mezar taşlarının bir bölümüyle Barnel Patikası'ndaki bungalovun kapısına basamak yapıldı. Bir bölümü ise bölgedeki inşaatlarda kullanıldı.¹⁸⁰

Türk Mezarları

“Knockaloe’daki Türkler” adlı bölümde belirtildiği gibi kampta 110 Türk esir bulunuyordu. Bu esirlerden biri bahriyeli, 109’u ise sivil. Sivil esirlerden Yusuf Akel ile Ahmet Baraki, Süryani olduklarını ispat etmeleri sonucunda serbest bırakılmışlardı. Savaşın son yılında ise Reşit Sadi ile Eyüp Sabri isimli Türk esirleri sınır dışı edilmişti. Aşağıda adları ve ölüm tarihleri verilen esirler ise savaşın sonunu dahi göremeden kampta vefat etti. Kamptaki esirlerden biri olan Rahip Hartman anılarında Türklerin vefatıyla ilgili şu satırlara yer verir:

...Onların acıları bizimkilerden fazlaydı. Aralarından çok azı uzun kış aylarında adanın nemli, soğuk, yağışlı ve fırtınalı iklimine dayanabildi. Burada olan 100 kadar Türk’ten 10’u öldü. Ölenler, yine kendi Türk vatandaşları tarafından İslâmi kurallara uygun olarak yakındaki bir yere (St. Patrick Kilise Mezarlığı) Alman ve Avusturyalı arkadaşlarının yakınına defnedildiler.¹⁸¹

Bugün Man Adası Türk Şehitliği’nde yedi Türk’ün mezarı yer almaktadır. Ancak iki kaynakta yer alan bilgiler bu sayının daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu kaynaklardan biri yukarıda da adı geçen Rahip Hartmann’ın anılarıdır. Hartman yayımladığı anı kitabında bu sayının on olduğunu belirtir. Bu konudaki bir diğer kaynakta Margery West’in “Island At War (Ada savaş-

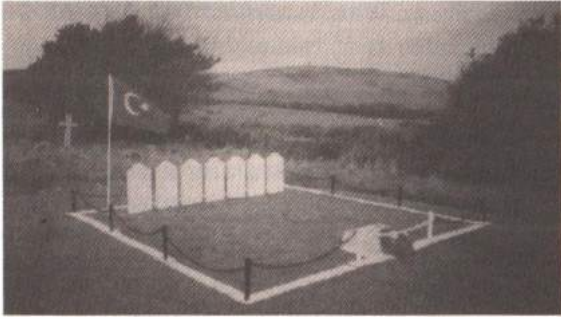
ta) adlı kitabıdır. West, kitabının “Twilight Of Knockaloe” (Knockaloe’da alacakaranlık) adlı 14. bölümünde bu konuyla ilgili şu bilgileri verir:

Patrick’te on bir Türk’ün de mezarı vardır. Bunların orijinal mezarlığı, biri boş bırakılan iki sıra mezardan oluşmuştu. On bir kişinin adlarının yazılı olduğu, üst kısmında ay-yıldız bulunan büyük beyaz bir taş, Türklerin başucunda yer alıyordu. Ayrıca her mezarda orada yatanın anısına dikilmiş bir tahta kitabe de bulunuyordu.¹⁸²

Osmanlı Devleti Knockaloe’daki vatandaşlarının varlığından ancak savaşın üçüncü yılında haberdar olmuştu. İsveç Büyükelçiliği’nden gelen yazıda Türk esirlerin ekonomik sıkıntı içinde oldukları ve acilen yardım yapılması gerektiği bildiriliyordu. Babıâli bu konuda Başkumandanlık savaş ödeneğinden gerekli yardımın yapılması için karar aldı.¹⁸³ Ancak bu kararın uygulandığına dair elde henüz bir belge bulunmamaktadır. Kamptan tahliye edilen Türk esirlerin memleketlerine dönüp dönmedikleri de belli değildir.

Osmanlı Devleti’nin bu ülkedeki esir vatandaşlarının varlığından geç de olsa haberdar olması bir şeyi değiştirmemişti. Büyük savaş sona erdikten sonra ise buradaki Türk mezarları unutuldu. St. Patrick Kilise bahçesindeki bu unutulmuş mezarların varlığı ancak 1970 yılında tesadüfen ortaya çıkarıldı.

Türk Dışişleri Bakanlığı 4 Nisan 1970’te adadaki Türk mezarlarının varlığını Genelkurmay Başkanlığına bildirerek “Esarete iken vefat eden askerlerimizin” anısına burasının “şehitlik” statüsüne alınıp yeniden düzenlenmesini talep etti. Bu talep 5 Kasım 1970’te Genelkurmay Başkanlığınca uygun görüldü. Mayıs

Knockaloe'da vefat eden yedi Türk esirin mezarlarının bulunduğu Isle of Man'deki Türk Şehitliği'nin bugünkü görünümü.

1971'de Milli Savunma Bakanlığınca gerekli ödenek gönderildi. 1972'de Türk Büyükelçiliği ve Birleşik Krallık Savaş Mezarları Komisyonu tarafından buradaki mezar taşları yenilendi. Her mezarın başına ayrı bir mezar taşı dikildi. Mermerden yapılan mezar taşlarının üzerine her esirin adı ile kampta vefat ettiği tarih yazıldı:

Ramazan Mehmet	17 Kasım 1916
Hüseyin Halid İbrahim	16 Şubat 1917
Hüseyin Ali	17 Nisan 1917
Hasan Derviş	18 Mayıs 1917
Mehmet Ali	17 Eylül 1917
Kalan Yeğen	9 Nisan 1918
Ahmet Hasan	15 Temmuz 1918

Ayrıca şehitliğin çevresi kordonla çevrilerek kilise mezarlığından ayrıldı. Mezarlığın ön tarafına üzerinde Türkçe ve İngilizce yazılı olan bir de kitabe konuldu. Kitabenin üzerinde şunlar yazıyordu:¹⁸⁴

Türk Şehitliği'nde yer alan kitabe.

Burada Birinci Dünya
Harbi'nde Şehit Olan
Yedi Türk Yatıyor.
Ruhlarına Fatiha.

Here are buried
Turkish internees who
died in the 1914 - 1918
war.

Türk mezarlığı, Milli Savunma Bakanlığı Şehitlik Yönergesi gereğince de 18 Kasım 2002 tarihinde Milli Savunma Bakanı onayı ile şehitlik statüsüne alındı. Knockale'da vefat eden Türk esirlerin buraya nasıl geldikleri ya da sivil olup olmadıkları üzerinde hiç durulmadı.

**Osmanlı İmparatorluğu'ndaki
Düşman Ülke Vatandaşları**

Casusluk Tehdidi

I. Dünya Savaşı'nda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ülkelerindeki "yabancı düşmanlara" karşı uyguladıkları sert politikalara karşı Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları İtilaf Devletlerinin uyguladıkları bu politikaya birebir karşılık vermeyerek konuya daha esnek ve insani bir biçimde yaklaşmıştı.

"Casusluk", I. Dünya Savaşı'na taraf olan tüm devletler için önemli bir tehditti. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve etnik yapısı ile coğrafi konumu, bu tehdidi daha da artırıyor ve ülkedeki casusluk faaliyetlerinin kontrol altında tutulmasını zorlaştırıyordu. Böyle olmasına rağmen Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin aksine sınırları dahilindeki yabancı ve ayrılıkçı etnik grupların varlığını casusluk ihtimalinden hareketle bir paranoyaya dönüştürmedi. Savaşa girmeden çok kısa bir süre önce bu konuda gerekli yasal düzenlemeleri yaparak asgari düzeyde gerekli önlemleri aldı.

Babiâli bu konuda "Esrar-ı Askeriyyeyi İfşa ve Casusluk ve Hıyanet-i Harbiye Kanunu"na geçici olmak şartıyla iki madde ekledi. 4 Kasım 1914 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan yeni düzenlemenin ilk maddesinde memleketin güvenliği açısından gizli tutulması gereken askeri sırların kapsamı genişletiliyor, resmi yazılar, emirler, talimatlar, eşkaller, kitaplar ve askeri mektuplar

ile her türlü bilgi bu kapsama dahil ediliyordu. Ayrıca ülkenin güvenliğiyle ilgili olarak her bölgedeki o yerin en yüksek komutanının emrettiği her şey, askeri sır olarak kabul ediliyordu. Düzenlemenin ikinci maddesindeyse, “Askeri sırları ifşa eden üç aydan üç yıla; düşmana sır ulaştırıp bununla ülkenin güvenliğini tehlikeye sokan üç yıldan on yıla; eğer bunu bilerek ya da önceden tasarlayarak yapmış ise müebbeten ya da beş yıldan aşağı olmamak üzere küreğe konur.” ifadesine yer verilerek bu suçu işleyenlere verilecek olan cezalar belirtililiyordu.¹⁸⁵

Kanuna eklenen bu maddelerden başka askerlerin sosyal hayatta dikkatli olmasını ve ağızlarını sıkı tutmasını sağlamak için, Avrupa’daki örneklerine benzer şekilde, duvar ilanları uygulamasına gidildi. Cadde ve sokaklara asılan ilanlarla askerler bu konuda sürekli uyarılıyordu:

Askerler! Casus Sizi Dinliyor.

Konuşurken sözlerinize ve halktan görünüp sizi sorguya çekenlere dikkat ediniz.

Askerlik bilgilerinize dair ağzınızdan kaçacak bir kelime iyi biliniz ki gün geçmeden düşmana gider ve sonra bu tek bir kelime yüzünden bin asker kardeşinizin yoktan helakine sebep olur. Ve bu tesir ile vatanınıza ihanet etmiş olursunuz. Bunun için söz arasında veya sizden söz isteyenlere aile ve akrabanız dahi olsa;

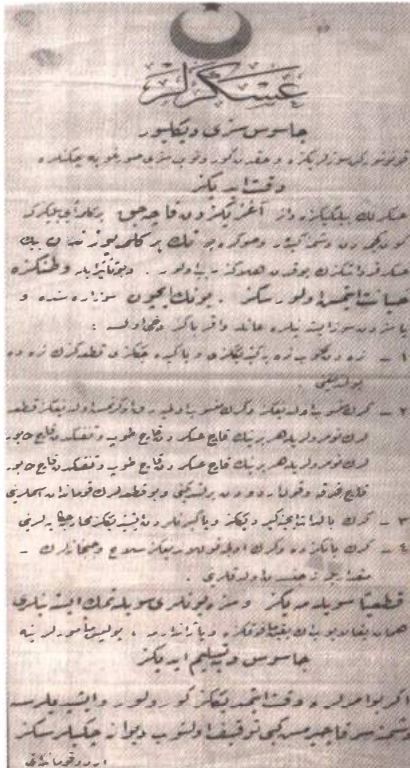
1- Nereden gelip nereye gittiğinizi veya gideceğinizi kıtanızın nerede bulunduğunu

2- Gerek mensup olduğunuz ve gerek mensup olmayarak öğrenmiş olduğunuz kıtaların numaralarıyla her birinin kaç askerden, kaç top ve tüfekten, kaç tabur, kaç fırka ve kolordudan birleştiğini ve bu kıtaların komutan isimlerini

3- Gerek bizzat içine girdiğiniz ve girenlerden işittiğiniz muharebe hikayelerini

4- Gerek yanınızda ve gerek evvelce kullandığınız silah ve cephanelerin miktarı ile ne cinsten olduklarını katiyen söylemeyi-
niz ve size bunları söyletmek isteyenleri hemen yakalayıp en ya-
kın üstünüze veya jandarma, polis memurlarına casus diye tes-
lim ediniz.

Eğer bu emirlere dikkat etmediğiniz görülür ve işitilirse dü-
mana sır kaçırmış gibi tevkif olunup divana çekilirsiniz.¹⁸⁶

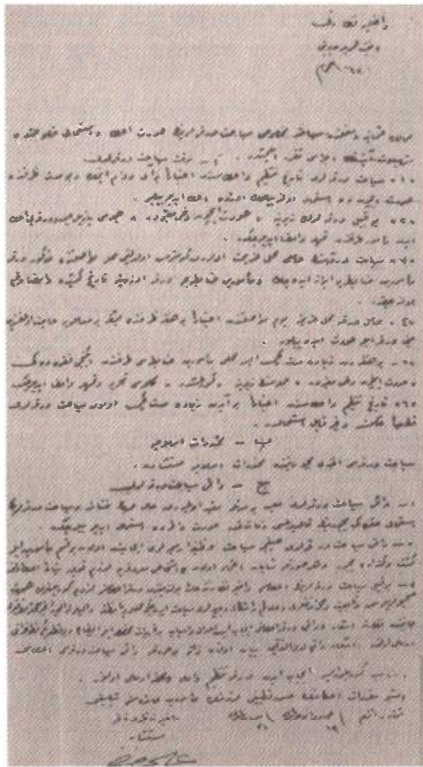

Zorunlu Seyahat Varakası

Osmanlı Devleti savaşa girdiği tarihten beş ay sonra casusluk faaliyetlerinin önüne geçmek ve güvenlik gerekçelerinden dolayı ülke sınırları içinde yapılacak olan seyahatleri denetim altında tutmak için “milliyet” farkı gözetmeksizin “zorunlu seyahat varakası” uygulaması başlattı. Varakalar, geçici ve daimi olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. Müslüman kadınların muaf tutuldukları bu uygulamada daimi seyahat varakaları, görevleri gereği sıkça seyahat etmek zorunda olan memurlar ile her suretle güvenilir olan tanınmış kişilere veriliyordu. Bu varakalar savaşın sona ereceği tarihe kadar geçerliydi. Geçici seyahat varakaları ise düzenlendikleri tarihten itibaren “geri dönmek” şartıyla bir ay geçerliydi. Bir ay zarfından sonra başka bir seyahat için yeni bir varakanın çıkartılması gerekiyordu. Ayrıca seyahat edenlerin varakada belirtilen yere vardıklarında varakalarını polise ibraz ettirmeleri de zorunluydu.¹⁸⁷

Varaka zorunluluğu dışında ülke içinde yapılacak olan seyahatlerde başka bir zorluk yoktu. Ayrıca seyahat varakası almak da oldukça kolaylaştırılmıştı. Ancak ülke dışına yapılacak olan seyahatler oldukça zordu. Karşı blokta yer alan bir ülkeye seyahat ise neredeyse imkansızdı. Babîâli'nin bu konudaki katı tutumunu bilenler, çoğunlukla “sağlık” sorunlarını öne sürerek bu engeli aşmaya çalışıyordu.

“Sağlık” konusu Osmanlı sınırları dahilinde oturan yabancı ülke vatandaşlarının yurtdışına çıkma isteklerinde en çok istismar ettikleri konuydu. Babîâli, savaşın sonuna kadar bu konudaki talepler konusunda daima duyarlı davranmış hatta sunulan bazı sağlık raporlarının sahte olduğu resmen kanıtlanırsa bile rapor sahipleri-

Dahiliye Nezareti tarafından 21 Nisan 1331 (4 Mayıs 1915) tarihinde yayımlanan "Seyahat Varakaları" ile ilgili genelge.

ne herhangi bir cezai müeyyide uygulamamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde sadece bu konuyla ilgili yüzlerce belge bulunmaktadır.

Tedavisinin yurt içinde yapılması imkansız görülen ve doktor raporlarıyla kanıtlanan vakalarda hasta ya da hasta yakınlarının yurtdışı talepleri çoğunlukla kabul edilmiş; ancak bu talepler güvenlik gerekçelerinden

ötürü daha çok aynı blokta yer alan ülkelerle sınırlı tutulmaya çalışılmıştır. Bu konuya iyi bir örnek de İzmir’de yaşanmıştır.

İzmir’de oturan İngiliz vatandaşı Edvar Vasil, hasta olan eşinin tedavisinin İsviçre’de yapılması gerektiğini öne sürerek kendilerine gerekli iznin verilmesini bir dilekçe ile Aydın valiliğine bildirmişti. Valilik, söz konusu talebi 18 Aralık 1916 tarihli bir yazıyla Dahiliye Nezareti’ne iletti. Vasil’in düşman tebaadan olması sebebiyle Dahiliye Nezareti, gerekli izni vermeden önce durumu bir yazıyla Başkumandan Vekili Enver Paşa’ya bildirdi.¹⁸⁸

Ancak Enver Paşa’nın imzasıyla Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 7 Şubat 1917 tarihli yazı, seyahatin İsveç dışında İttifak Devletlerinden birine yapılması yolundaydı: “İzmir’de oturan İngiliz tebaasından Edvar Vasil ile eşinin İsviçre’ye gitmelerine müsaade edildiği taktirde hariçten verebilecekleri umumi malûmattan düşmanlarımızın istifadesi vardır. Dilekçe sahibinin uzun süre İzmir’de kalmış olması dikkate alındığında Avusturya veya Almanya’daki sanatoryumlardan birisinde tedavi edilmek üzere eşiyle birlikte seyahatine izin verilmesi yerinde olur.”¹⁸⁹

Seyahat varakalarıyla ilgi genelgede milliyet farkı gözetilmiyor gibi görünse de uygulamada bazı farklılıklar oluyordu. Babıâli varaka uygulamasıyla özellikle de karşı blokta yer alan ülke vatandaşlarının olası casusluk faaliyetlerini engellemek için seyahatlerin yapılmasını zorlaştırıyordu. Bu uygulamadan en fazla etkilenenler ise farklı tabiiyetlere mensup Osmanlı vatandaşlarıyla Osmanlı ülkesinde oturma iznine sahip olan yabancıları.¹⁹⁰

Zorunlu ikâmet

Babîâlî, zorunlu seyahat varakası dışında ülkedeki casusluk faaliyetlerinin ya da İtilaf Devletleri lehine propaganda yapılmasına engellemek için bazı önlemler almıştı. Bu önlemlerden biri de zorunlu ikamet, yani “sürgün” yöntemi idi. Bu yöntemle göre faaliyetlerinde casusluk şüphesi uyandıran yabancı uyruklular, istihbarat ya da ihbar üzerine polis tarafından tutuklanıp bulundukları yerlerdeki mahalli dîvân-ı harb-i örfî’de (sıkıyönetim mahkemesi) yargılanıyorlardı. Yargı neticesinde suçlu bulunanlar uzak bir şehre sürgüne gönderilip burada zorunlu ikamete tâbî tutuluyorlardı. Bağdat, İzmit, Ankara, Adana, Beyşehir, Nevşehir, Konya, Kayseri, Bursa, Diyarbakır, Halep, Şam, Urfa, Burdur, Niğde, Aksaray, Kütahya ve Kastamonu belli başlı sürgün yerleriydi.¹⁹¹ Bu uygulama 17 ile 50 yaş arasındaki erkekleri kapsıyordu.

Zorunlu ikamete tabi olanların ailelerini görmeleri ya da ailelerinin onları görmeleri yasaktı. Ancak bu yasak, hastalık ve ölüm gibi nedenler için geçerli değildi. Osmanlı İmparatorluğu’nda bu konuyla ilgili birçok olay yaşandı. Taragano çiftinin başından geçenler ise bu konudaki en talihsiz ve üzüntü verici olaylardan biriydi:

Faaliyetlerinde casusluk şüphesi sezilen İngiliz tebasından İsak Taragano, mahkeme kararıyla Ankara’da zorunlu ikamete tâbî tutuluyordu. İstanbul’daki eşi Madam Taragano, Felemenk (Hollanda) Sefareti aracılığıyla Hariciye Nezareti’ne 18 yaşındaki oğulları Salomon Taragano’nun hastalığına dair doktor raporu göndererek kocasının geçici olarak İstanbul’a gelmesine izin verilmesini talebinde bulunmuştu.¹⁹² Dahiliye Nezareti de konuyla ilgili bir tahkikat yaptıktan sonra

İsim	Yaş	Notlar
1. İsmail	48	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
2. Mehmed	49	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
3. Ali	50	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
4. Mustafa	51	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
5. Hacı	52	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
6. İbrahim	53	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
7. Ali	54	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
8. Mustafa	55	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
9. Hacı	56	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
10. İbrahim	57	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
11. Ali	58	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
12. Mustafa	59	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
13. Hacı	60	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
14. İbrahim	61	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
15. Ali	62	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
16. Mustafa	63	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
17. Hacı	64	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
18. İbrahim	65	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
19. Ali	66	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
20. Mustafa	67	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
21. Hacı	68	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
22. İbrahim	69	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
23. Ali	70	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
24. Mustafa	71	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
25. Hacı	72	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
26. İbrahim	73	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
27. Ali	74	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
28. Mustafa	75	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
29. Hacı	76	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
30. İbrahim	77	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
31. Ali	78	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
32. Mustafa	79	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
33. Hacı	80	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
34. İbrahim	81	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
35. Ali	82	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
36. Mustafa	83	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
37. Hacı	84	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
38. İbrahim	85	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
39. Ali	86	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
40. Mustafa	87	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
41. Hacı	88	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
42. İbrahim	89	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
43. Ali	90	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
44. Mustafa	91	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
45. Hacı	92	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
46. İbrahim	93	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
47. Ali	94	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
48. Mustafa	95	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
49. Hacı	96	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
50. İbrahim	97	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
51. Ali	98	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
52. Mustafa	99	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.
53. Hacı	100	İzmir'den İstanbul'a gelmek için izin verildi.

İzmir'den başka vilâyetlerde zorunlu ikamet ettirilen İngilizlerin isimlerini gösteren liste (BOA. DH. EUM. ECB. Dosya No: 25/43, 08 Şevval 1337)

Madam Taragano'nun bu talebini kabul etmiş ve zorunlu ikamete tabi olan kocasının hasta olan oğullarını görmesi için geçici olarak İstanbul'a gelmesine izin vermişti.

Ancak iznin verilmesinden önce Taragano ailesinde üzüntü verici bir olay yaşandı. İsak Taragano'nun hasta olan oğlu hayatını kaybetti. Bunun üzerine Madam Ta-

ragano, yine aynı yöntemi izleyerek hayatta kalan yegâne evladı ile birlikte Ankara'daki kocasının yanına gitmesine izin verilmesi istedi. Dahiliye Nezareti Madam Taragano'nun bu talebini kabul ederek onun eşinin yanına gitmesine izin verdi.¹⁹³

Propaganda ya da casusluk yaptıklarına dair haklarında mahkeme kararı bulunanlar ile askeri ve mülki yetkililerce faaliyetlerinde casusluk şüphesi görülen kişilerin zorunlu ikametleri sadece bir vilayetten diğerine yapılmıyordu. Bu yöntemden başka bahsedilen suçları işleyenler bulundukları yerlerde aileleriyle birlikte de zorunlu ikamete tabi tutulabiliyorlardı. Bu kişilerin hangi gerekçe ile olursa olsun başka bir yere gitmelerine izin verilmesi söz konusu değildi. Ancak hatırı sayılır kişiler ile yabancı ülke sefaretlerinin araya girmeleriyle bu yasaklar bazı durumlarda aşılabiliyordu. Ankara Reji İdaresi'nde müdürlük ve başmüfettişlik görevlerinde bulunan Oscar Warrington'un yaşadıkları bu duruma iyi bir örnektir.

Oscar Warrington savaş başladığında Ankara Reji İdaresi'nde başmüfettişlik görevinde bulunuyordu. Avusturya asıllı varlıklı bir ailenin kızıyla evliydi. Kendisiyle ilgili olarak Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda "Memalik-i Osmaniye'de doğduğunu, Osmanlı'nın ekmeği ve nimetiyle büyüdüğünü, babasının İngiliz olmasından başka İngiliz olmakla hiçbir ilgisinin bulunmadığını hatta İngilizce dahi bilmediğini, görev yaptığı yerlerdeki arkadaşlarının kendisinin Türklere karşı olan muhabbet ve sadakatini tasdik edeceklerini" belirtiyordu.¹⁹⁴ Ancak kendisinin hükümet aleyhine yaptığı bir konuşmadan dolayı Ankara sıkıyönetim mahkemesi tarafından 15 lira para cezasına çarptırılması; ayrıca Ermeni davasını destekleyen sözlerinin askeriye ihbar

edilmesi, Warrington'u zor bir durumda bırakmıştı.¹⁹⁵ Bundan dolayı da görevinden el çektirilerek ve ailesiyle birlikte bulunduğu Ankara'da bir nevi zorunlu ikamete tabi tutuluyordu. Eşinin doğumdan sonra hastalanması ve tedavisinin Ankara'da yapılamamasından dolayı Warrington, gerekli tedavinin İstanbul'da yapılmasını sağlamak amacıyla ilgili makamlara başvurdu.

Ancak istenilen cevabın bir türlü verilmemesini üzerine devreye kayınpederi girdi. Warrington'un, Avusturya asıllı ve Babîâlî'de hatırı sayılır biri olan kayınpederi, Şûrâ-yı Devlet (danıştay) üyelerinden Hakkı Bey'e 11 Ağustos 1917'de dokunaklı bir mektup yazarak kendisinden bu konuda yardımcı olmasını istedi:

Azizim Hakkı Bey,

Yine bir işim için gelip sizi rahatsız edersem kusuruma bakmayın.

Bu defa kızım. Ankara'dan tanırırsınız, Oscar Warrington ile evli.

Doğumdan sonra elim bir bağırsak hastalığına yakalandı, altı aydan beri korku içinde. Yapılan o kadar tedavilere rağmen hastalık ilerledi, endişe ediyoruz, kızcağız çok zayıfladı. Doktorlar kış gelmeden önce iyileşmesi, ayağa kalkması için hava değişikliğinin iyi gelebileceğini söyledi. Kışa kadar iyileşmezse ağır hasar bırakabilirmiş. Ama seyahatimizi önleyen sebepleri biliyorsunuz.

İstanbul'a gitmeleri için izin almak zor ise de bu kadar ağır bir hastalığı ileri sürerek izin koparmak mümkün olabilir diye düşünüyorum. İzmit'te olsun iki üç hafta kalabilirse onu uygun bir şekilde tedavi edebilirim.

Kızımın sağlığı söz konusu. İzmit'te babasının yanında tedavi olması için İzmit'e gitme izni alırsanız, çok büyük bir iyilik yapmış olursunuz. Hasta bir kadın ve Avusturyalı bir tebaanın kızı söz konusu. Müdahale ederseniz, sizi kırmazlar, zannediyorum izin verirler.

Azizim Hakkı Bey, bana bu iyiliği yapın. Size yalvarıyorum. Size ebediyen minnettar kalırım. Kızımı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyayım.

İnşallah rica ve istirhamım dikkate alınır. Size ta kalbimden kopup gelen şükranlarımı ve selamlarımı sunuyorum.¹⁹⁶

Dostunun bu dokunaklı mektubu üzerine Hakkı Bey, gerekli iznin verilmesi için devreye girmiş, çok kısa bir süre sonra da gerekli izin alınmıştı. Dahiliye Nezareti, 20 Eylül 1917 tarihinde Ankara’da bulunan Mösyö Oscar Warrington’un hasta bulunan eşinin İzmit’te bulunan babasının yanına gitmesine izin verdi.¹⁹⁷

Osmanlılara yabancı bir kavram: sivil esir

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’na girdiğinde Babiâli, “sivil esir” kavramından ve İtilaf Devletlerindeki sivil Türk esirlerinin varlığından haberdar değildi. Bunlardan ancak 1916 yılında haberdar olacaktı. Şu da üzücü bir tarihi gerçektir ki Babiâli, savaş sona erinceye kadar da İtilaf Devletleri’ndeki sivil Türk esirlerin tam bir listesini ve onlara gerekli olan yardımları yapamamıştır.

Osmanlı Devletinin yöneticileri I. Dünya Savaşı’na girmeden önce ve savaş sırasında İtilaf Devletleri kadar casus paranoyasına kapılmamıştı. Sınırları dahilinde yaşayan sivil İngiliz, Fransız ve Rus tebaasını da önemli bir tehdit olarak görmemiş; ayrıca karşı grubun yaptığı gibi ülkesindeki İtilaf Devletleri tebaasını esir kamplarına hapsetmemişti. Dolayısıyla Babiâli, “sivil esir” ve “sivil esir kampı” kavramlarına yabancıydı. Bu durumun en çarpıcı örneği Başkumandan Vekil Enver Paşa ile Dahiliye Nazırı Talat Paşa arasında yapılan yazışmalarda görülmektedir.

İngiltere, İsveç Sefareti aracılığıyla Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıyla “sivil esir” olarak addettiği Osmanlı ülkesindeki sürgün edilen vatandaşlarıyla İngiltere'deki sivil Türk esirlerinin mübadele edilmesini öneriyordu. Hariciye Nezareti, İngiltere'nin bu önerisini Başkumandanlık Vekaleti'ne bildirdi. Öneriyi kabul eden Başkumandanlık Vekaleti, bilgi edinmek amacıyla konuyu 5 Şubat 1916 tarihli bir yazıyla Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. Yazıda “Osmanlı ülkesinde tutuklu bulunan sivil İngilizlerin İngiltere'deki sivil esirlerimizle değiştirilmesi ve bu uygulamanın Fransızları da kapsamayı uygun görülüş ve karar, Hariciye Nezareti'ne yazılmış olduğundan Osmanlı ülkesi sınırları içinde bulunan Fransız ve İngiliz sivil esirlerinin mübadelesinde uygun olan esirlerin isimleriyle bulundukları yerleri gösteren bir listenin acilen irsali” isteniyordu.¹⁹⁸

Osmanlılar için “sivil esir” kavramı net olarak tanımlı olmadığından Dahiliye Nezareti, vekaletin bu isteğine temkinli yaklaştı. 12 Şubat 1916 tarihli bir yazıyla da sivil esir ile tam olarak neyin kastedildiğinin bildirilmesini istedi.¹⁹⁹ Dahiliye Nezareti'nin bu yazısı üzerine Başkumandanlık Vekaleti'nden sivil esir ile neyin kastedildiğini açık bir şekilde ifade eden şu açıklama yapıldı: “Sivil esirden maksat: Muharebe esnasında batırılan düşman devletlere ait ticaret gemilerinin mürettebatı ve misilleme olarak bulundukları vilayetlerden uzaklaştırılan, hal ve hareketlerinde şüphe uyandırmamasından dolayı askeriye ve mülkiyece yerlerinden başka yerlere nakil ettirilen düşman tebaa olduğudur.”²⁰⁰

Başkumandanlık Vekaleti'nin bu açıklamasıyla Dahiliye Nezareti'nin konuyla ilgili tereddütleri sona erdi. Nezaret, Osmanlı sınırları dahilinde zorunlu ikamete tabi tutulmuş İngiliz ve Fransız tebaasının sayısını ve

bulundukları yerleri gösterir bir liste hazırlamak için gerekli çalışmaları başlattı. Ancak bu çalışmalar zorunlu ikamete tâbi tutulanların savaş sırasında çeşitli yerlerden vilâyet dahiline ve vilâyetin bir yerinden başka bir yerine sürülmüş olduklarından dolayı oldukça uzun sürdü.

The document is a handwritten list in Ottoman Turkish, titled 'Beyrut'ta zorunlu ikamete tâbi olan İngiliz vatandaşlarını gösteren liste' (List of British citizens subject to compulsory residence in Beirut). It is organized into three main sections, each with a heading in red ink. The first section is headed 'Beyrut'ta zorunlu ikamete tâbi olan İngiliz vatandaşlarını gösteren liste' (List of British citizens subject to compulsory residence in Beirut). The second section is headed 'Beyrut'ta zorunlu ikamete tâbi olan İngiliz vatandaşlarını gösteren liste' (List of British citizens subject to compulsory residence in Beirut). The third section is headed 'Beyrut'ta zorunlu ikamete tâbi olan İngiliz vatandaşlarını gösteren liste' (List of British citizens subject to compulsory residence in Beirut). Each section contains a list of names and addresses, with some entries crossed out or marked with a large 'X'.

*Beyrut'ta zorunlu ikamete tâbi olan İngiliz vatandaşlarını gösteren liste
(BOA, DH.EUM.ECB, Dosya No: 25/43, 08 Şevval 1337).*

ikamete tâbi tutuluyordu. Halep'te oturanlar Adana, Beyşehir, Konya, Edirne, Nevşehir, Koçhisar'da; Şam'da oturanlar Kayseri, Bursa, Diyarbakır'da ; Beyrut'ta oturanlar ise Nevşehir, Urfa, Beyşehir, Kayseri, Bursa, Diyarbakır, Kütahya, Konya, Koçhisar, Aksaray, Burdur ve Niğde'de zorunlu ikamete tâbi tutuluyordu. Ayrıca bu vilayetler arasında da zaman zaman yer değışiklikleri oluyordu. Beyrut'tan Halep'e ya da Halep'ten Beyrut'a zorunlu ikamet uygulaması olabiliyordu. En fazla uzaklaştırmının yapıldığı vilayet ise Halep'ti. Savaş sırasında Halep, Şam, Beyrut, Lübnan ve Kudüs'ten toplam 756 kişi zorunlu ikamete tâbiydi. Bu kişiler arasından 39'u sürgün edildikleri yerlerde vefat etti.²⁰²

Sonuç

I. Dünya Savaşı başlamadan önce İngiltere’de 30.000’e yakın Alman yaşıyordu. Bunların birçoğu savaştan önce İngiltere’ye yerleşmiş ve bu ülkenin vatandaşlığına geçmişti. İngiliz vatandaşlığına geçen Almanların oğulları ise savaştan önce İngiliz ordusuna alınmıştı.

Almanya’nın İttifak grubunun en güçlü devleti olması İngiltere’deki Alman kökenliler için sonun başlangıcı olmuştu. İngilizlerin Alman korkusu yeni bir şey değildi. Ancak I. Dünya Savaşı bu korkuyu paranoyaya çevirdi. İngiliz kamuoyu, basın ve politikacıların Alman aleyhtarı söylem ve faaliyetleriyle, Almanların en büyük düşmanları olduğuna inandırıldı. Bu düşmanlık, sadece Almanlar ile sınırlı kalmadı: I. Dünya Savaşı’nda İngiltere’ye karşı savaşan her ülke (Osmanlı ile Avusturya-Macaristan İmparatorlukları ve Bulgaristan) ve bu ülkelerin İngiltere’deki vatandaşları düşman ilan edildi. Böylece İngiltere’de yaşayan “yabancı düşmanlar” sorunu yaratılmış oldu. İngiliz hükümeti bu sorunun çözümü konusunda fazla düşünmedi. Ülkesinde yaşayan İttifak grubu kökenliler ile bu ülke vatandaşlarını önce toplama kamplarına, ardından Man Adası’ndaki (Isle of Man) “Knockaloe Sivil Esir Kampı”na hapsetti.

I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'deki yabancı düşmanlığının paranoyaya dönüştüğünü gösteren birçok olay yaşanmıştı. Bu saptamanın en çarpıcı örneklerden biri de Knockaloe'da dört yıldır kalmakta olan kırk beş yaşın üzerindeki Alman kökenli yirmi esirin İngiliz İçişleri Bakanlığı'na sundukları dilekçedir. Bu dilekçe-de imzası olanlar, İngiliz vatandaşlığına geçtiklerini ve oğullarının İngiliz ordusunda Almanlara karşı savaştıklarını belirterek –esir kaldıkları yılların da göz önünde bulundurularak– salıverilmelerini istemekteydi. Ancak bu esirlerin anlamadıkları ya da anlamakta zorlandıkları asıl unsur ise “köken”leriydi. İngiliz hükümetine göre bu esirlerin İngiliz vatandaşlığına geçmiş olmaları hiçbir şeyi değiştirmiyordu. Onlar, köken olarak “Alman”dı. Aynı durum İngiliz vatandaşlığına geçmiş olan Avusturyalılar, Macarlar, Bulgarlar ve Türkler için de geçerliydi.

İngiltere'nin ülkesinde yaşayan İttifak grubu vatandaşlarına özellikle de Alman kökenlilere karşı uyguladığı bu politikaya ilk tepki, haklı olarak Almanya'dan geldi. Almanya misilleme olarak ülkesindeki 5.000'e yakın İngiliz vatandaşını tutuklayarak Berlin yakınlarında bulunan, hipodromdan bozma Ruhleben Sivil Esir Kampı'na hapsetti.

İngiliz tarihçilerine göre Ruhleben'deki yaşam koşulları Knockaloe'a göre daha iyiydi. Ruhleben'deki İngilizler bir arada kalabiliyor ve aileleriyle görüşebiliyordu. Knockaloe'daki sivil esirlerin ise aileleriyle görüşmeleri yasaktı. Ayrıca dört kamptan oluşan Knockaloe'da her kamp kendi içerisinde beş ila yedi kısma ve her kısım da beş altı metre yüksekliğindeki dikenli tellerle birbirinden ayrılıyordu. Bölümler arasındaki geçiş an-

cak özel izinler ile mümkün olabiliyordu. Ruhleben'deki durum ise bunun tam tersiydi.

Almanların İngiliz sivil esirlerine iyi yaşam koşulları sağlamaları, İngilizlerin Knockaloe'daki Alman sivil esirlerine davranışını etkiledi. Kamp yönetimi Knockaloe'daki yaşam koşulları asgari düzeyde de olsa iyileştirildi.

İtilaf grubundan Rusya hariç, İngiltere ve Fransa, Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladıkları politikaya paralel olarak ülkelerindeki Rum, Ermeni, Süryani ve Arap kökenli Osmanlı tebaasını kayırdı. Onları Türk, Alman, Bulgar, Avusturya ve Macarlar karşı uyguladığı muameleden muaf tuttu.

İngiliz hükümetinin "köken" farkı gözeterek yarattığı "yabancı düşmanlar" sorununda öncelikli hedefi askerlik çağındaki yabancılarıydı. İngiltere'de sayıları hiç de azımsanmayacak olan bu kitlenin kendi ülkelerini savunma için faaliyette bulunma ihtimalleri, onların dikenli teller ardına gönderilmelerine yol açtı. İngiliz hükümetinin savaş sırasında çıkardığı birçok kanunda kadınlar, erkeklere yönelik bu uygulamaların dışında bırakıldı. Düşman ülke kökenli kadınlar ve düşman kökenli erkeklerle evli olan İngiliz kadınlar savaş süresince esir kamplarına hapsedilmedi. Ancak sağduyusunu yitirmiş İngiliz toplumunda, dikenli tellerin ardında bulunanlardan daha zor bir hayat yaşadılar. Bu şartlara dayanamayan bazı kadınlar intihar etti, bazılarıysa akıl sağlığını kaybetti. Bu türden vaka örnekleri "Dostlar Acil Yardım Komitesi"nin kayıtlarında mevcuttur.

Almanya'nın aksine İttifak grubundan Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları savaş sırasında ülkelerinde yaşayan düşman kökenli yabancılar konu-

sunu daha soğukkanlı yaklaşarak insancıl politikalar uyguladı. Her iki devlet de ülkelerindeki İngiliz, Fransız ve Rus kökenli yabancıları, potansiyel bir tehlike olarak görmedi, onları dikenli teller ardına hapsedmedi, belli tedbirler ve kurallar çerçevesinde makul ölçülerde olağan yaşantılarını devam ettirmelerine izin verdi.

I. Dünya Savaşı'nda ülkesindeki düşman kökenli yabancılara karşı yaklaşım ve uygulama açısından olumlu manada en farklı davranan devlet, Osmanlı İmparatorluğu oldu. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerde görüldüğü kadarıyla, İngiltere'nin yarattığı "sivil esir" kavramından Osmanlıların ancak 1917 yılında haberi olmuştu. Hatta bu konuda Başkumandan Vekili Enver Paşa ile Dahiliye Nazırı Talat Paşa arasında –"Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Uygulama" bölümünde değindiğimiz– "sivil esir" in ne olduğu konusunda ilginç birkaç yazışma dahi yapıldı.

Osmanlı hükümeti, ülke sınırları dahilinde yaşayan düşman kökenli yabancılar ile düşman kökenli olup Osmanlı tâbiyetine geçmiş kişilere doğrudan bir müdahalede bulunmadı. İstihbarat ve ihbar üzerine faaliyetlerinde casusluk şüphesi uyandıranlar ile aynı gerekçeyle mahalli Dîvân-ı Harb-i Örfî'nce (Sıkıyönetim Mahkemesi) suçu sabit görülenler, bulundukları yerlerden başka yerlere zorunlu ikamete mecbur edildi. Hükümet ayrıca "tüm tebaayı kapsıyor gibi görünse de" yabancı kökenlilerin olası casusluk faaliyetlerinin önüne geçmek için "zorunlu seyahat varakası" uygulaması başlattı. Yurtdışı seyahatleri zorlaştırdı. Hangi gerekçeyle olursa olsun düşman kökenli yabancıların karşı grupta yer alan ülkelere yapacakları seyahatlere izin vermedi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki düşman kökenli yabancıların çoğunluğu İngiliz ve Fransız vatandaşları olmalarına

rağmen bunların büyük bir çoğunluğu köken olarak Arap, Rum ve Ermeni'ydi.

Knockaloe Sivil Esir Kampı'nda biri bahriyeli 109'u sivil olmak üzere 110 Türk esir bulunuyordu. 30.000 esirin yaşadığı Knockaloe'da Türkler sayıca az olmalarına rağmen "özellikle de kültür ve sanat alanında" oldukça faaldi. Konuyla ilgili araştırma yaptığımız anı ve inceleme kitaplarında da Türklerin bu özelliklerine dikkat çekilmektedir.

I. Dünya Savaşı'nda Almanya ve Osmanlı devletleri arasındaki siyasi dayanışmanın sıkı bir örneği de Knockaloe'daki Türk ve Alman esirler arasında yaşanmıştı. Alman esirlerin "hemşerilerimiz" diye nitelendirdikleri Türkler, bu dayanışmadan da güç alarak kampta kültür ve sanat konularında daha rahat hareket etti. Türk ve Alman esirlerin Knockaloe'da kurduğu "Şark Derneği" ise bu dayanışmanın doruk noktasını oluşturmaktaydı. Bu derneğin -Rahip Hartmann'ın anılarında da belirttiği gibi- özellikle de "Türk dilinin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili alkışlanacak hizmetleri" olmuştu. Ayrıca Şark Derneği ve Kamp Tiyatrosu'nun katkılarıyla da Alman oyun yazarı A. Reichel'in "İstanbul'da Bir Gece" adlı oyunu Türkçe olarak sahnelenmişti.

I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren ateşkes antlaşmalarının imzalanmasına müteakip Knockaloe'daki esirlerin tahliyesine başlandı. 1918 yılının sonbaharında başlatılan tahliye işlemleri, 1919 yılı sonlarına kadar devam etti. Esirler için esaret hayatının sona ermesi sevindiriciydi; ancak önemli olan sonrasıydı. Asıl sorun tahliye edildikten sonra hükümetin onlara aileleriyle birlikte oturma izni verip vermeyeceğiydi.

İngiliz basınının yabancı aleyhtarı yayınları savaş bittikten sonra da devam ediyordu. Hükümetin ise ya-

bancılar konusunda kafası oldukça karışık, kamuoyunu da karşılarına almak istemiyordu. Neticede esirler için kaygı verici durum gerçekleşti. İngiliz hükümeti Knockaloe'dan belli aralıklarla tahliye edilen 24.450 esirin sadece yüzde 16'sına yeniden oturma izni verdi. Bu da yaklaşık 3.000 esir ediyordu. Geride kalan yüzde 84'lük kesim ise eşlerinden ve çocuklarından ayrılmak zorunda bırakılarak sınır dışı edildi. Binlerce aile parçalandı.

Knockaloe'daki esirler arasında en şanssız olanlar, kuşkusuz Türklerdi. Osmanlı Devleti varlıklarından epey geç haberdar olduğu buradaki vatandaşlarının talep ettikleri yardımı gerçekleştiremedi. Knockaloe'daki Türklerin zor durumda oldukları İsveç, ABD ve Kızılhaç'ın resmi raporlarında yer aldı. Savaş sona erdikten sonra da unutuldular. Knockaloe'daki 110 Türk esirden 99'unun akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir. Ayrıca kayıtlara ecelleriyle öldükleri not düşülen yedi Türk esirin mezarında gerçekte kaç Türk'ün yattığı da hâlâ bilinmemektedir.

Ekler

Knockaloe Kamp 1 Tiyatrosunda Sahnelenen Oyunlar²⁰³

1915 Yılı

Tarih	Sahnelenme sayısı	Oyun
21 Mart	14	DES SOHNES ABSCHIED (Oğulun Vedası), Genel havanın tasviri, F. Zimmermann, (Schmieder). ZIMMER Nr. 63 (Oda Numarası 63), komedi, C. Ziegler, (Schmieder).
	14	AMERIKANISCHES TINGL-TANGL (Amerikan Göz Boyaması), W. Schmieder (Schmieder).
5 Nisan	4	TANGO DE LA MORT (Ölüm Tangosu), drama, J. Wieser, (Schmieder). DAS MYSTERIOESE (Esrarengiz Suç), eğlenceli bir trajedi, G. Mottau, (Schmieder).
12 Nisan	8	SCHIEBER- CO., (Schieber ve Ortakları), komedi, 3 perde, G. Mottau, (Schmieder).
3 Mayıs	8	FRAEULEIN RECHTSANWALT (Bayan Avukat), tek perde, kaba-komedi, Hans Schlag, (Schmieder). DER FALL WILSON (Wilson Davası), dedektif-drama, 3 perde, G. Mattau'nun 'Conan Doyle' adlı eserinden, (Schmieder).
19 Mayıs	8	DIE GESTOHLENE HOSE (Çalınan Pantolon), tek perde, komedi, C. Ziegler, (Schmieder). DIE PASTETE (Poğaça), tek perde, komedi, O. Lehmann Schröder, (Schmieder).
	6	FLACHSMANN ALS ERZIEHER (Eğitmen Olarak Flachsmann), 3 perde, komedi, Otto Ernst, (Gunderloch).
2 Haziran	10	

21 Haziran	11	PENSION SCHOELLER (Schoeller Pansiyonu), 3 perde, komedi, Karl Laufs, (Gunderloch).
12 Temmuz	11	ALT- HEIDELBERG (Eski Heidelberg), 5 perde, W. Meyer Försber, (Gunderloch).
2 Ağustos	12	IM WEISSEN ROESS'L (Beyaz Güllükte), 3 perde, komedi, O. Blumenthal ve G. Kadelburg, (Flesch).
21 Eylül	8	DIE LOGENBRUEDER (Logen Kardeşler), 3 perde, komedi, K. Laufs ve K. Kraatz, (Flesch).
15 Ekim	8	JOHANNISFEUER (Johannis Ateşi), 4 perde, H. Sudermann, (Schmieder).
22 Ekim	4	DER UNGLAEBIGE THOMAS, (İnançsız Thomas), 3 perde, komedi, K. Laufs ve W. Jacoby, (Flesch).
5 Kasım	8	HANS HUCKEBEIN, 3 Perde, Komedi, O. Blumenthal ve G. Kadelburg, (Flesch).
1 Aralık	6	NORA, 3 Perde, H. Ibsen, (Rettig).
13 Aralık	11	SON WINDHUND (Öyle Bir Tazi ki), 3 perde, komedi, K. Kraatz ve A. Hoffmann, (Flesch).

1916 Yılı

Tarih	Sahnelenme sayısı	Oyun
4 Ocak	6	NACHTASYL (Geceye Sığınmak), Maksim Gorki'nin derinliklerinden sahneler, (Schmieder).
20 Ocak	10	DIE VON HOCHSATTEL (Yüksek Eyerdeki Kadın), 3 perde, komedi, L.W. Stein ve L. Heller, (Schmieder).
1 Şubat	6	EIN TOLLER EINFALL (Müthiş Bir Fikir), 4 perde, K. Laufs, (Schmieder).
14 Şubat	8	DAS GLUECK IM WINKEL (Köşedeki Şans), 3 perde, H. Sudermann, (Rettig).
28 Şubat	9	IM KLUBSESSEL (Kulüp Koltuğunda), 3 perde, komedi, L. Heller, (Flesch).
21 Mart	9	DER STROM (Akıntı), 3 perde, drama, M. Halbe, (Schmieder).
1 Nisan	11	DIE BLAUE MAUS (Mavi Fare), 3 perde, komedi, J. Horts, (Schmieder).
15 Nisan	6	DER RAUB DER SABINERINNEN (Sabinli Kadınların Kaçırılması), 4 perde, komedi, F. ve P. Schönthan, (Flesch).
23 Nisan	6	TALOLA, 3 Perde, Komedi, A. Kurth ve V. Laverrenz, (Flesch).
2 Mayıs	8	GESPENSTER (Hayaletler), 3 perde, drama, H. Ibsen, (Rettig).
14 Mayıs	5	DIE LUSTSPIELFIRMA (Güldürü Şirketi), 3 perde, komedi, O. Walter ve L. Stein, (Flesch).
5 Haziran	5	DER FAMILIENTAG (Aile Günü), 3 perde, komedi, G. Kadelburg, (Helm).
26 Haziran	6	DIE EHRE (Onur), 4 perde, H. Sudermann, (Helm).
14 Temmuz	2	IM WEISSEN ROESS'L (Beyaz Gül Bahçesi), 3 Perde, Komedi, O. Blumenthal ve G. Kadelburg, (Flesch).
17 Temmuz	3	ALS ICH WIEDERKAM (Tekrar Döndüğümde), 3 perde, komedi, O. Blumenthal ve G. Kadelburg, (Flesch).
31 Temmuz	3	DER DIEB (Hırsız), 3 perde, H. Bernstein, (Helm).
14 Ağustos	3	OLYMPISCHE SPIELE (Olimpik Oyunlar), 3 perde, komedi, C. Kraatz ve M. Neal, (Flesch).

31 Ağustos	4	LIEBESMANOEVER (Aşk Manevrası), 3 perde, komedi, C. Kraatz ve Freih.v. Schlicht, (Helm).
14 Eylül	1	FLACHSMANN ALS ERZIEHER (Eğitmen Olarak Flachsmann), 3 perde, komedi, Otto Ernst, (Helm).
18 Eylül	3	MORAL (Moral), 3 perde, komedi, L. Thoma, (Helm).
5 Ekim	3	DIE BRUEDER (Kardeşler), 4 perde, komedi, P. Lindau, (Rettig).
10 Ekim -	5	DER HERR SENATOR (Bay Senatör), 3 perde, komedi, F. Schöthan ve G. Kadelburg, (Helm).
18 Ekim	15	DIE SUENDENFREIE STADT (Günahsız Kent), Müzikli kamp revüsü, şarkı ve dans eşliğinde, G. Prenzlau-Flesch, (Flesch).
4 Kasım	4	LIEBELEI (Kısa Aşk Macerası), 3 perde, Komedi, A. Schnitzler, (Helm).
14 Kasım	5	ROSENMONTAG (Fasıngden Önceki Pazartesi), 5 perdeli subay trajedisi, O. E. Hartleben, (Helm).
20 Kasım	3	EIGENSINN (İnat), tek perde, komedi, R. Benedix, (Helm), 3 defa. NIOBE (Niobe), 3 Perde, Komedi, O. Blumenthal, (Helm).
29 Kasım	4	DIE SIEBZEHNJAHRIGEN (On yedilikler), 4 perde, M. Dreyer, (Rettig).
5 Aralık	3	DIE GENERALSECKE (Generallerin Köşesi), 3 perde, komedi, R. Skowronnek, (Helm).
17 Aralık	7	DIE FERNE PRINZESSIN (Uzaklardaki Prenses), tek perde, komedi, H. Sudermann, (Rettig).
	7	DIE OPERNPROBE (Opera Provası), Tek Perdelik Sıradışı Bir Opera, G. A. Lortzing, (Helm), Orkestra Şefi: R. Sterbal.
26 Aralık	5	UNTER VIER AUGEN (İki Kişi Arasında), tek perde komedi, L. Fulda, (Rettig).
	5	DIE SCHEIDUNGSFALLE (Boşanma Tuzağı), 3 Perde, Komedi, A. Hoffmann, (Helm).

1917 Yılı

Tarih	Sahnelenme sayısı	Oyun
1 Ocak	3	JUGEND (Gençlik), 3 perde, M. Halbe, (Helm).
4 Ocak	6	AKROBATEN (Akrobatlar), 4 perde, sirk hayatından bir kesit, P. Busch ve H. Stein, (Helm).
12 Ocak	5	DRESSUR AUF DEN MANN (Erkeğin Terbiye Edilmesi), 3 perde, komedi, H. Stobitzer ve A. Engel, (Helm).
20 Ocak	3	VOR SONNENAUFANG (Gün Doğmadan), 5 perde, drama, Gerhart Hauptmann, (Rettig).
27 Ocak	3 3	STICHWAHL (Ani Karar), tek perde, drama, M. Dreyer. DASDRELECK (Üçgen), 3 Perde, Komedi, O. Friedmann, (Mottau), 3 defa.
2 Şubat	10	KYRITZ-PYRITZ, 3 perde, müzikli, kaba-komedi, O. Justinus, (Hameister).
13 Şubat	2	DIE HYDRA (Yedi Başlı Ejderha), 3 perde, komedi, K. Ettfinger, (Mottau).
20 Şubat	12	ROBERT UND BERTRAM (Robert ve Bertram), şarkılı ve danslı, kaba-komedi, G. Rader, (Rettig).
7 Mart	5	DERANDERE (Öteki), 4 perde, P. Lindau, (Mottau).
12 Mart	6	DIE BLAUE MAUS (Mavi Fare), 3 perde, kaba-komedi, A. Engel ve J. Horst, (Mottau).
19 Mart	10	PARKETTSITZ-Nr. 10 (10 Nolu Tiyatro Koltuğu), şarkılı ve danslı, kaba-komedi, H. Haller ve W. Wolff, (Pietzner).
30 Mart	3	FAUST, J. W. Goethe'nin tragedyasından sahneler (I. Klasikler Gece), (Rettig).
5 Nisan	4	FRAEULEIN JOSETTE MEINE FRAU (Kırmızı Bayan Josette), 4 perde, komedi, M. Schönaue, (Pietzner).
11 Nisan	4	AUF DER SONNENSEITE (Güneş Tarafında), 3 perde, komedi, O. Blumenthal ve G. Kadelburg, (Pietzner).
21 Nisan	3	SEIDENE STRUEMPFE (İpek Çoraplar), 3 perde, komedi, A. Sandberg, (Pietzner).
26 Nisan	3	TRILBY, 4 perde, P. M. Potter, (Pietzner).
3 Mayıs	3	DIE BEIDEN LEONOREN (İki Leonore), 4 perde, komedi, P. Lindau, (Pietzner).

14 Mayıs	4	ONKEL BRAESIG (Braesig Amca), 5 perdeli biyografik oyun, W. Schirmer, (Hameister).
28 Mayıs	4	KABALE UND LIEBE (Hile ve Aşk), Kentse bir trajedi, F. Schiller (II. Klasikler Gecesi), (Rettig).
11 Haziran	2 2	DYNAMIT (Dinamit), tek perde, W. Kahnn, (Pietzner). ER UND ER (O ve O), 3 perde, komedi, R. Jager, (Pietzner).
21 Haziran	2	MAERZTAGE (Mart Günleri), 4 perde, W. Bonsels, (Pietzner)
2 Temmuz	3	HOFGUNST (Saray İltifatı), 4 perde, komedi, Th. Trotha, (Pietzner).
16 Temmuz	4	JUXBARON (Alaycı Baron), 3 perde, Müzikli ve danslı, kaba-komedi P. Milo ve H. Haller, Müzik: W. Kollo, (Hameister).
30 Temmuz	4	STELLA UND ANTONIE (Stella ve Antonie), 4 perde, komedi, O. J. Bierbaum, (Rettig).
16 Ağustos	3	GOLDFISCHE (Süs Balıkları), 4 perde, komedi, F. Schönthan ve G.Kadelburg, (Pietzner).
21 Ağustos	1	DIE LAUNE DES VERLIEBTEN (Aşığın Keyfi), tek perde, dizeli çoban oyunu, W. Goethe, (Rettig).
30 Ağustos	5	DIE STUETZEN DER GESELLSCHAFT (Toplumsal Direkleri), 4 perde, H. Ibsen, (Dressler).
17 Eylül	5	DER DUNKLE PUNKT (Karanlık Nokta), 3 perde, komedi, G. Kadelburg ve R. Presber, (Dressler).
25 Eylül	7	JUDITH, 5 perde, trajedi (7 Sahne), F. Hebbel (3. Klasikler Gecesi), (Dressler).
2 Ekim	3	DAS TESTAMENT (Vasiyetname), 3 perde, komedi, E. W. Freissler, (Bauer).
5 Ekim	9	PST ! PST I, 3 perdeli, şarkılı ve danslı kaba-komedi, L. Haksel, Müzik: P. Lincke, (Dressler).
16 Ekim	6	BUBI (Ufaklık), 3 Perde, Komedi, Roda-Roda ve G. Meyrink, (Rettig).
23 Ekim	3	LEHMANN'S KINDER (Lehmann'ın Çocukları), 3 perde kaba-komedi, H. Sturm, (Dressler).
30 Ekim	6	DIE OFFIZIELLE FRAU (Resmi Kadın), 5 perde, H. Olden ve Col. Savage, (Dressler).
8 Kasım	6	DIE AHNENGALERIE (Atalar Galerisi), 3 perde, komedi, L. W. Stein ve L. Haller, (Dressler).

15 Kasım	6	ROSMERSHOLM, 4 perde, H. Ibsen, (Dressler).
23 Kasım	10	GOLDENER LEICHTSINN (Hayati Dikkatsizlik), 3 perde, operet, J. Kobinski, Müzik: Ch. Alfredi, (Dressler).
5 Aralık	7	MADAME X (L'INCONNUE), 3 perde, komedi, P. Gavault ve G. Berr, (Bauer).
12 Aralık	7	DIE AMPEL (Lamba), tek perdeli Tristan-epilogu, A. Geiger.
	7	IM EINSIEDLER (Keşiş), tek perde, komedi, B. Jacobsen.
	7	CAVALLERIA RUSTICANA, tek perde, Sicilya'dan halk sahneleri, G. Verga, (Bauer).
16 Aralık	7	HABEN SIE NICHTS ZU VERZOLLEN ? (Gümruğe Tabi Bir Şeyiniz Yok mu?), 3 perde, komedi, M. Hennequin ve P. Weber, (Pietzner).
23 Aralık	7	ASCHENBROEDEL (Külkedisi), 6 sahneli Noel-komedisi, Grimm Kardeşler, (Pietzner).
31 Aralık	13	DER FIDELE BAUER (Neşeli Çiftçi), 2 perde, operet, V. Leon, Müzik: Leo Fall, (Bauer).

1918 Yılı

Tarih	Sahnelenme sayısı	Oyun
17 Ocak	5	DER GUTE RUF (Şöhret), 4 perde, komedi, H. Sudenmann, (Bauer).
25 Ocak	5	MINNA VON BARNHELM (Barnhelm'li Minna), G. E. Lessing, (4. Klasikler Gecesi), (Rettig).
31 Ocak	8	WENN ZWEI HOCHZEIT MACHEN (İki Kişi Evlendiğinde), 3 perde, müzikli-danslı komedi, R. Bernauer ve R. Schanzer, Müzik: W. Kollo, (Pietzner).
12 Şubat	5	ARMUT (Sefalet), drama, A. Wildgans, (Bauer).
20 Şubat	7	DIE SCHMUGGLER (Kaçakçılar), 4 perde, komedi, A. Dinter, (Bauer).
27 Şubat	5	KLUBLEUTE (Kulüpçüler), 3 perde, komedi, Friedmann-Frederich, (Pietzner).
6 Mart	5	SEINE KAMMERJUNGFER (Onun Bakiresi), 3 perde, komedi, P. Bilhaud ve M. Hennequin, (Pietzner).
12 Mart	10	DIE KINO-KOENIGIN (Sinema Kraliçesi), 3 perde, operet, G. Okonkowski ve J. Freund, Müzik: Jean Gilbert, (Pietzner).

Osmanlıların Zorunlu İkamete Tâbi Tuttuğu İngilizlerin Listesi
(Orjinali s. 142'dedir)

İsmi	Maha-H Vürûdu	Esbâb-ı teb' idi	Târih-i vürûdu	Tâbiyyeti	Mülâhazât
Albert TANKENSON	Izmid Mutasamflığının tahrirâtıyla	Hükümet aleyhinde alenen televvühât-ı isaniyede bulunduğundan	21 Kanunuevvel 330	İngiliz	Bâ-emr-i vilâyet penahlı Musul vilâyetine gönderilmiştir.
Hüseyin bin Mirze	Bağdat Vilâye nin tahrirâtıyla	Anasır-ı Osmaniye-yi hükümet aleyhine tahrik ve İngilizlere casusluğu ihbar olunduğundan	23 Şubat 330	İngiliz	Adı geçen Bağdat vilâyetinin 34 numaralı 22 Mayıs 1332 tarihli menfa memurunun telgrafnamesine atfen Bağdat'a iade kılınmıştır.
Seyyid Cevad bin Seyyid Kazım	//	Eşhası muzıradan olmasına binaen evamir-i mübellğa ahkâmına tevfiikan	23 Şubat 330	//	Merkum 23 Ağustos 331 tarihli menfa memurunun raporunda eceli ile öldüğünden kaydına şerh verildi.
Halil bin İbrahim	//	Bu dahi İngiltere Konsoloshanesi kâtiplerinden olup olbaddaki emrine tevfiikan		//	Mütelâ olduğu keyifsizlikten rehayap olamayıp menfa memurluğunun 21 Mart 331 tarihli müzekkeresi üzerine Gureba Hastahanesinde vefat ettiği bildirilmiştir.
Seyyid Mazhar Hüseyin bin Mengâylı Hasan	//	Dai-i şüphe ahvalinden dolayı idare-i örfiye kararıyla	11 Mayıs 331	//	Merkum Vilâyet-i Celilenin emriyle 19.....1332 tarihinde Ankara'ya sürülmüştür.
Muhammed Hüseyin bin Abdülnehi	//	Hindistan ahalisinden olup dai-i şüphe ahvalinden dolayı harb-i örfi kararıyla	30 Kanunusâni 331	//	Merkum Vilâyet-i Celilenin emriyle 19.....1332 tarihinde Ankara'ya sürülmüştür.
Muhammed Hüseyin Keyâ	Suriyevilâyeti tahrirâtıyla		3 Kanunusâni 331	//	Merkum Vilâyet-i Celilenin emriyle 19.....1332 tarihinde Ankara'ya sürülmüştür.
Abdülaziz bin Muhammed Eşref	//	Bu dahi	3 Kanunusâni 331	//	//
Cevani veled-i nev'im'e ecza burc /	Kayseri mutasamflığının tahrirâtıyla	Câlib-i şüphe ahvalinden dolayı İstanbul Polls Müdiriyyet-i umumiyesince Konya ve oradan da Kayseri'ye gönderilmiş ve orada bekası calz görülmüştüğünden Diyarbekir'e vürud etmiştir.	10 Teşriuevvel 331	//	Vilâyet-i Celilenin emriyle 28.....1332 tarihinde Yozgaf'a sevk edilmiştir.

Abudî bin Takî	Bağdat vilâyetinin tahriratıyla	Divan-ı Harbî Örfî kararıyla dai-i şüphe ahvalinden dolayı Diyarbakir'evûrud etmiştir.	21 Kanunusânî 331	//	Merkum Vilâyet-i Celîlenin emriyle 19.....1332 tarihinde Ankara'ya sürülmüştür.
Mahmud Cevad bin Hilâl	//	Bu dahi...	//	//	//
Hacı Abud bin Abdullah	#	#	#	#	#
Hacı Halîl bin İbrahim	#	Bu dahi...	#	#	#
Muhammed Ali bin Abdûlnebi	//	//	//	//	//
Muhammed Hüseyin	#	//	//	//	#

İNGİLTERE'DE CASUS EVHAMİ (Sayfa 1-19)

- 1 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH. EUM. 5. Şb. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube) Dosya No: 55/22, 22 Cemâziyelevvel 1336. Ayrıca bkz Ali Özuyar, "Fransa'daki Toplama Kamplarında Sivil Türk Esirleri", Popüler Tarih, Sayı: 69.
- 2 Anna Braitwaite Thomas, St. Stephen's House – Friends' Emergency Work in England 1914 to 1920, s. 44.
- 3 Orhan Koloğlu, "Espiyonaj-Kontrespiyonaj 'Sus! Duvarların Kulağı Var...' ", Tarih ve Toplum, Sayı: 84.
- 4 Peter and Leni Gillman, Collar the Lot!, s. 8.
- 5 Anna Braitwaite Thomas, age, s. 12.
- 6 Sabah gazetesi, 17 Temmuz 1917.
- 7 I. Dünya Savaşı sırasında söz konusu gazetenin İttifak Devletleri'nde birçok muhabiri bulunuyordu. Bu muhabirler, gazeteci kimliğine sığınarak, daha çok casusluk ve provokasyon yapıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki The Daily Mail muhabirlerinden biri olan Alber Gozyorgo'da Beyrut'ta Osmanlı hükümeti aleyhine bir ayaklanma hazırlığı içerisindeydi. Durumun ortaya çıkarılması üzerine Gozgyorgo, Beyrut'tan Eskişehir'e buradan da Sivas'a sürgün edildi. Bkz BOA. DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 41/30, 22 Şevval 1335.
- 8 Thomas, age, s. 11.
- 9 Gillman, age, s. 8.
- 10 age, s. 8.
- 11 age, s. 9.
- 12 age, s. 9.
- 13 age, s. 9–10.
- 14 Dostlar Acil Yardım Komitesi (Friend's Emergency Committee), 7 Ağustos 1914'te Londra'da kuruldu. Dini nitelikteki komite, İsa'nın düşmana nasıl davranılacağı konusundaki emirlerini yerine getirmek üzere çalışmalarına başladı. "Düşman" ise kökenleri İngiltere ile savaşan ülkelerden geldiği için İngiliz yetkililer tarafından düşman olarak tanımlanan sivil yabancılarıdır. Komite İngiliz hükümeti tarafından İngiltere'deki çeşitli kamplarda bulunan sivil esirler ile onların geride bıraktıkları ailelerine İsa'nın öğretisi doğrultusunda yardım etmeyi amaçlıyordu. Komite savaş süresince bu amacı

- doğrultusunda ‘vatan hainliği’ni göze alarak çalışmalarını sürdürdü. Binlerce sivil esir ile bu esirlerin geride bıraktıkları ailelerine yardım etti. Komitenin bu çalışmaları, savaş sırasında tutulan rapor ve kayıtlar ile desteklenerek komitenin bir üyesi olan Anna Braithwaite Thomas tarafından St. Stephen’s House – Friends Emergency Work in England 1914 to 1920 (St. Stephen’in evi – 1914–1920 arasında İngiltere’deki Dostlar Acil Yardım Çalışmaları) adıyla kitap haline getirildi ve 1920 yılında “Bunalımdaki Almanlar, Avusturyalılar ve Macarların Hizmetindeki Acil Yardım Komitesi” tarafından yayımlandı.
- 15 Thomas, age, s. 11–12.
16 age, s. 13.
17 Gillman, age, s. 11.
18 Thomas, age, s. 45.
19 age, s. 45.
20 Gillman, age, s. 12.
21 Thomas, age, s. 46.
22 age, s. 47.
23 “Alman adı taşıyan Alsaslı bir doktor, Amerika’dan Man Adası’na geldiğinde tutuklanmıştı. Kâğıtlarının, Fransız temsilcileri ve bizim ülkemiz arasında elden ele gezdiği süre içinde aylarca tutuklu kaldı. Arkadaşı olan bir Fransız politikacı olmasaydı belki de hiç serbest bırakılmayacaktı. Bu doktor, esareti bizzat yaşadığından İsviçre’de, tüm ülkelerdeki sivil esirlere yardım eden bir organizasyon kurdu. Kurduğu Komite Man Adası’ndaki eski dostlarına olduğu kadar bizim Ruhleben’deki (Berlin–Almanya) insanlarımıza da kayda değer yardımlar göndermişti.” age, s. 48.
24 Dilekçede Wilhem Steinebronn (51), Martin Cook (62), Friedrich Muller (49), William Sass (57), Gerald Crow (57), George Bengner (56), Henry Cook (57), August Kahlenbeck (62), Clemens Pieper (58), Carl Weiss (56), John Mayers (61), Edward Volter (49), August Keicher (58), Charles Helms (54), Frederick Gustav Rommell (49), Henry Tibke (58), Henry Heitmann (53), Louis Goldsmith (50), Max Emil Meinig (47) ve Peter Orth’un (48) adları yer alıyordu (esirlerin yaşları parantez içinde gösterilmiştir). National Archives, Ref., Nr. HO 144/11720/364868/15, Doc., Nr. 295.
25 Aynı dosya, Doc., Nr. 296.
26 Aynı dosya, Doc., Nr. 288.
27 Aynı dosya, Doc., Nr. 292–294.
28 Gillman, age, s. 20.
29 B.E. Sargeant, The Isle Of Man And The Great War, Brow–Sons, Isle Of Man, 1920, s. 59.

- 30 age, s. 59.
- 31 age, s. 59–60.
- 32 age, s. 61.
- 33 age, s. 61.
- 34 Gillman, age, s. 14.

KNOCKALOE SİVİL ESİR KAMPI (Sayfa 21-44)

- 35 B.E. Sargeant, *The Isle Of Man And The Great War*, Brow-Sons, Isle Of Man, 1920, s.60.
- 36 age, s. 58.
- 37 Peter and Leni Gillman, *Collar the Lot!*, s. 15.
- 38 age, s. 15.
- 39 Gillman, age, s. 15.
- 40 Zafer Toprak, “Tahtelbahir’den Denizaltı’ya Çağın Vurucu Gücü”, *Çanakkale Denizaltı Savaşı*, s. xxxviii.
- 41 age, s. 16.
- 42 Sargeant, age, s. 60.
- 43 Sargeant, age, s. 87.
- 44 age, s. 87.
- 45 Adolf Vielhauer, *Das englische Konzentrationslager Knockaloe bei Peel (Insel Man)*, u.d. *Leben der dort internierenden deutschen u. Österreich.-ungar. Zivilgefangenen*, s. 1.
- 46 Otto Schimming “13 Monate hinter dem Stacheldraht”, s. 2.
- 47 Vielhauer, age, s. 2.
- 48 Schimming, age, s. 2.
- 49 age, s. 2–3.
- 50 Vielhauer, age, s. 4.
- 51 age, s. 4.
- 52 Anna Braitwaite Thomas, *St. Stephen’s House – Friends’ Emergency Work in England 1914 – 1920*, s. 57–58.
- 53 age, s. 69.
- 54 Vielhauer, age s.6.
- 55 Knockaloe’da Kamp Komutanı: Yarbey J. M. Carpendale (daha sonra Yarbey F.W. Pazera), Komutan Yardımcısı: Binbaşı C. H. Cholmondeley (daha sonra Binbaşı Grahame Taylor), Astkomutanlar: Binbaşı A.B. Kaye, Binbaşı Fife Scott, Binbaşı Quayle Dickson ve Binbaşı Anderton Nodin, Muhafız Alayı Komutanı: Albay H.B. Hans Hamilton, Muhasebe: Mr. Arthur

- Brittain, Ulaşım Sorumlusu: Yüzbaşı C. Fox ve Mr. Forrester, Sansür Sorumlusu: Mr. A. Knox ve Mr. W. M. Holmes, Özel İstihbarat Sorumlusu: Metropolitan Polisi Kriminal Araştırma Bölümünden ayrılmış olan Mr. J. Madigan, Kamp Bankası: Mr. A. Haris ve Şef Purser, Kantin Sorumluları: Mr. J. Hotchkiss, daha sonra Mr. J. Ogden, Tarım Birimi Sorumlusu: Man Adası Gönüllüleri'nden Yüzbaşı J. S. Mylchreest, Kamp Levazım Sorumlusu: Mr. J. H. Cubbon, Çalışmalar Sorumlusu: Binbaşı J. H. Cowle, Kamp Mühendisi: Yüzbaşı F. W. Smith Cleburne, Karavana Sorumlusu: Mr. Josep Garside'di. Sargeaunt, age, s. 60.
- 56 Braitwaite Thomas, age, s. 63.
- 57 Vielhauer, age, s. 6.
- 58 Sargeaunt, s. 61.
- 59 Kampın kullanıldığı süre boyunca, Knockaloe'da hükümet adına çalışan Dr. H. C. Sugden ve Dr. J E. Godson adlı iki yerel doktorun görevleri sırasında ölmeleri esirler arasında üzüntü yarattı. Çünkü her ikisi de kamp personeli ile esirlerden saygı gördüğü gibi Ada'da da saygın bir yer edinmişlerdi. Knockaloe'da 4. Kamp'ta görevli olarak kalan tabip subay Dr. R. T. McGeagh buradaki görevini yaklaşık üç yıl sürdürdü. Ada'daki en kalabalık (buradaki esirlerin sayısı 7.000'e kadar çıkmıştı) kamptan sorumluydu, Sargeaunt, age, s. 61.
- 60 Paul Cohn-Portheim, Time Stood Still, My Internment in England 1914-1918, s. 57.
- 61 age, s. 62.
- 62 age, s. 85.
- 63 Braitwaite Thomas, age, s.61.
- 64 Sargeaunt, age, s. 61.
- 65 age, s. 60
- 66 BOA, DH. EUM. 5 Şb., Dosya no: 55 / 22, Bel.17 / 1, 6 Safer 1336 – 22 Teşrinisani 1333.
- 67 Vielhauer, age, s. 4-5.
- 68 age, s. 4.
- 69 Sargeaunt, age, s. 84.
- 70 Gillman, age, s. 16.
- 71 Braitwaite Thomas, age, s.67.
- 72 Vielhauer, age, s. 7-8.
- 73 Papaz Hartmann savaş başladığında Manchester'daki Alman Cemaati Papazı idi. İngilizler tarafından esir alınarak 3 Şubat 1915'te Knockaloe Sivil Esir Kampı'na nakledildi. Üç ay sonra serbest bırakıldı. Ancak vatandaşlarına yardım etmek amacıyla bunu reddetti. 15 Ekim 1917 tarihine kadar Knockaloe'da gönüllü olarak

kaldı. Sonra ülkesine döndü. Knockaloe ile ilgili anılarını 1918 yılında Bilder aus dem Gefangenenlager Knockaloe in England adıyla Almanya’da yayımladı.

- 74 Schimming, age, s.2.
75 Vielhauer, age s.8.
76 İngiltere’deki Osmanlı sivil esirlerinin ihtiyaçları hakkında İsveç Londra Sefareti vasıtasıyla verilen mektuba karşılık İngiltere Hükümeti’nin verdiği notanın tercümesi... BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 55/4, 19 Cemâziyelevvel 1336.
77 Margery West, Great War 1914–1918, Western Boks, London, 1986, s. 105.
78 age, s. 106.
79 1972’de Türk Büyükelçiliği ve Birleşik Krallık Savaş Mezarları Komisyonu tarafından buradaki mezar taşları yenilendi. Direkler ve zincirlerle kordon altına alınarak tarihi mezarlıktan ayrıldı.

KNOCKALOE’DEKİLER **(Sayfa 47-54)**

- 80 “Malta doğumlu Transilvanyalı bir baba ile İtalyan bir anneden, bir gemide doğmuş olan bir adam yöneticileri şaşkına çevirmişti. Avustralyalı adı taşıyordu ve kendi güvenliği için kampa gönderilmeliydi.” Anna Braitwaite Thomas, St. Stephen’s House, s. 48.

Dostlar Acil Yardım Komitesi’nin (Friend’s Emergency Committee) raporlarında Knockale’daki esirlerin esir düşmeleriyle ilgili olağanüstü gerçek yaşam öyküleri de yer almaktadır: “Bir gün kampa iki ayağı da topal bir adam getirdiler. Ruslar tarafından yakalanıp Sibirya’ya gönderilmiş bir Alman subayıydı. Çin’e kaçmış ve bir gece ayakları soğuktan donmuştu. Çin’de Alman sempatanları ona yardım etmiş ve Birleşik Devletler’e gitmek üzere Büyük Okyanus’u geçmiş, kıtayı aşmış ve Avrupa’ya giden tarafsız bir gemiye binmişti. Avrupa’ya yaklaştıklarında her zaman olduğu gibi İngiliz savaş gemileri görünmüş ve arama sırasında kimliği ortaya çıkmış ve esir alınarak İngiltere’ye getirilmişti.” age, s. 48.

- 81 Paul Cohen–Portheim, Time Stood Still, s.44.
82 BOA., DH. EUM. 5. Şb., Dosya no: 55 / 22, Belge No: 22, 14 Eylül 1917.
83 Cohen–Portheim, age, s. 44.
84 age, s.

- 85 Braitwaite Thomas, s. 66.
86 B.E. Sargeaunt, The Isle Of Man And The Great War, 1920, s.87.
87 age, s. 87.
88 Otto Schimming, 13 Monate hinter dem Stacheldraht, s. 1.
89 Braitwaite Thomas, age, s.67.
90 Peter and Leni Gillman, Collar the Lot!, s. 17.
91 age, s. 17.
92 age, s. 17-18.
93 .age, s. 20.

KNOCKALOE'DAKİ TÜRKLER **(Sayfa 55-72)**

- 94 BOA., DH. EUM. 5. Şb., Dosya No: 55/22, Belge No: 29, 5 Zilhicce 1335 – 22 Eylül 1333. Ayrıca bkz Ali Özuyar, Fransa'daki Toplama Kamplarında Sivil Türk Esirleri, Toplumsal Tarih, sayı: 69 (Mayıs 2006).
95 BOA., DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 37/6, Belge No: 1-4, 17 Recep 1135 – 9 Mayıs 1333.
96 Amerikan Sefareti'nden gelen defterden çıkarılan isim listesi Osmanlı Arşivi'nde bulunmamaktadır.
97 Sabah, sayı: 9942, 17 Temmuz 1917.
98 BOA., DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 55/22, Belge No: 2, 06 Şevval 1335 – 26 Temmuz 1333.
99 Aynı dosya, Belge No: 22, 7 Ağustos 1333.
100 Aynı belge.
101 Aynı dosya, Belge No: 17/1, 6 Safer 1336 – 22 Teşrinisani 1333.
102 Aynı dosya, Belge No: 18, 24 Muharrem 1336 – 9 Teşrinisani 1333.
103 Peter and Leni Gillman, Collar the Lot!, s. 17. Ayrıca bkz Anna Braitwaite Thomas, St. Stephen's House, s. 66; Otto Schimming, "13 Monate hinter dem Stacheldraht" s. 1.
104 BOA., DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 56/33, Belge No: 1, 07 Cemâziyelâhîr 1336 – 20 Mart 1334.
105 BOA., DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 55/22, Belge No: 20, 24 Teşrinisani 1333
106 Knockaloe'daki sivil Türk esirleriyle ilgili bazı bilgiler ilgili bölümler içerisinde de verilmiştir.
107 BOA., DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 55/22, Belge No: 20, 24 Muharrem 1336 – 9 Teşrinisani 1333.
108 BOA., DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 55/22, Belge No: 21-22, 14

- Eylül 1333.
- 109 R. Hartmann, Bilder aus dem Gefangenenlager Knockaloe in England, 2. Aufl. Bad Nassau, Blättervereinigung, 1918, s. 12-13.
- 110 age, s. 12.
- 111 F. Quayle tarafından St. Patrick'te yapılan "Isle of Man'in Tarihçesi ve Antik Toplumu" konuşma metni, s. 6.
- 112 BOA., DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 65/41, Belge No: 2, 23 Şevval 1336 – 1 Ağustos 1334.
- 113 İngiliz Ulusal Arşivi'nde Knockaloe Sivil Esir Kampı'nda bulunan ve hayatta kalan esirlerin tam bir isim listesi bulunmamaktadır. Ancak arşivin resmi sitesinde Alman, Avusturyalı ve Türk kökenli düşman yabancı esirlerin sınıflandırılmış bir listesinin HO (İçişleri Bakanlığı) 144/11720/364868 seri numarasıyla yer aldığı belirtilmektedir. Fakat yaptığımız çalışmalar sırasında binlerce ismin yer aldığı bu listede Türk esirlerin isimlerine rastlayamadık.

DİKENLİ TEL PSİKOZU VE ZAMAN (Sayfa 73-98)

- 114 Anna Braitwaite Thomas, St. Stephen's House, s. 66.
- 115 age, s. 67.
- 116 Adolf Vielhauer, "Das englische Konzentrationslager Knockaloe bei Peel (Insel Man)", s. 6.
- 117 Braitwaite Thomas, age, s. 49-50.
- 118 age, s. 50.
- 119 "Dikenli Tel Hastalığı (Barbed Wire Disease)" ilk defa I. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıktı. Hem Alman hem de İngiliz kamplarında resmi olarak çalışmış İsviçreli bir doktor olan Vischer bu konu hakkında, İngilizce çevirisi de bulunan, bir broşür yayınladı: "Barbed Wire Disease (Dikenli tel hastalığı), Dr. A.L. Vischer, John Bale, Sons & Danielson, Londra: 1919." Böylece tıp literatürüne yeni bir hastalık türü geçmiş oldu. "Dostlar Acil Yardım Komitesi"ne dışarıdan destek veren W.R. Hughes, St. Stephen's House adlı kitapta bu konuda şu gözlemine yer verir: "Hindistan'dan dönerken kamplarımızda birkaç hafta geçirmek zorunda kalan iki Alman misyonerle yaptığım görüşme, bu gerçeği daha iyi anlamamı sağladı. Her ikisi de uzun bir esaret sıkıntısı yaşadıkları Ahmedabad'daki kampı anlattılar. İlki kamptaki koşulların olabildiğince rahat olduğunu anlattı; ikincisi duygusal bir içtenlikle bir acı ve sefalet hikayesi anlattı. İki adam arasındaki

- başlıca fark, duyarlılıkta veya gerçekçilikte değildi, ikincisi 'dikenli tel hastalığı' çekerken birincinin bundan kaçınmış olmasıydı.", Braitwaite Thomas, age, s. 50
- 120 age, s. 50.
- 121 age, s. 83.
- 122 age, s. 83.
- 123 Bu konuda Dostlar Acil Yardım Komitesi'nin raporlarında oldukça dramatik vaka örneklerine rastlanmaktadır: "Mrs. R. neşeli, dayanıklı bir İngiliz kadınıydı, güçlüydü ve çalışmaya istekliydi, Tottenham Court Road yakınında dört çocuğuyla oturuyordu. Kocasını Alman bir berberdi – esirdi. Çıldırdı ve bir akıl hastanesinde öldü, böylece hükümet yardımını da kaybettiler." age, s. 85.
- 124 age, s. 85.
- 125 İngiliz Hükümeti, eşleri esir alınan kişilerin geride bıraktıkları ailelerine 1914'ün son günlerine kadar herhangi bir yardımda bulunmadı. İlk belirlenen ölçüye göre eş için haftada 10 şilin, on dört yaş altındaki her çocuk için 1 şilin 6 pens'e (1971'den önce kullanılan para sistemi) kadar bir miktar verilecekti. Bu sadece Londra'da yaşayanlar için geçerliydi, ilçelerde yaşayanlar daha az alıyorlardı. Yoğun baskılar üzerine, 19 Mayıs 1915'te, Hükümet Londra bölgesindeki yardımı, eş için 2 şilin 6 pense ve on dört yaşından küçük çocukların her biri için 1 şilin 9 pense yükseltti. Sonunda, 19 Şubat 1917'de, yardımlara tekrar zam yapıldı ve Londra bölgesinde eş için 12 şilin 6 pens, on dört yaş altındaki her çocuk için 3 şilin ödenmeye başlandı. Bu arada kırsal bölgedeki yardımlar da eş için 10 ve her çocuk için 3 şiline yükseltildi. age, s. 84.
- 126 age, s. 48–49.
- 127 Peter and Leni Gillman, *Collar the Lot!*, s. 18.
- 128 age, s. 18–19.
- 129 Braitwaite Thomas, age, s. 48.
- 130 Vielhauer, age s. 7–8.
- 131 age, s. 6.
- 132 B. E. Sargeant, *The Isle Of Man And The Great War*, s. 65.
- 133 Sir Thomas Henry Hall Caine (1853 – 1931) Man'lı bir edebiyatçıdır. Altı romanı Man Adası'nda geçer. İlk çok satan romanı *The Christian* birçok Avrupa diline çevrildi, sahnelendi ve iki kez de filme alındı. Caine Rusya ve Kanada'da çalıştı, 1895'te Man Adası'na yerleşti. 1903 yılında Man Adası Parlamentosu'na seçildi. 1917'de Belçika Kralı tarafından Leopold Nişanı, 1918'de Britanya Krallığı Şövalye unvanı, 1922'de Onur Nişanı, 1929'da Douglas Eyaleti Özgürlük Nişanı verildi. 31 Ağustos 1931'de Man Adası'nda

- Greeba Kalesi'ndeki evinde vefat etti. Kişisel arşivi Man Müzesi'ndedir.
- 134 Araştırma sırasında söz konusu filmin bir kopyasını Paramount yetkililerinden bir yazıyla istedik. Yetkililer, bize göndermiş oldukları cevap yazısında, film arşivlerinde bu adla kayıtlı bir filmin olduğunu, ancak bu filmin orijinal kopyası da dahil olmak üzere ellerinde hiçbir kopyanın bulunmadığını bildirdi.
- 135 Vielhauer, age, s. 7.
- 136 Sargeant, age, s. 90.
- 137 Paul Cohen–Portheim, Time Stood Stil, s. ----
- 138 Braitwaite Thomas, age, s. 58.
- 139 Franz Bauer, Mein Erinnerungsbuchzum Dreijährigen Bestehen des Camp–Theaters, s. 52.
- 140 Braitwaite Thomas, age, s. 67.
- 141 age, s. 68.
- 142 age, s. 61.
- 143 age, s. 69.
- 144 age, s. 69.
- 145 age, s. 70.
- 146 age, s. 71.
- 147 age, s. 71.
- 148 a.g. e., s. 80.

KNOCKALOE'DA KÜLTÜR–SANAT ***(Sayfa 99-112)***

- 149 Franz Bauer, Mein Erinnerungsbuchzum Dreijährigen Bestehen des Camp–Theaters, s. 1.
- 150 Adolf Vielhauer, Das englische Konzentrationslager Knockaloe bei Peel, s. 3.
- 151 Bauer, age, sf. 27.
- 152 age, sf. 33.
- 153 age, sf. 34.
- 154 Franz Bauer'in “İlerleyen yıllarda esaretin mazide kaldığı bir zaman diliminde birkaçımızın bu kitapçığın sayfalarını zaman zaman karıştıracığını, arkadaş ve yakınlarına zorluk ve sefalet altında birbirimizin sıkıntılarını atmaya çalıştığımız dönemi anlatacağını tahmin ediyoruz” temennisiyle başlayan kitap, tamamen kamptaki olanakların kullanılmasıyla meydana getirildi. Kitabın basımı 4. Kamp'ın “Knockaloe Kamp Gazetesi” matbaasında; taş baskısı 3.

Kamp'ın grafik atölyesinde Emil Bergmann tarafından; ciltlenmesi ise 1. Kamp'ta Hans Glockler tarafından yapılarak tümü Knockaloe Sivil Esir Kampı'nda gerçekleştirildi. Franz Bauer tarafından kaleme alınan bu kitapta birçok çizer de resimleriyle sahne, dekor ve kostümlerden örnekler sundu. Kitabın kapak resmi Apollonius Gensel tarafından çizildi. Fritz Zimmerman, Aschenbrödel (Külkedisi), Minna von Barnhelm (Barnhelm'li Mina) ve Bubi adlı oyunlar için sahne ve dekor çizimleriyle, Fritz Zimmerman ise çeşitli kamp tiyatrolarından tiplere ve oyun esnasındaki çizimleriyle kitaba katkıda bulundular.

- 155 Kamp Tiyatrosu'nun yönetiminde Franz Bauer, müdür; Joseph Höritsch ve Gustav Schmitz müdür yardımcısı; Richard Rettig, Richard Pietzner ve Franz Bauer yönetmen olarak bulunuyordu. age, s. 37.
- 156 Bauer, age, s. 54.
- 157 age, s. 35–36.
- 158 age, s. 36.
- 159 Anna Braitwaite Thomas, St. Stephen's, s. 58.
- 160 Bauer, age, s. 52.
- 161 age, s. 54.
- 162 Hartmann, age, s. 21.
- 163 Bauer, age, s. 40.
- 164 Bauer, age, s. 41.
- 165 Vielhauer, age, s. 7.
- 166 age, s. 8.
- 167 Hartmann, age, s. 16.

KNOCKALOE'NUN SON GÜNLERİ **(Sayfa 113-126)**

- 168 Oral Sander, Siyasi Tarih, s. 385.
- 169 age, s. 392–393.
- 170 Margery West, Island At War, Western, s.104.
- 171 Anna Braitwaite Thomas, St. Stephen's House, s. 73.
- 172 West, Island At War, s. 104.
- 173 Braitwaite Thomas, age, s. 76.
- 174 age, s. 76.
- 175 Peter and Leni Gillman, Collar the Lot!, s. 20.
- 176 West, age, s. 104.
- 177 F. Quayle'in 15 Temmuz 1995 tarihinde St. Patrick'te "Isle of

- Man'in Tarihçesi ve Antik Toplumunu" hakkında yaptığı konuşma metni, s. 7.
- 178 F. Quayle, a.k.m., s. 7.
- 179 West, age, s. 107. Ayrıca bkz, F. Quayle'nin yaptığı konuşma metni, s. 4.
- 180 F. Quayle, a.k.m., s. 5.
- 181 R. Hartmann, Bilder aus dem Gefangenenlager Knockaloe in England, s. 13.
- 182 West, age, s. 107.
- 183 BOA., DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 56/33, Belge No: 1, 07 Cemâziyelâhîr 1336 – 20 Mart 1334.
- 184 West, age, s. 107. Ayrıca bkz, Ali Özuyar, "Knockaloe Esir Kampı", Popüler Tarih, Ekim 2004.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ DÜŞMAN ÜLKE VATANDAŞLARI (Sayfa 127-144)

- 185 Orhan Koloğlu, "Espiyonaj-Kontrespiyonaj – 'Sus! Duvarların Kulağı Var...' ", Tarih ve Toplum, Aralık 1990.
- 186 Yukarıda metni verilmiş olan bu ilanda altı çizilmiş olan yerler daha iri harflerle yazılmıştır. Orhan Koloğlu, a.g.m.
- 187 BOA., DH. EUM. MTK., Dosya No: 80/32, Bel No:1, 08 Rebîyülâhîr 1333 – 10 Şubat 1330.
- 188 BOA., EUM. MTK., Dosya No: 33/37, Bel No:1, 5 Kanûnuevvel 1332.
- 189 Aynı dosya, Belge No: 2, 25 Kanûnusani 1332 (07 Şubat 1916).
- 190 Dahiliye Nezareti, Mondros Mütarekesi'nden iki hafta önce ülkedeki İngiliz ve Fransız tebaa için uygulamadaki bu zorunlu seyahat varakasinda önemli bir değişiklik yaptı. Nezaretten vilayet ve mutasarrıflıklara (sancak) gönderilen 14 Ekim 1914 tarihli yazıda, Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Beyrut, Halep, Hüdavendiğar, Suriye, Kastamonu, Konya, Mamuretülaziz (Elazığ) Musul vilayetleri ile Cebelilübân, Urfa, İzmit, Bolu, Karesi, Karahisar, Kayseri, Eskişehir, Maraş, Kütahya, Niğde ve Erzincan mutasarrıflıklarında ikamet etmekte olan, yaşları 17'den küçük ve 50'den büyük olan Fransız ve İngiliz tebaasının (uyruk) yirmi gün içinde mahalli hükümete müracaat etmek şartıyla isteyenlerin İstanbul'a gelmelerine izin verildiği belirtiliyordu. Ancak Divan-ı Harp kararıyla mahkûm olanlar bu uygulamanın dışında

- tutulacaktı. BOA., EUM. ECB., Dosya No: 25/43, 08 Şevval 1337 (07 Temmuz 1335).
- 191 BOA., EUM. ECB., Dosya No: 25/43, 08 Şevval 1337 (07 Temmuz 1335).
- 192 BOA., EUM. 5. Şb., Dosya No: 59/19, 23 Recep 1336 (04 Mayıs 1334).
- 193 BOA., EUM. 5. Şb., Dosya No: 60/34, 18 Şaban 1336 (29 Mayıs 1334).
- 194 BOA., EUM. 5. Şb., Dosya No: 66/7, Belge No: 5, 29 Mayıs 1334.
- 195 Aynı dosya, Belge No: 4, 22 Şaban 1336 – 02 Haziran 1334.
- 196 BOA., EUM. 5. Şb., Dosya No: 42/40, 17 Zilkade 1335 – 04 Eylül 1333.
- 197 Aynı dosya, Belge No: 2, 21 Eylül 1333.
- 198 BOA., EUM. 5. Şb., Dosya No: 35/6, Belge No. 1, 5 Şubat 1332.
- 199 Aynı dosya, Belge No: 2, 12 Şubat 1332.
- 200 Aynı dosya, Belge No: 3, 17 Mart 1332.
- 201 BOA., EUM. 5. Şb., Dosya No: 25/43, 08 Şevval 1337.
- 202 Aynı dosya, Belge No: 17–18.

EKLER

(Sayfa 153-159)

- 203 Knockaloe'daki dört kamp içerisinde tiyatro etkinlikleri konusunda en faal olan Kamp 1'in tiyatrosuydu. Bu kampta tiyatroya verilen önem, Knockaloe'daki diğer kamplarda da tiyatro etkinliklerinin başlamasına ve kamplardaki tiyatrolar arasında ciddi bir rekabetin oluşmasına yol açmıştı. Bu listede de Kamp 1 tiyatrosunda oynanan oyunların kronolojik bir listesi verilmiştir. Listede parantez içinde verilen isimler, adı geçen tiyatro oyununun kim tarafından sahneye konulduğunu göstermektedir. Parantezden sonra ise oyunun kaç defa sahnelendiği belirtilmiştir. Franz Bauer, Mein Erinnerungsbuch zum Dreijährigen Bestehen des Camp-Theaters, s. 22–33.

Kaynakça

Kitaplar

- BAUER, Franz, *Mein Erinnerungsbuch zum Dreijährigen Bestehen des Camp-Theaters*, Knockaloe (Isle of Man): 1918.
- GILLMAN, Leni and Peter, *Collar the Lot! – How Britain Interned and Expelled Its Wartime Refugees*, Londra: 1980.
- HARTMANN, R., *Bilder aus dem Gefangenenlager Knockaloe in England*, 2. baskı, Bad Nassau: 1918.
- PORTHEIM-Cohn, Paul, *Time Stood Still, My Internment in England 1914-1918*, Londra: 1931.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e*, 1. Cilt, Ankara: 2003.
- SARGEANT, B.E., *The Isle Of Man And The Great War*, Isle Of Man: 1920.
- SCHIMMING, Otto, *13 Monate hinter dem Stacheldraht*, 2. baskı, Stuttgart: 1919.
- THOMAS, Braitwaite, Anna, *St. Stephen's House – Friends' Emergency Work in England 1914 to 1920*, Londra: 1920.
- VIELHAUER, Adolf, *Das englische Konzentrationslager Knockaloe bei Peel (Insel Man), u.d. Leben der dort internierenden deutschen u. Österreich.-ungar. Zivilgefangenen*, Bad Nassau: 1917.
- WEST, Margery, *Island At War*, Londra: 1996.

Makaleler

- KOLOĞLU, Orhan, "Espiyonaj-Kontrespiyonaj 'Sus! Duvarların Kulağı Var...'", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 84, Aralık 1990.
- ÖZUYAR, Ali, "Knockaloe Esir Kampı", *Popüler Tarih*, Sayı: 50, Ekim 2004.
- ÖZUYAR, Ali, "Fransa'daki Toplama Kamplarında Sivil Türk Esirleri", *Popüler Tarih*, Sayı: 69, Mayıs 2006.
- QUAYLE, F., St. Patrick'te yaptığı "Man Adası'nın Tarihçesi ve Antik Toplumu (Isle Of Man Natural History and Antiquarian)" başlıklı konuşmanın metni, 15 Temmuz 1995.
- TOPRAK, ZAFER, "Tahtelbahirden Denizaltıya Çağın Vurucu Gücü", *Çanakkale Denizaltı Savaşı*, İstanbul: 2007.
- "İngiltere'deki Sivil Üseramız", *Sabah*, sayı: 9942, 17 Temmuz 1917.

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 59/19, 23 Recep 1336.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 61/18, 18 Şaban 1336.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 61/28, 19 Şaban 1336.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 65/61, 29 Şevval 1336.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 66/7, 03 Zilkâde 1336.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 42/40, 17 Zilkâde 1335.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 43/5, 19 Zilkâde 1335.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 69/10, 12 Zilhicce 1336.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 71/37, 08 Muharrem 1337.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 82/46, 30 Zilhicce 1337.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 50/5, 16 Safer 1336.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 50/39, 28 Safer 1336.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 54/19, 02 Cemâziyelevvel 1336.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 55/4, 19 Cemâziyelevvel 1336.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 56/30, 05 Cemâziyelâhir 1336.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 56/33, 28 Safer 1336.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 37/6, 17 Recep 1335.
BOA, DH. EUM. MTK. Dosya No: 80/32, 29 Cemâziyelâhir 1333.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 29/19, 13 Zilhicce 1334.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 33/37, 26 Rebiyülâhir 1335.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 35/6, 17 B 1335.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 71/37, 08 Muharrem 1337.
BOA, DH. EUM. 5. Şb. Dosya No: 41/30, 22 Şevval 1335
BOA, DH. ECB. Dosya No: 25/43, 08 L 1337
BOA, DH. ECB. Dosya No: 55/22, 22 Cemâziyelevvel 1336.

İngiliz Ulusal Arşivi

The National Archives, Ref. No. HO 144/11720/364868
The National Archives, Ref. No. HO 45/11522/287235

- Ahmet Hasan 71, 124
 Ahmet Nesimi Bey (Hariciye Nazırı) 60
 Akel, Yusuf 71, 122
 Aksaray 135, 153
 Albay Panzera 29, 82
 Alexandra Sarayı 8, 12
 Alman Bankası 79
 Alman Savaş Mezarları Komisyonu (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge) 119, 120
 Alman Savaş Mezarlığı 120
 Alman Şairleri Anma Vakfı 111
 Alman(lar) 4, 5, 6, 7, 8, 12, 14, 43, 48, 50, 72, 87, 88, 104, 147, 148, 149, 166
 Almanca 102, 104
 Almanya vii, 3, 12, 26, 36, 47, 62, 63, 64, 65, 70, 79, 80, 86, 87, 90, 96, 115, 116, 119, 134, 147, 148, 151, 166, 169, 149
 Amerika 3, 26, 80, 115, 170
 Amerikan Genç Hristiyan Erkekler Derneği (The Young Men's Christian Association, YMCA) 37, 91
 Amerikan Kongresi 115
 Amerikan Konsolosluğu (İngiltere) 53, 54
 Anglikan mezhebi 41
 Ankara 135, 137, 138, 139, 162, 163
 Ankara Reji İdaresi 127
 Arap(lar) 9, 57, 142, 149, 151
 Asquith, Herbert (İngiltere Başbakanı) 26
 Avustralya 11, 14, 47, 169
 Avusturyalı(lar) 8, 51, 122, 138, 148, 166, 171
 Avusturya-Macaristan 3, 6, 38, 51, 54, 62, 63, 64, 129, 147, 149
 Aydın 134, 175
 Babıâli (hükümeti) ix, 57, 58, 60, 66, 67, 123, 129, 132, 134, 135, 138, 139
 Bağdat 162
 Baily, James T. 91, 92, 93, 97, 118
 Baraki, Ahmet 71, 122
Barbed Wire (Dikenli Tel) (film) 88
 Başrahip Bury 37
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi vii-i, ix, 133, 150, 165
 Bauer Franz viii, 48, 52, 103, 105, 173, 175, 177
 Beethoven 109
 Belçika 7, 118, 172
 Bengner, George 166
 Beresford, Charles (Lord, Amiral) 8
 Berlin 3, 10, 148, 149, 166
 Beyrut 141, 142, 143, 165, 175
 Beyşehir 135, 143
 Birleşik Krallık, bkz. İngiltere
 Birleşik Krallık Savaş Mezarları Komisyonu 124, 169
 Bland, F.C.C. (Yüzbaşı) 17
 Brook, Clive 88
 Bulgar(lar) 3, 6, 8, 148, 149
 Bulgaristan 115, 147
 Burdur 135, 143
 Bursa 135, 143
 Byrne, William (Sir) 16, 23
 Caine, Hall 86, 88, 172
 Campbell, C. (Albay) 17
 Cannock, Chase 119, 120

Carpendale, J. M. (Kamp Komutanı) 82, 167
Commonwealth Savaş Mezarları Komisyonu (Commonwealth War Graves Commission) 119
Cook, Henry 166
Cook, Martin 166
Cöwle, J.H. (Binbaşı) 27, 168
Cressy (İngiliz kruvazörü) 7
Crookall, Dean (Başpapaz) 37, 42, 84
Crow, Gerald 166
Cubbon, J. H. 27, 168
Cunningham, Joseph 17, 18

d'Orelli, Corragioni 15, 51
dikenli tel hastalığı 76, 77, 78, 101, 171, 172
Divan-ı Harb-i Örfi (Sıkıyönetim Mahkemesi) 135, 142, 150, 163
Diyarbakır 135, 143
Dostlar Acil Yardım Komitesi 8, 52, 66, 70, 76, 77, 79, 80, 83, 91, 92, 93, 86, 118, 149, 165, 169, 171, 172
Douglas Sivil Esir Kampı 17, 19, 23, 33, 34, 42, 50, 62, 89

Edirne 143, 175
Enver Paşa (Başkomandan Vekili) 134, 139, 150
Ermeni(ler) 57, 65, 137, 149, 151
Esrar-ı Askeriyeyi İfşa ve Casusluk ve Hıyanet-i Harbiye Kanunu 129
Evangelist mezhebi 41
Eyüp Sabri 71, 122
Feltham Esir Kampı 59

Fort Anne Otel 51
Fransa viii, 3, 11, 57, 65, 88, 115, 129, 149, 165, 170
Fransız(lar) 103, 139, 140, 150, 166, 175
Frimley 8
Furthman, Jules 88

Garside, Joseph 38, 168
George, Llyod 7
Goethe 103, 159, 160
Goethe Enstitüsü viii, ix
Goldsmith, Louis 166
Grey Edward (Sir, İngiltere Dışişleri Bakanı) 53
Güldalı, Ulrike ix
Gülgösteren, Melih ix

Hakkı Bey 138, 139
Halep 135, 142, 143, 175
Hartmann, R. (Papaz) viii, 42, 52, 70, 107, 122, 151, 168, 171, 175
Hasan Derviş 71, 124
"Heilgehilfen" (Berber-cerrah) 34
Heitmann, Henry 166
Hristiyan(lar) 42, 59, 65
Hollanda 65, 71, 135
Houge (İngiliz kruvazörü) 7
Hughes, W.R. 171
Hüseyin Ali 71, 124
Hüseyin Halit İbrahim 71

Isle of Man, ayrıca bkz Man Adası viii, 3, 48, 59, 124, 147, 167, 171
Islington 8

İngiliz Boer Savaşı 12
İngiliz Ulusal Arşivi viii, 13, 69, 79, 171
İngiliz(ler) vii, viii, 3, 10, 12, 13, 38, 39, 47, 49, 54, 62, 66, 97, 117, 136, 140, 147, 148, 149, 162, 168, 175
İngilizce 105, 110, 124, 137

İngiltere vii, viii, ix, 3-13, 16,
17, 26, 27, 28, 29, 40, 47,
48, 54-69, 79, 81, 90, 95,
115, 116, 117, 119, 129,
140, 147, 148, 149, 150,
162, 165, 166, 169
İrlanda Denizi viii, 3, 16, 27
İsveç 51, 61, 66, 69, 123, 152
İsveç Sefareti 58, 60, 62, 63,
64, 65, 140, 169
İsviçre 15, 51, 134, 166
İtilaf Devletleri vii 3, 51, 115,
129, 135, 139, 149
İttifak Devletleri vii, 3, 4, 11,
47, 115, 134, 147, 148,
149, 165
İzmir 134, 136.
İzmit 135, 138, 139, 175

Jeschle, Hermann 20
John Bull (İngiliz gazetesi) 5

Kahlenbeck, August 66
Kastamonu 135, 175
Katolik(ler) 41, 42, 84, 91
Kayseri 135, 143, 162, 175
Kell, Vernon (Yüzbaşı) 4
Kitchener, Lord, (İngiliz Genel
Kurmaya Sekreteri) 24
Koçhisar 143
Koloğlu, Orhan 131, 165, 175
Konya 135, 143, 162, 175
Kuzey Denizi 7
Kütahya 135, 143, 175

Lahey Sözleşmesi 63
Lancaster 8, 9, 10
Leach, George 89
Lee, Rowland V. 88
Londra 5, 8, 9, 16, 18, 24, 47,
58, 59, 61, 65, 67, 69, 76,
83, 94, 95, 165, 169, 172
Londra Kızılhaçı 110
Lusitania (Amerikan yolcu ge-
misi) 26

Macar(lar) 8, 148, 149, 166
Madoc, H.W. (Yarbay) 17
Man Adası ayrıca bkz. İske ot
Man viii, 10, 11, 13, 16,
17, 18, 23, 24, 25, 26, 27,
33, 37, 42, 50, 51, 54, 62,
65, 66, 84, 86, 91, 92, 119,
120, 122, 147, 166, 168,
172,
Manchester Guardian gazetesi 89
"Mavi Personel" 34, 35
McKenna Reginald (Sir, İngiltere
İçişleri Bakanı) 24, 53, 54
Mehmet Ali 71, 124
Meinig, Max Emil 166
Meksika 47, 155
Mendelssohn 109
MİS (İngiliz istihbarat örgütü)
4, 6
Mısır 71
Milli Savunma Bakanlığı 124,
125
Mossberg (Yarbay) 38, 51, 62
Müller, Friedrich 166
Musevi(ler) [Yahudi(ler)] 17,
41, 42, 44, 47, 59, 120, 121
Müslüman(lar) 41, 42, 57, 132
Mylchreest, J. S. (Yüzbaşı) 84, 168
Napolyon Savaşları 23
Negri, Pola 88
Nevşehir 135, 143
Newbury 8, 10, 11
Niğde 135, 143, 175
Norman's Cross Esir Kampı 23
Olympia 8, 9, 10
Orth, Peter 166
Osmanlı Devleti 57, 65, 123,
129, 138, 139, 149, 152
Osmanlı(lar) viii, 59, 139, 140,
150, 162
Osmanlıca ix
Oxford 89
Özuyar, Nursen ix

Paramount yapım şirketi 88, 173
Peel Limanı 27, 29, 82
Pieper, Clemens 166
Polonya 47
Portekizce 110
Porthelm, Paul Cohn 34, 169
Portsmouth 11
Protestan(lar) 41, 42

Ramazan, Mehmet 71, 124
Ratkl (Kont, İsveç Sefiri) 61, 69
Reichel A. 105, 151
Reşit Sadi Bey 58, 67, 71, 122
Rommell, Frederick Gustav 166
Royal Edward (gemisi) 11
Ruhleben Sivil Esir Kampı (Alman-
ya'da) 3, 10, 148, 149, 166
Rum(lar) 57, 142, 149, 151
Rus(lar) 139, 150, 169,
Rus-Polonez Yahudileri 47
Rusya viii, 3, 129, 149, 172

Sabah gazetesi 58, 61
Samuel, Herbert (İngiltere İçiş-
leri Bakanı) 28, 51
Sass, William 166
Savaş Esirlerine Yardım Kom-
itesi (Prisoners of War Relief
Committee) 95, 96
Saxonia gemisi 11
Schimming, Otto viii, 51, 52
Schubert 109
Shimmin, Christopher R. 43
Sibiryâ 95, 169
skittles 90
Southend 11
St.Patrick Kilisesi 32, 43, 118,
120, 121, 123, 171
Staffordshire 119
Steinebronn Wilhelm 13, 15, 166
Sterbal R. 108, 109

Şam 135, 142, 143
Şark Derneği 70, 151

Takvim-i Vekayi 129
Talat Paşa (Dâhiliye Nazırı) 60,
139, 150
Taragano ailesi 135, 136, 137

Taşkıran, Cemalettin ix
Telli, İlknur ix
Thames Estuary 11
The Daily Mail 5, 165
The Evening News 5
The Woman of Knockaloe 86
Thomas, Anna Braitwaite 175
Tibke Henry 166
Toköz, Ali ix
Tolstoy 103
Troup, Edward (Sir, İçişleri Ba-
kanı) 6, 8
Turner, Reud W.C. (Papaz) 120
Türk Dışişleri Bakanlığı 123
Türk Genelkurmay Başkanlığı 123
Türk(ler) viii, ix, 8, 38, 43, 44,
49, 55, 70, 71, 122, 123,
137, 148, 151, 152
Türkçe 43, 104, 105, 110, 124,
142, 151

Urfa 135, 143, 175

Vasil, Edvar 134
Vielhauer, Adolf viii, 52, 84
Viyana 64, 89

Wagner, Richard 109
Wakefield 59
Warrington, Oscar 137, 138, 139
Whitehall 6

Yabancılar Kayıt Kanunu 4
Yahudi(ler) bkz Museviler
Yancı, Salih ix
Yeğen Kalan 71, 174
Yoksulluk Yasası 81
York 8
Yorkshire 59

Zorunlu Seyahat Varakası 132,
135, 150, 175

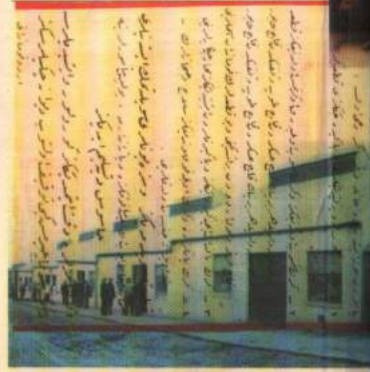
17 Temmuz 1917'de Sabah gazetesinde yayımlanan bir haber, Osmanlı kamuoyunu savaşın bilinmeyen bir yüzünden haberdar etmişti: İngiltere'deki sivil esirlerimiz...

Çağımızın ilk küresel savaşı olan Birinci Dünya Savaşı, yeni savaş teknikleri kadar, uluslararası ilişkilerde de pek çok yeni akımın ve anlayışın öncüsü olmuştu.

Düşman ülke vatandaşlarına savaş zamanında kısıtlamalar getirilmesi yeni bir durum değildi, ancak bu kez yeni olan, bu insanların özel olarak inşa edilmiş kamplarda hapsedilmesi idi.

Almanya'da yaşayan İngiliz vatandaşlarının bir hipodroma hapsedilmesiyle ortaya çıkan sivil esirler konusunda, bu esirlere özel kamplar inşa eden İngiltere bir adım öne geçmişti...

Bu kitap, İngiltere'deki Man Adası Knockaloe Sivil Esir Kampı'nın kuruluşundan kapatılışına kadar öyküsünü, esirlerin gündelik yaşamlarına pencereler açarak anlatıyor. Adadaki yedi Türk'ün mezarlarından yola çıkarak, tarihimizin bilinmeyen bir sayfasını aratıyor.

Ali Özuyar (1971) Bergama'da doğdu. 1996'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Tarih bölümünden mezun oldu. Siyah-Beyaz gazetesinde film eleştirmenliğiyle başlayan yazı hayatını Antrakt, Sinema, Pencere, Popüler Tarih, Toplumsal Tarih, Sinematürk ve Cinemascope dergilerinde Türk Sineması'nın ilk yıllarına ilişkin birçok makalesiyle sürdürdü. Sinemanın Osmanlıca Serüveni (1999), Babiâli'de Sinema (2004) ve Devlet-i Aliyye'de Sinema (2007) kitapları yayımlanmıştır.

KDV dahil fiyatı
10 YTL